

Razumkov
centre

**ГЕОПОЛІТИЧНІ ТА ГЕОЕКОНОМІЧНІ ЗМІНИ,
ФОРМОВАНІ ПІД ВПЛИВОМ
РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ, ТА ОНОВЛЕННЯ МІСЦЯ
УКРАЇНИ У СВІТОВОМУ ПРОСТОРІ**

**Geopolitical and geoeconomic changes shaped by russian aggression
and renewal of the place of Ukraine in the world**

Razumkov
centre

**ГЕОПОЛІТИЧНІ ТА ГЕОЕКОНОМІЧНІ ЗМІНИ,
ФОРМОВАНІ ПІД ВПЛИВОМ
РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ, ТА ОНОВЛЕННЯ МІСЦЯ
УКРАЇНИ У СВІТОВОМУ ПРОСТОРІ**

**Geopolitical and geoeconomic changes shaped by russian aggression
and renewal of the place of Ukraine in the world**

Київ-2022

Геополітичні та геоекономічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі / Наук. ред. В.Юрчишин. — Київ: Центр Разумкова, 2022.

ISBN 978-966-7272-92-0

*Судження, висновки, рекомендації, висловлені авторами цієї публікації,
можуть не поділятися інститутами, до яких вони належать*

This publication presents the analytical report of the Razumkov Center and the positions (including debatable ones) of leading Ukrainian experts, which focus on results and impacts of Russian aggression against Ukraine on, both global and national, economic environments. The aggression revealed the contradictions of the modern world due to competition and confrontation (political, economic, humanitarian) of the democratic and authoritarian worlds, so the priority is to analyse the interaction of the three most influential global centers — the US, EU and China, and their impact on events in Ukraine.

In its turn, while being at the epicenter of the protection of humanitarian values, Ukraine is directly involved in the formation of new global security frameworks for development, which include integration of unions with partner countries.

This determines the relevance of the analysis of factors and components of the formation of new requirements and introduced incentives and tools for maintaining economic stability, which have already been formed and will continue to be formed, under the influence of the fight of Ukraine for freedom and independence.

This will contribute to the formation of rational tasks and directions of actions oriented to the recovery and development in Ukraine.

Judgments, conclusions, recommendations expressed by the authors of this publication may not be shared by the participating institutions

ЗМІСТ

4	ПЕРЕДМОВА
5	ГЛОБАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ І РОЛЬ УКРАЇНИ В ЇХ ПРИСКОРЕННІ Василь ЮРЧИШИН
5	Вступ
6	1. Надбані і поновлені виклики глобального світу
18	2. Новий двополярний світ — déjà vu?
33	3. Особливості геополітичних і гео економічних відносин у трикутнику США-Китай-ЄС
49	4. Оновлення місця України у глобальному світі
66	Заклучні узагальнення — орієнтир для оновленої України
69	АКТУАЛЬНІСТЬ НООСФЕРНОГО ІМПЕРАТИВУ ІННОВАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ Юрій БАЖАЛ
75	ОЦІНКА ВТРАТ І ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА УКРАЇНИ ВНАСЛІДОК ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ Ірина БОБУХ
82	ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ЯК ПЕРЕДУМОВА УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРЕМОГИ ТА ПОДАЛЬШОЇ ІНТЕГРАЦІЇ Євген БУБЛИК
89	РУХ ДО ЛОКАЛІЗАЦІЇ ГЛОБАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ РОЗВИТКУ ЗАДЛЯ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА ФОРМУВАННЯ НОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ З ЄС ТА СВІТОМ Юрій ПРОЗОРОВ
95	НОВА УКРАЇНА У ПОВОЄННОМУ СВІТІ Микола СУНГУРОВСЬКИЙ

*Редактори А.Чернова, З.Міщенья, О. Бритоусова
Дизайн і верстка Т.Овсяник*

ПЕРЕДМОВА

24 лютого 2022р. Україна увійшла в новий етап глобальної історії, привернувши до себе увагу світової спільноти і ставши одним із провідних суб'єктів світової політики. Сталося це завдяки героїчному опору українського народу російській агресії.

Україна власним прикладом боротьби за свободу та незалежність сформувала незворотний процес усвідомлення багатьма країнами світу пріоритетів розвитку людства, значущості захисту демократії, свободи і справедливості, посилила прийняття світовим співтовариством цивілізаційних цінностей. Боротьба України проти російської агресії по-новому віддзеркалила особливості та суперечності глобальних процесів. Вона стимулювала оновлення існуючих і створення нових союзів та інститутів, скоригувала пріоритети, партнерські відносини, рівень прийнятності компромісів та ін.

Економічні середовища, як глобальне, так і національні, внаслідок російської агресії зазнали суттєвих системних негативних впливів, що сформувало низку коротко- та середньострокових ризиків і викликів, на які країни світу мають узгоджено реагувати. Агресія виявила протиріччя сучасного світу, зумовлені конкуренцією (політичною, економічною, гуманітарною) **демократичного та авторитарного світів**, посилила увагу до проблеми взаємодії і протистояння трьох найвпливовіших глобальних центрів вироблення рішень — США, ЄС та Китаю.

Війна, яку розв'язала *росія* проти України, завдала потужного удару по всіх без винятку сферах економіки нашої держави, але водночас прискорила усвідомлення безальтернативності руху країни до повноправного членства в Європейському Союзі. Отриманий Україною статус кандидата на вступ до ЄС вимагає від країни примноження інституційних зусиль, запровадження заходів та інструментів збереження економічної стійкості, зміцнення людського та гуманітарного капіталу в умовах військових дій і посткризового відновлення. А відтак і значущість України зростатиме — країна вже є глобальним гравцем на ринках аграрних і продовольчих товарів, від якого залежить продовольча безпека багатьох (а з тим і соціально-економічна стійкість) країн світу.

У цьому виданні представлені аналітична доповідь Центру Разумкова і позиції (у т.ч. дискусійного характеру) провідних вітчизняних фахівців, в яких увага концентрується на міжнародних і вітчизняних кризових проявах, зумовлених російською агресією, напрямках і заходах зі збереження політичного та економічного потенціалів України. Це сприятиме формуванню в Україні раціонального бачення цілей і шляхів майбутнього відновлення, зростання і розвитку.

Юрій Якименко,
Президент Центру Разумкова
29 червня 2022р.

ГЛОБАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ І РОЛЬ УКРАЇНИ В ЇХ ПРИСКОРЕННІ

Василь ЮРЧИШИН,

директор економічних і соціальних програм Центру Разумкова

ВСТУП

У 2022р. світ входив з певними оптимістичними очікуваннями, оскільки попередній рік, незважаючи на прояв нових пандемічних хвиль, продемонстрував можливості прискореного відновлення провідних країн, а з ними і глобальної економіки загалом. Що давало підстави стверджувати, що коронавірусна криза добігає кінця. Звичайно, ніхто не заперечував можливості нових хвиль коронавірусу (внаслідок появи нових штамів), однак невизначеності майбутнього та панічні настрої, які множилися навесні 2020р., вже розсіювалися¹. Відтак, з'явилися сподівання, що після двох років коронавірусних обмежень світова економіка на решті зможе почати надолужувати втрати і зможе відновити докризові «нормальності»². Більше того, започатковане відновлення надавало позитивні «бачення» перетворення викликів (діджиталізація, «зелена» енергетика, штучний інтелект) на системні вигоди³.

Однак, усі позитивні очікування, усі започатковані позитивні тенденції були зруйновані *росією* наприкінці лютого 2022р. Широкомасштабна військова агресія «братської» країни на Україну докорінно трансформувала світову політичну, економічну, безпекову, гуманітарну карту, розділила світову історію на «до» та «після», підняла питання війни і миру на новий рівень самовизначення людської цивілізації.

Серед особливостей міжнародних політичних та економічних відносин зазвичай

виокремлюють домінування великих економік над висхідними. Однак взаємопов'язаність сучасного світу проявляється у тому, що навіть малі країни можуть виявляти значний вплив на глобальне політичне, економічне та гуманітарне середовище. Так, Україна своєю боротьбою за свободу та незалежність змусила бага то країн світу переглянути національні і міжнародні пріоритети, чіткіше визначитися у шляхах власного розвитку, рівні і значущості захисту свободи і справедливості.

Україна посилила усвідомлення і прийняття світовим співтовариством цивілізаційних цінностей:

- ✓ демократія, вільний вибір народом свого шляху, право на власну долю, незважаючи на певне їх послаблення у сучасному світі, залишаються непохитними і вартими боротьби за них;
- ✓ неприйнятність агресії світовою демократичною спільнотою, яка визнала її [агресію] «червоною лінією», за якою — злочин проти людяності;
- ✓ неприпустимість порушення недоторканності визнаних кордонів через політизовані чи маніпулятивні підстави;
- ✓ солідарність і підтримка — військова, економічна, фінансова, гуманітарна — мирно і демократично налаштованих країн тим громадянським суспільством, які обрали шлях побудови незалежної країни і готові такий вибір захищати.

¹ Центр Разумкова неодноразово звертався до проблематики подолання кризових впливів, у т.ч. коронавірусного. Див., зокрема: Економічні свободи для зміцнення соціально-економічного розвитку України в умовах глобальних трансформацій, 2020р.; Чинники, складові і результати запровадження і реалізації антикризової політики в окремих країнах світу та Україні. Прогноз соціально-економічного розвитку України у 2021р.; Перспективи посткоронавірусних економічних трансформацій та їх вплив на розвиток країн. Місце України у посткризовому світі, 2021р.; Соціально-економічні наслідки коронакризи, 2021р.

² Див., зокрема: Impact of the coronavirus pandemic on the global economy – Statistics & Facts. – <https://www.statista.com/topics/6139/covid-19-impact-on-the-global-economy>.

³ The world in 2022. Back to the Future? – https://essay.ispionline.it/?page_id=2963.

1. НАДБАНИ І ПОНОВЛЕНІ ВИКЛИКИ ГЛОБАЛЬНОГО СВІТУ

Системні виклики, які зумовлюють глобальні трансформації. Як зазначено, позитивні економічні тенденції, які проявились на початку 2022р., формували цілком оптимістичні очікування. Звичайно, набуті коронавірусні втрати потребували значних ресурсів для їх нейтралізації. Суттєво дефіцитні бюджети, розірвані виробничі і логістичні зв'язки, втрата звичного бізнес-середовища, цінова дестабілізація та прискорена інфляція, вимушена міграція означали те, що докризовий (докоронавірусний) «запас» ресурсів виявився майже вичерпаний. А тому національні економіки опинилися у тому стані, коли будь-які зовнішні впливи могли стати критичними для подальшого збалансованого розвитку, що фактично і відбулося унаслідок російської агресії проти України⁴.

Варто звернути увагу на низку суттєвих «залишкових» (зумовлених коронавірусною кризою 2020-2021рр.) впливів і викликів, які потенційно могли б спричинити значні соціально-економічні та суспільно-політичні втрати, у випадку їх ігнорування або появи нових непередбачуваних шоків. **Звернення до надбань** (позитивних і негативних, з якими світова економіка входила у 2022р.) важливо для того, щоб **оцінити перспективи майбутнього світоустрою**, у т.ч. внаслідок російської агресії і мужнього захисту Україною власної свободи і незалежності.

(1). Нагадаємо, втрати, яких зазнала **світова економіка**, були значними в перші місяці поширення пандемії 2020р., однак так само досить швидким було надолуження таких втрат у 2021р. Хоча на кінець 2021р. не в усіх країнах виробництво вийшло на докризовий рівень, однак загальні (дворічні) втрати виявилися значно меншими, ніж оцінювалось спочатку⁵. Більше того, за результатами

2020-2021рр. (пандемічних років) світова економіка навіть зросла на понад 2,5%.

Відтак, глобальна економіка увійшла у 2022р. з економічною динамікою, для якої були характерними⁶:

- ✓ вищі темпи економічного зростання, ніж встановлений довгостроковий тренд (значною мірою зумовлені глибоким падінням 2020р., діаграма «Економічне зростання у світі» (с.7); докладніше далі)⁷;
- ✓ висока інфляція, незвична для більшості розвинутих країн;
- ✓ посилення або анонсований намір посилення монетарної політики, в т.ч. для приборкання інфляції.

Водночас, входження супроводжувалося викликами, які оцінювались як такі, що матимуть радше короткостроковий⁸ вплив як на політику країн, так і поточний розвиток:

- ✓ чергова хвиля коронавірусу (цього разу – О-мікрону)⁹;
- ✓ висока вартість енергоресурсів, яка [вартість] утім демонструвала тенденцію до зниження після піків кінця 2021р.;
- ✓ посилення фіскальної суворості, як «дзеркальне» відбиття широкого фіскального стимулювання у рамках антикоронавірусної політики попередніх двох років.

Досвід поширення пандемічних процесів і протидії їм (що дає підстави проектувати і узагальнювати кризові процеси) підтверджує, що вирішальну роль у підтримці економічної динаміки і збереженні здоров'я і

⁴ Global economic growth downgraded due to spillover from Ukraine war. – <https://news.un.org/en/story/2022/05/1118532>.

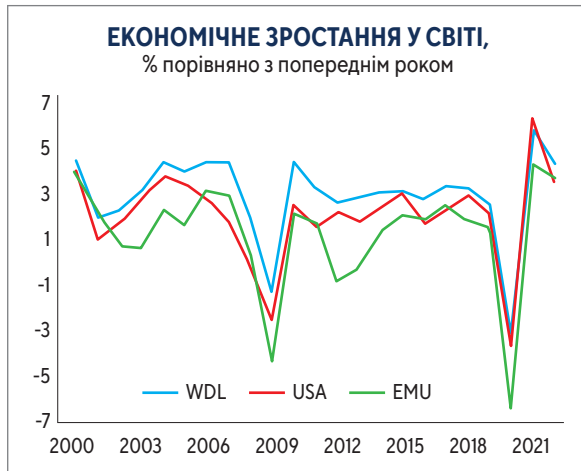
⁵ Американские журналисты анализировали, как изменился мир, в связи с пандемией. – <https://www.bagnet.org/news/world/1325373>.

⁶ 2022 Economic Outlook: The great transition. – Credit Suisse, Jan. 11, 2022.

⁷ Тут і далі, якщо не вказано інше, для міжнародних порівнянь використані дані, наведені у World Bank Indicators – <https://data.worldbank.org/indicator>. Також у деяких підрозділах для позначення економік використовуються визнані трилітерні міжнародні скорочення: WLD – весь світ, USA – США, EMU – Євро-зона, GBR – Велика Британія, CHN – Китай та ін.

⁸ Ряд економічних процесів розглядались короткостроковими, оскільки очікувалось, що активно проявлятимуть себе в зимово-весняний період 2022р. і не матимуть суттєвого впливу на основи макроекономічної стабільності і зростання у наступні періоди.

⁹ Дія О-мікрону розглядалась як така, що матиме короткостроковий і менш небезпечний для здоров'я людей вплив, у т.ч. внаслідок вакцинації і набутого імунітету населенням.

життів населення відіграли рішення (та їх втілення), спрямовані на **фінансову підтримку домогосподарств і бізнесів**. А також заходи, безпосередньо пов'язані з протидією зовнішнім загрозам, насамперед (у контексті коронавірусу) ефективної вакцинації населення. І важливо, що країни засвоювали належним чином кризові уроки, що цілковито стосується України.

Так, в Україні політика Уряду антикоронавірусної «підтримки» населення і бізнесу (в перші місяці поширення пандемії) зазнавала нищівної критики¹⁰. Утім, така критика не минула марно. Натомість **для протидії російській агресії і збереження життя людей українським Урядом вчасно була організована** як фінансова допомога, так і сприяння евакуації населення з територій, які зазнавали найбільшого враження, а також допомога бізнесу в перенесенні на території менше вражені навалюю¹¹.

Більше того, в Україні чи не вперше у вітчизняній сучасній історії популізм змінився раціональністю, довірою, насамперед до Збройних Сил та їх спроможності захистити країну. А широка міжнародна солідарність

(у т.ч. безпосередня участь іноземних громадян у протидії агресору) може засвідчувати те, що цивілізований світ визнав Україну як країну, якій притаманні природні цінності свободи і незалежності. Це надає сподівання, що процес відбудови країни буде швидшим, враховуючи вже оголошену та очікувану широку допомогу світової спільноти¹².

І виявилось, що завдання якнайшвидшого та повноцінного відновлення української економіки не вичерпується національними аспектами. Від малої відкритої економіки, обсяги доданої вартості якої складають лише близько 0,2% світової, вже залежить глобальна економічна динаміка і навіть добробут значної частини людства (зокрема, в частині продовольчого забезпечення).

Хоча показники динаміки глобальної економіки демонстрували цілком позитивні тенденції ще у період «домінування» коронавірусу (наприкінці 2020р.), втім не всім країнам за 2021р. вдалося відновити втрати в економічній динаміці. Загалом, саме І половина 2022р. (хоча на початку року пандемія ще продовжувалась) розглядалася як період «повноцінного» виходу світової економіки з пандемічної кризи, що вимагало зміцнюючих (посткоронавірусних) заходів. Такі заходи, зазвичай, передбачали посилення суворості монетарної і фінансової політики, що, своєю чергою, означало зниження темпів глобального зростання до 4,9% (після майже 6,0% досягнутих у 2021р.¹³) (таблиця «Зростання реального ВВП»¹⁴, с.8).

Вірогідно, це стало б можливим і слугувало б критерієм успішності посткоронавірусних трансформацій. Однак російська агресія проти України виявила не локальний, а радше глобальний вплив на світову економічну динаміку¹⁵. Більше того, геополітична та геоекономічна ситуації сформували процес

¹⁰ Див.: Якименко Ю. та ін. Україна 2020-2021: невинуваті очікування, неочікувані виклики (аналітичні оцінки). – Центр Разумкова, 2021р.; Якименко Ю. та ін. Україна 2021-2022: помірні досягнення, масштабні загрози. – Центр Разумкова, 2022р.

¹¹ Слід також визнати численні упущення, які завадили вторгненню. Однак, на час завершення підготовки цієї публікації – червень 2021р. – оцінка мобілізаційних заходів є радше позитивною.

¹² В.Юрчишин. Працюючи над коронавірусними помилками? – <https://razumkov.org.ua/statti/pratsuiuchy-nad-koronavirusnymy-pomylykamy>.

¹³ Рівень «відштовхнення» від дна зазвичай є значнішим, ніж у зміні у трендовій динаміці.

¹⁴ World Economic Outlook, October 2021. – <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/10/12/world-economic-outlook-october-2021>.

¹⁵ Kammer A. War in Ukraine is Serious Setback to Europe's Economic Recovery. – <https://blogs.imf.org/2022/04/22/war-in-ukraine-is-serious-setback-to-europes-economic-recovery>.

«досконалого шторму», коли загрози і ризики розростання війни, поєднувались із стрімким зростанням вартостей енергетичних і споживчих ресурсів, посиленням дисбалансів у транспортних і логістичних мережах¹⁶.

ЗРОСТАННЯ РЕАЛЬНОГО ВВП, % до попереднього року				
	2019	2020	2021 (о)	2022 (п)
Глобальна економіка	2,8	-3,1	5,9	4,9
Розвинуті країни	1,7	-4,5	5,2	4,5
США	2,3	-3,4	6,0	5,2
Євро-зона	1,5	-6,3	5,0	4,3
Велика Британія	1,4	-9,8	6,8	5,0
Японія	0,0	-4,6	2,4	3,2
Висхідні країни	3,7	-3,1	5,9	4,9
Китай	6,0	2,3	8,0	5,6
Польща	4,7	-2,7	5,1	5,1
Україна	3,2	-4,0	3,5	3,6

IMF, October 2021

Тому досить швидко стало зрозумілим, що економічні прогнози неодноразово переглядатимуться упродовж усього 2022р., оскільки війна спричинила негативні впливи (більшою чи меншою мірою) практично на всі країни світу.

Ще одним важливим чинником погіршення світової економічної динаміки (як наслідок війни) стане зменшення виробництва та експорту (а з тим — посилення негативних очікувань) сільськогосподарських продуктів, які вже є «візитівкою» України — пшениці і кукурудзи, соняшнику, олії. Спровоковане обмеження пропозиції продуктів харчування, супроводжуване зростанням вартості енергоресурсів, означає відчутне подорожчання споживчих товарів загалом, від чого найбільше постраждають жителі країн з низькими доходами, а з тим — матиме глобальний вплив на добробут¹⁷.

Тому показники прогнозу зростання світової економіки (і окремих національних

економік), здійсненого в I кв. 2022р., вже помітно відрізнялися від показників кількісної давності та виявлялися меншими за досягнуті у 2021р.) (таблиця «Зміна прогнозів зростання реального ВВП»¹⁸).

ЗМІНА ПРОГНОЗІВ ЗРОСТАННЯ РЕАЛЬНОГО ВВП, % до попереднього року				
	2021(о)*	2021(о)**	2022(п)*	2022(п)**
Глобальна економіка	5,9	6,1	4,9	3,6
Розвинуті країни	5,2	5,2	4,5	3,3
США	6,0	5,7	5,2	3,7
Євро-зона	5,0	5,3	4,3	2,8
Велика Британія	6,8	7,4	5,0	3,7
Японія	2,4	1,6	3,2	2,4
Висхідні країни	5,9	6,8	4,9	3,8
Китай	8,0	8,1	5,6	4,4

* IMF, October 2021

** IMF, April 2022

Звернемо увагу на те, що результати 2021р. були навіть кращими, ніж це оцінювалося восени того ж року. Однак прогноз на 2022р. вже виявився помітно гіршим. Так, погіршення зростання світового ВВП склало 1,3 процентних пункти (пп), розвинутих країн — на 2,2 пп, висхідних країн — на 1,1 пп¹⁹, навіть Китаю — на 1,2 пп, що означає мільярди недоотриманих країнами економічних благ.

Останній прогноз уже міг враховувати перші наслідки впливу російської агресії, що визнавалося як найважливіший фактор глобального розвитку у 2022р. Відтак, міжнародні фінансові інститути лише констатують двозначне падіння реального ВВП України, не надаючи деталізованих прогнозних показників.

(2). **Інфляція**, яка виникнувши як реакція на коронавірусну кризу, вірогідно, матиме довгострокові наслідки. Пандемія одним зі своїх перших безпосередніх наслідків мала

¹⁶ Tentori D. The Future of EU Economy: Less of Russia, More of the Rest? — <https://www.ispionline.it/it/pubblicazione/eus-economy-less-russia-more-rest-34894>.

¹⁷ World Economic Outlook, April 2022. — <https://www.imf.org/ru/Publications/WEO/Issues/2022/04/19/world-economic-outlook-april-2022>

¹⁸ World Economic Outlook, October 2021. — <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/10/12/world-economic-outlook-october-2021>.

¹⁹ При цьому, втрати від торговельних обмежень стосовно росії оцінюються вищими для країн колишнього соціалістичного табору. Так, для країн Балтії зниження склало 2-2,5 пп., Польщі — 1,2 пп. — GDP impact of trade restrictions with Russia 2022, <https://www.statista.com/statistics/1294709/gdp-impact-of-trade-restrictions-with-russia-by-country>.

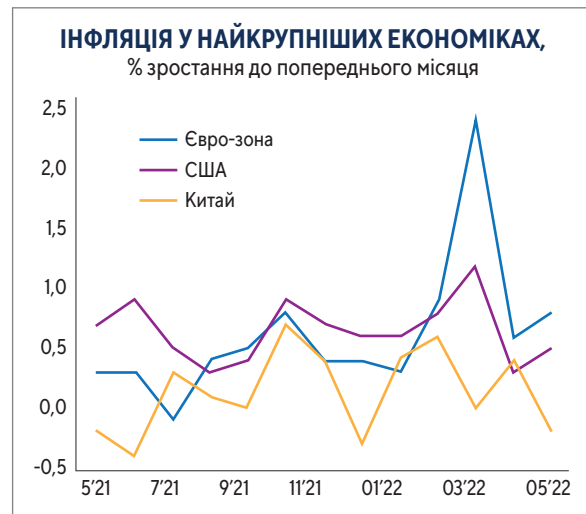
порушення виробничих циклів і розірвання налагоджених маршрутів поставок. А обмеження, запроваджені для нерозповсюдження хвороби, «закріпили» виробничі і логістичні втрати, провокуючи подорожчання виробничих та інвестиційних товарів. Причому зростання таких витрат безпосередньо пов'язано з політизованим (*росією*) стрімким підвищенням вартості енергоресурсів.

Поряд з цим, для захисту і підтримки бізнесу та домогосподарств уряди (через центральні банки) вдалися до «друкування» грошей, що не могло не підштовхнути ціни на споживчих ринках. Слід зауважити, що цінові негаразди на споживчих ринках могли б бути гіршими, якби впродовж двох останніх років не відбулося розширення поставок аграрних і харчових продуктів, вироблених в Україні та *росії*. Відтак, російська агресія, яка призвела і ще призведе як до втрат у виробленні сільськогосподарської продукції, так і обмежень у її поставках на зовнішні ринки, спровокувала подальше розкручування інфляційної спіралі.

Слід нагадати, що в докризовий період (до 2020р.) низька інфляція і навіть дезінфляція (а також слабкі інфляційні очікування) у розвинутих країнах слугували певним гальмом для прискореного розвитку і структурних змін (зумовлених викликами глобалізації, технологічного прогресу та ін.), навіть в умовах близьких до нуля процентних ставок центральних банків. Тому занепокоєння стосовно високих рівнів інфляції у 2021р. не були значними, оскільки була впевненість у тому, що до середини 2022р. прискорене відновлення «нейтралізує» зростаючу інфляцію, і економічна динаміка провідних країн повернеться до «звичного» рівня.

Однак, як вказано, **російська агресія вивела інфляційні негаразди окремих країн чи регіонів на глобальний рівень**, і з початку 2022р. інфляційні процеси прискорились у всьому світі, а в деяких економіках ЄС, які переважно були взірцями стабільності, прискорення інфляції досягало рекордних рівнів (діаграма «Інфляція у найкрупніших економіках»). Між тим, слід врахувати, що зростання інфляції у розвинутих країнах викликає стурбованість і вимагає фінансових чи монетарних заходів, проте не становить загрози макроекономічній стійкості. Для висхідних

країн, у т.ч. залежних від зовнішніх ринків, інфляційне прискорення може означати наближення кризових чи депресивних тенденцій²⁰.

Так, прискорення інфляції було достатньо помітним у країнах, які приєдналися до санкцій, а у Європі, в умовах дефіциту енергоресурсів, у «найгарячішому» місяці — березні — взагалі спостерігався інфляційний шок. Китай же, який не приєднався до санкцій, сповна скористався вигодами пільгових пропозицій російських енергоресурсів, утримавши нульову інфляцію.

(3). Період поширення і протидії коронавірусній кризі був наповнений іншими, не менш значними геополітичними та геоекономічними процесами, насамперед пов'язаними з **проблемами безпеки і миру**. Жорстке протистояння США і *росії*, у т.ч. як реакція на продовження анексії *росією* частини території України (на той час Крим і частина Донбасу), активізація «коронавірусної дипломатії» Китаєм, нарощування відцентрових сил у Європі, продовження торговельних воєн між США і Китаєм (незважаючи навіть на домовленість про торговельні послаблення («first trade deal»)), посилення авторитарного впливу посткомуністичних країн — неповний перелік реальних політичних викликів, які легко могли перерости у кризові (у т.ч. геоекономічні) суперечності навіть між країнами, які традиційно розглядались як партнерські.

Як принципове відбиття проекції коронавірусних міжнародних процесів на глобальну

²⁰ Smith E. Russia's war in Ukraine means there'll be no return to normality for Europe's economy. — <https://www.cnn.com/2022/04/12/russia-ukraine-war-means-there-ll-be-no-return-to-normality-for-europe.html>.

систему державного управління стало **помітне погіршення стану дотримання демократії і демократичних принципів**. Глобальний індекс демократії у 2020–2021рр. впав до найнижчого з 2006р. (коли був запроваджений) рівня, причому погіршення було зафіксовано у майже 70% всіх досліджених країн і значною мірою зумовлювалось закриттям країн, жорсткими заходами обмежень (у т.ч. прав людини), дискримінаційними заходами в частині вакцинації та ін. Більше того, в ряді випадків гуманітарні обмеження запроваджувалися під приводом пандемії, хоча насправді мали наміри посилення автократії чи контролю за громадянами²¹.

Стосовно ж України, запроваджена надмірність коронавірусних обмежень, як і інші слабкості вітчизняного державного управління, була піддана суворій критиці, що, зрештою, мало оздоровчий ефект. Так, для протидії агресору відбулася (природна для українців) свідомо і добровільна єдність громадян, злагожене підпорядкування всіх політичних та економічних інтересів єдиній цілі — максимально ефективній боротьбі з агресором, що послабило тиск багатьох накопичених помилок попередніх років.

(4). Поряд із посиленням авторитарних тенденцій, не менш виразно звучали і поширювалися, з одного боку, **популістські гасла та вимоги**, в т.ч патерналістського характеру, а з іншого — протекціоністські заходи захисту національної економіки від недобросовісних вигод, унаслідок посилення втручання держави в економічні процеси (не лише в автократичних країнах).

Популістські гасла в багатьох країнах лягали на «добре» підґрунтя протидії імміграційним потокам, які нібито руйнували національні ринки зайнятості. Насправді ситуація є ледь не протилежною. Так, трансформаційні процеси, які мають посилити конкурентоспроможність країни, неодмінно мають супроводжуватись (принаймні у короткостроковому аспекті) припливом трудових ресурсів, різних спеціальностей і різних кваліфікацій. А тому не є дивиною, що хвилі глобалізації попередніх років разом із розширенням економічних зв'язків і прискорення

інтеграційних процесів своєю складовою мали зростання нерівності.

Загальною характеристикою глобалізації є те, що вона сприяє перерозподілу капіталів і робочої сили, чим досягається підвищення продуктивності в динамічних країнах. Проте вона ж виявляється болючою для менш успішних країн, що проявляється у втраті економічних стимулів²². Це, звичайно, провокує невдоволення і розчарування у менш успішних країнах, а політичні та політизовані гасла і вимоги виявляються «гарним» посилювачем настроїв політичного реваншу для нейтралізації економічних негараздів, які, своєю чергою, легко знаходять соціальне підґрунтя у країнах з домінуванням авторитарних тенденцій і каталізатором політичних загострень і воєнної агресії.

(5). Погіршення і навіть **злам у ланцюгах доданої вартості** у 2020–2021рр. актуалізували потребу їх [ланцюгів] оновлення у посткоронавірусний період. Однак, зважаючи на значні зміни, зумовлені пошуком нових партнерських зв'язків і спробами налагодження нових виробничих ланцюгів, стало зрозумілим, що попри бажання відновлення відпрацьованих ланцюгів, значна їх частина вже не зможе залишатися так само економічно вигідними (або ж у цьому не буде потреби, оскільки нові зв'язки ніхто знову не змінюватиме).

Відтак, швидка зміна торговельних потоків, потоків капіталів, міграційних потоків, які мали б відновитись у посткризовий період, унаслідок «природної» кволості багатьох урядів надалі можуть провокувати ухвалення швидких, далеко не завжди раціональних рішень (з невідомим результатом через відсутність широкомасштабних прецедентів у останні два-три десятиріччя). Більше того, провокована коронавірусом неефективність систем державного управління найімовірніше спричинить «стурбованість» стосовно національних і міжнародних систем безпеки, розширення протекціонізму, використання ресурсного потенціалу для запровадження дискримінаційних заходів з метою отримання політичних вигод. Тобто, замість швидкого відновлення і

²¹ Democracy Index 2020. In sickness and in health? — <https://www.eiu.com/public>.

²² Pascal Lamy: The Pitfalls, Principles and Priorities of Establishing a New Global Economic Order.

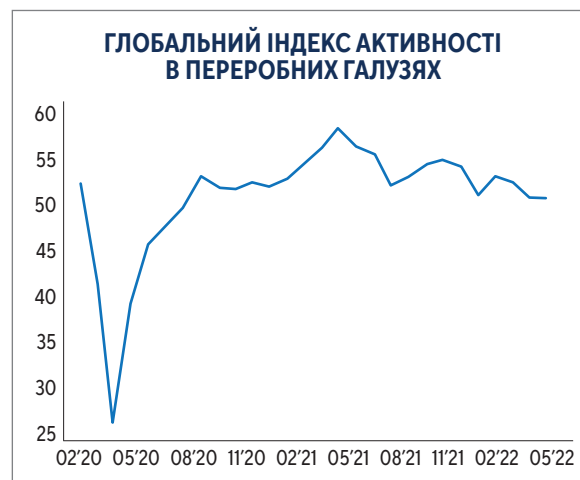
надолуження втрат двох коронавірусних років, перед людством дедалі ясніше вимальовувалися загрози впадання у стан депресивності (внаслідок низьких відновлювальних темпів у поєднанні з острахами нових кризових хвиль²³).

Нагадаємо, боротьба з коронавірусом, глобальний характер якої проявився з самого початку поширення, вимагала скоординованості та взаємосприяння різних країн, різних політичних та економічних агентів. У дійсності ж часто відбувалося загострення суперечностей між країнами, використання коронавірусної дипломатії для досягнення політичних вигод, витіснення політичних опонентів з країн, які найсильніше постраждали від коронавірусної кризи. Це призводило не до покращення взаєморозуміння, а навпаки — провокування подальших кризових дисбалансів і пригнічення намірів порозумітись. У таких умовах [наростання недовіри та суперечностей між практично всіма економічними агентами] неминучим ставало загальне **нарощування рівня ризикованості** в економічній діяльності, що, зазвичай, слугує обмежуючим або, принаймні, **стримуючим фактором світового розвитку**.

Сьогодні є підстави стверджувати, що переважна більшість розвинутих країн **за-своїла належні уроки** із вказаних протистоянь. Що **сприяло єдності** цивілізованого світу в допомозі Україні в її боротьбі проти агресора (про що докладніше далі).

(6). Зазначимо, часто вказані острахи (очікування наближення чергових негараздів) мали значною мірою психологічний вимір і нерідко були дуже перебільшені. Так, якщо навесні 2020р. економіки країн скочувались у прірву, то вже восени 2020р. глобальний Індекс активності в переробних галузях відновився і досяг докризового рівня, а надалі демонстрував достатньо стійку динаміку, що, крім безпосередньо позитивного антикризового результату (що означало, що країни досить швидко переборолі втрати кризового шоку), надавало позитивні сигнали для ринків праці і домогосподарств (які мали б

отримати впевненість у довгостроковій стійкості власних доходів). Це могло слугувати гарною основою для впевненого відновлення ринків і виробничої діяльності. Однак така психологічна впевненість була зруйнована російською агресією, і останні місяці характеризуються видимим (хоча й слабким) послабленням ділової активності (діаграма «Глобальний Індекс активності в переробних галузях»²⁴) внаслідок санкційних обмежень.

Водночас, пандемія (незважаючи на острахи) послужила каталізатором багатьох змін, як вказувалось, у напрямках ведення бізнесу та оновлення потоків торгівлі²⁵. Причому такі (глобальні) зміни також відбувалися значно швидше, ніж початково оцінювалось (тобто, яким міг би бути результат, якби негативні коронавірусні впливи проявились на повну потужність). Так, якщо на початку кризи (квітень 2020р.) СОТ оцінював річне падіння світової торгівлі на 32%, то реальне падіння склало лише 15%. Також швидким було відновлення обсягів торговельних потоків тільки-но пандемічні загрози почали зменшуватись — уже впродовж 2021р. обсяг світової торгівлі суттєво перевищив докризові показники і навіть вийшов на рекордний рівень²⁶ (діаграма «Світові обсяги торгівлі товарами», с.12).

Тобто кризові острахи мали б розсіятися під впливом прискореного посткоронавірусного

²³ ...і такі острахи зіграли вельми негативну роль у початковий період російської агресії, коли провідні країни ЄС були лише «стурбовані» і довго утримувались (щоб не «дратувати» загарбника) від заходів на підтримку України. Про це докладніше далі.

²⁴ Global PMI. — <https://www.pmi.org/global/Public>.

²⁵ Global Economic Effects of COVID-19. — <https://sgp.fas.org/crs/row/R46270.pdf>.

²⁶ У 2021р. обсяг торгівлі товарами перевищив \$28,5 трлн., що вище на 25% показника 2020р. і на 13% — докризового 2019р., <https://unctad.org/news/global-merchandise-trade-exceeds-pre-covid-19-level-services-recovery-falls-short>.

відновлення. Можливо, ми б це і спостерігали, якби розвиток світу у 2022р. не зазнав нової цивілізаційної катастрофи. Між тим, допомога Україні сприяла згуртованості демократичних країн, хоча й ставилися по-різному. Винятково важливою виявилася координуюча роль лідерів, насамперед, США і Великої Британії. (Докладніше далі.)

(7). Ще десятиліття тому глобалізація демонструвала можливості багатополюсності. США, ЄС, Китай, Індія, *росія* — кожна з країн мала амбіції зайняти лідируючі позиції у світовій політиці та економіці. З кожним потенційним лідером також пов'язувалася низка партнерських країн або країн-сателітів. І йшлося, що саме кілька великих об'єднань країн визначатимуть порядок майбутнього світу.

Однак входження у 2020-і роки (що збіглося з коронавірусним періодом) привнесло дедалі чіткіше розуміння того, що в дійсності може йтися лише про двох безсумнівних лідерів — США і Китай, і саме вони визначатимуть **домінуючі фактори творення двополюсного світу**²⁷.

Втрати окремих країн, які вважалися цілком успішними з високим потенціалом для подальшого прискореного розвитку в

докризовий період, уже не виглядали достатньо надійними після коронавірусної кризи. І значною мірою це зумовлювалось тим, що коронавірусна криза, вочевидь, привнесла суттєві **коригування в один з найважливіших інститутів, яким є конкуренція і конкурентоспроможність**. Розвинутими країнами впродовж десятиліть сповідувалася домінанта конкуренції, недопущення монополізації, обмеження державної участі в економічній діяльності та ін.

У період до глобальної фінансової кризи (2008-2009рр.) твердження про те, що **економічні системи через ринкові механізми та конкуренцію між компаніями і фірмами досягають найкращих** результатів у частині розподілу ресурсів, результативності та ефективності виробництва, використання технологічних досягнень та інновацій **здавалися непохитними**. Відтак, «доброю» економічною політикою (в рамках ліберальної доктрини) вважалася така, завдяки якій посилювалася конкуренція, що покращує застосування ринкових механізмів, а також політика, яка нейтралізує «неспроможність ринку»²⁸.

Однак стрімкий розвиток Китаю (який є прихильником активної участі держави в регулюванні економічних процесів) продемонстрував, що країна завдяки саме активній державній участі стала одним з лідерів глобальних політичних і економічних перегонів²⁹. А відносний успіх країни у протидії коронавірусного шоку прискорив значною мірою неочікувані суспільно-політичні процеси — дедалі більше країн (у т.ч. тих, які належать до розвинутих і які завжди розглядалися як відкриті та ліберальні) почали докладати зусиль у напрямі **перевизначення структури економіки та ролі держави в ній**³⁰, часто аргументуючи такий напрям економічної політики потребами національної безпеки.

Необхідність протидіяти коронавірусному шоку, що передбачало розширення

²⁷ Так, у ЄС продовжували наростати відцентрові тенденції і втрачатися як європейські цінності, так і атлантична єдність у підходах до світових безпекових проблем. А Brexit лише віддзеркалив втрату привабливості союзу, значною мірою через бюрократизацію та негнучкість управлінських структур.

Росія ж послідовно перетворювалась, з одного боку, на економічного аутсайдера, скочуючись до позиції «світової бензоколонки», з іншого — політичного парія, який між тим володіє ядерними силами для тиску і залякування.

²⁸ Ishihara T. Industrial policy and competition policy. — <https://www.jftc.go.jp/eacpf/05/jicatext/aug27.pdf>.

²⁹ Економічні свободи для зміцнення соціально-економічного розвитку України в умовах глобальних трансформацій. — Центр Разумкова, 2020р.

³⁰ Докладніше див.: Перспективи посткоронавірусних економічних трансформацій та їх вплив на розвиток країн. Місце України у посткризовому світі. — Центр Разумкова, 2021р.

повноважень держави в управлінні економічними процесами, одразу спровокувало «класичні» негативні наслідки — стрімке зростання дефіцитів публічних фінансів, а з ними і загострення боргових проблем. В умовах обмеженого доступу до глобальних фінансових ресурсів (що зрозуміло, внаслідок зростання невизначеності та необхідності розширення витрат на власні національні потреби) суттєво зростали ризики боргових шоків практично для всіх країн (хіба що, крім країн, національною грошовою одиницею яких була резервна валюта).

Між тим, переосмислення напрямів уникнення або послаблення міждержавних суперечностей або стимулювання національного і глобального розвитку призвело до формування концепції «френд-шорінга»³¹, на противагу вже традиційному «офф-шорінгу». Згідно з ним, багато проблем можуть бути розв'язані (від самого початку їх виникнення), якщо розвивати міцніші стосунки з партнерами, які дотримуються найкращих практик глобальної економічної системи (а не намагатися отримати тіньові або пільгові вигоди у «заморських» юрисдикціях), а відтак з ними комфортно вести відкриту економічну діяльність.

(8). Як уже зазначалося, кінець 2021р. – початок 2022р. характеризується **різким загостренням енергетичних проблем**, насамперед у Європі. Країни ЄС опинились у стані глибокого дефіциту газу, а відтак небувалих цін на нього, внаслідок політизованих дій Росії у поставках, а потім і розв'язання війни, що сталося вельми «не вчасно», зважаючи на гальмування реалізації безвуглецевої політики. Це, своєю чергою, послаблює можливості протидії кліматичним змінам, оскільки дефіцити (через санкції) нафти і газу, а з тим і висока їх вартість вже не можуть виступати компенсатором дорогих «зелених» джерел.

Політичну складову газової кризи намагалися «приховати» (газовий тиск був складовою російської «гібридної війни», однак

керівництво низки країн ЄС намагалося це не визнавати), проте ціновий шок ставав серйозним попередженням про наближення жорстких протистоянь на європейському континенті. Ставало дедалі зрозумілішим, що найближчими прийдешніми роками країни ЄС повинні будуть вибудовувати нові маршрути поставок нафти і газу, формувати нову інфраструктуру зберігання і розподілу енергоресурсів. А зважаючи на глобальний характер енергетичних ринків, зміни в ЄС матимуть також глобальний характер.

Зазначимо, головними отримувачами вигод від таких «сировинних криз» звичайно можуть стати висхідні країни-експортери. Тзв. енергетична інфляція, у т.ч. спричинена агресією, а потім санкціями на російський енергетичний експорт, може принести додаткові надприбутки країнам і регіонам (Ближнього Сходу, Північної Америки), чиї нафта і газ зможуть виступити «замінниками» російських (найбільшими споживачами яких були європейські країни).

Однак, у дійсності найбільшу частку вигод отримують великі автократичні країни, які вже спроможні диктувати вартості, завдяки «комплексній» економічній (і політичній) експансії на інші висхідні країни, що гальмуватиме як відновлення, так і взаєморозуміння³². І те, що процес розкручування енергетичної кризи в Європі «очолила» *росія*, і, водночас, розв'язала війну проти України, давало підстави очікувати значних системних протистоянь і негараздів³³.

(9). Ще одним глобальним «надбанням» коронавірусної пандемії стали (перед)**кризові стани публічних фінансів** практично всіх країн світу. Країни входили у 2022р. з вельми непривабливими фіскальними і борговими показниками. Так, дефіцити консолідованих бюджетів провідних країн сягали 10% ВВП (таблиця «Сальдо консолідованого бюджету окремих країн і регіонів»³⁴, с.14), і були вищими, ніж дефіцити, утворені під впливом Глобальної фінансової кризи 2008–2009рр.³⁵, що суттєво ускладнювало

³¹ Friend-shoring. – <https://ielp.worldtradelaw.net/2022/04/friend-shoring.html>.

³² Тому *росія* у перші місяці енергетичних обмежень не дуже була занепокоєна різноманітними санкціями. Див.: Ferguson R.W.Jr. Economy: The New Shortage?, <https://www.ispionline.it/en/publication/economy-new-shortage-32627>.

³³ Global economic growth downgraded due to spillover from Ukraine war. – <https://news.un.org/en/story/2022/05/1118532>.

³⁴ IMF Fiscal Monitor. – <https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2021/10/13/fiscal-monitor-october-2021>.

³⁵ Так, дефіцит консолідованого бюджету (узагальненого уряду) США у 2007р. (рік напередодні кризи) складав 2,7% ВВП, а у 2009р. (рік «розпалу» кризи) – 12,7% ВВП. Сальдо публічних фінансів Китаю у 2007р. було позитивним – 8,4% ВВП, а у 2009р. вже дефіцитним 4,4% ВВП. Порівняння з відповідними показниками 2019р. і 2020р. засвідчує поглиблення бюджетних негараздів.

САЛЬДО КОНСОЛІДОВАНОГО БЮДЖЕТУ ОКРЕМИХ КРАЇН І РЕГІОНІВ, % ВВП						
	2018	2019	2020	2021 (о)	2022 (п)	2023 (п)
Розвинуті країни	-2,5	-3,0	-10,8	-8,8	-4,8	-3,6
США	-5,4	-5,7	-14,9	-10,8	-6,9	-5,7
Євро-зона	-0,5	-0,6	-7,2	-7,7	-3,4	-2,4
Висхідні країни	-3,7	-4,7	-9,6	-6,6	-5,8	-5,2
Китай	-4,7	-6,3	-11,2	-7,5	-6,8	-6,2
Країни ЦСЄ	0,3	-0,7	-5,6	-3,2	-2,4	-2,1
Україна	-2,1	-2,0	-6,0	-4,5	-3,5	-2,4

для урядів майбутні завдання стабілізації і розвитку.

Відповідним чином, коронавірусна криза спричинила стрімке зростання валових боргів і боргового навантаження на фінанси та економіку країн — борги провідних розвинутих країн перевищили рівень їх ВВП (таблиця «Валовий державний борг...»).

У цьому контексті вихід з коронавірусної кризи (якби відбувся у 2022р.) все одно не був би легким. Оскільки високі борги поєднувалися з високими процентними ставками, які утримувалися б як антиінфляційний захід, а з тим — робили б нові запозичення (у т.ч. для розрахунків за «старими» боргами) значно дорожчими, внаслідок чого боргові зобов'язання зростали б прискореними темпами.

Якщо попередніми десятиліттями боргова проблематика була притаманна країнам, що розвиваються, то для політики подолання

кризових шоків **основні боргові ризики сконцентрувались у розвинутих країнах**, у т.ч. європейських. Поряд з цим, фінансові позиції висхідних країн, зокрема європейських, часто мають більш збалансований характер, ніж баланси державних фінансів традиційних країн-донорів, однак саме висхідні країни змушені будуть проявляти активність на боргових ринках, оскільки практично всі борги деноміновані у валютах провідних розвинутих країн (доларах, євро, фунтах, ієнах та ін.).

Звернемо увагу, що Китай, який довгі роки був у безпечній бюджетній і борговій зоні, останніми роками суттєво погіршив власні фінансові позиції, і сьогодні належить до групи країн з високими ризиками боргової кризи³⁶. Маючи найбільші у світі валютні резерви, Китай поки може собі дозволити нежорстку дефіцитну поведінку, однак невдовзі (в умовах послаблення динаміки ВВП) боргові впливи вже матимуть гальмівний вплив на зростання.

ВАЛОВИЙ ДЕРЖАВНИЙ БОРГ ОКРЕМИХ КРАЇН І РЕГІОНІВ, % ВВП						
	2018	2019	2020	2021 (о)	2022 (п)	2023 (п)
Розвинуті країни	102,7	103,8	122,7	121,6	119,3	119,3
США	107,1	108,5	133,9	133,3	130,7	131,1
Євро-зона	85,7	83,7	97,5	98,9	96,3	95,4
Висхідні країни	52,4	54,7	64,0	64,3	65,8	67,1
Китай	53,8	57,1	66,3	68,9	72,1	74,5
Країни ЦСЄ	29,7	29,2	38,0	36,6	36,7	36,8
Україна	60,4	50,5	60,8	54,4	51,7	48,9

³⁶ Оскільки Китай також активно надавав кредити, насамперед, азієським висхідним країнам, платоспроможність яких часто є слабкою (часто фахівці говорять про «китайську боргову пастку» — China's debt trap), то у випадку нових кризових загроз вірогідною стане глобальна боргова криза. Див.: China: is it burdening poor countries with unsustainable debt?, <https://www.bbc.com/news/59585507>.

Між тим, останніми місяцями слід констатувати послаблення риторики навколо боргової проблематики. Включеність країн, насамперед північно-американських і європейських у фінансову допомогу України відклало на «другий план» національні фінансові проблеми, що суттєво відрізняє ситуацію періоду поширення коронавірусного шоку (коли країни мало піклувались про те, що відбувається у сусідніх країнах).

Зауважимо, у 2021р. започаткувався **масштабний перегляд глобальних податкових правил**, що, звичайно, відіб'ється на системі світових фінансів загалом уже найближчими роками. Зокрема, наприкінці року 136 країн уклали угоду про єдину ставку податку з міжнародних корпорацій не менше 15% з 2023р.³⁷ Рішення націлене на те, щоб зібрати якомога більше податків з великих корпорацій і розподілити їх через державні бюджети.

Водночас, у Європі, вірогідно, вже найближчим часом відбудеться запровадження т.зв. транскордонного (карбонового) податку на імпорт до ЄС вуглецевмісної продукції. Уся продукція, вироблена з використанням «брудної» енергії, обкладатиметься карбовим податком. Для України важливо те, що серед семи галузей, які потраплять під оподаткування з 2026р., представлена чорна металургія³⁸ (одна з провідних експортних сфер України).

(10). Вхід України у 2022р. було вельми суперечливим³⁹. **Головною особливістю економічного середовища України у 2021р. було поєднання глобальних викликів**, зумовлених коронавірусною кризою, з **продовженням домінування внутрішніх економічних суперечностей**. Це суттєво послаблювало економічну динаміку та обмежувало можливості для прискореного економічного відновлення.

Однак, з 24 лютого **Україна увійшла в нову глобальну сторінку історії людства**. Більше того, з другорядних гравців світової політики та економіки країна стала одним

з провідних її суб'єктів. І сталося це завдяки героїчному опору українського народу російській повномасштабній агресії. Водночас, боротьба України проти російської агресії по-новому віддзеркалила особливості і суперечності глобальних інтеграційних процесів. Вона спонукала і прискорила формування оновлених союзів та інститутів, скоригувала пріоритети, партнерські відносини, рівень прийнятності компромісів та ін.

Агресія *росії* проти України спровокувала значні і зростаючі кризові ризики для багатьох країн, навіть географічно віддалених від України. І якщо окремим країнам ще вдається дистанціюватися від чіткої позиції стосовно ставлення до агресії, то виникаючі економічні і політичні впливи стають дедалі виразнішими.

Глобальне зростання вартостей енергетичних ресурсів, продовольства, сільськогосподарських товарів, поєднане з руйнуванням ланцюгів створення доданої вартості і зростаючою волатильністю фінансових ринків, суттєво **ускладнюють стійкість світової економіки**, яка тільки-но почала виходити з-під коронавірусного тиску. І виявляється, що від економіки України, від її спроможності залишатися вписаною у систему світової економіки значною мірою залежить і добробут людства. (Докладніше далі.)

США, Велика Британія, Японія, Польща, країни Скандинавії і Балтії з самого початку агресії однозначно визначилися у позиції підтримки всіма доступними засобами України в її боротьбі за свободу та незалежність. Європейський Союз загалом не зміг швидко відпрацювати спільні позиції, хоча вже були зрозумілі негативні наслідки «непровокування» агресора, а міжнародне співтовариство виявилось вкрай м'яким, коли у 2014р. *росія* захопила Крим і частину Донбасу.

Слід зауважити, що нинішній російський режим упродовж практично всього періоду свого формування систематично і послідовно намагався послабити демократичні процеси у провідних розвинутих країнах,

³⁷ International community strikes a ground-breaking tax deal for the digital age. – <https://www.oecd.org/tax/international-community-strikes-a-ground-breaking-tax-deal-for-the-digital-age.htm>.

³⁸ Див., зокрема: Прогноз 2022 від UIFuture. – <https://uifuture.org/publications/prognoz-2022>.

³⁹ Якименко Ю. та ін. Україна 2021-2022: помірні досягнення, масштабні загрози. – Центр Разумкова, 2022р.

у т.ч. підкуповуючи чи залякуючи політичних опонентів. До певної міри це частково вдавалося⁴⁰. Російська агресія, яка почалася у лютому 2022р. (хоча провідні розвідки світу задовго попереджали про зростаючу ймовірність) спочатку була сприйнята Європою як «конфлікт» обмеженого впливу, в якому *росія* швидко переможе⁴¹. І замість активних дій на підтримку України та засудження агресора висловлювалася чергова стурбованість. А **слабка узгодженість позицій країн-членів НАТО** (коли одна країна спроможна заблокувати вкрай необхідне рішення, не особливо турбуючись про наслідки і ризики для світового розвитку) взагалі мала деструктивний вплив. Звичайно, **на млявість Європи вплинула відверта недооцінка (а то й ігнорування) самою Україною ризиків** вторгнення і розгортання повномасштабної війни.

Утім, російська агресія, хоча і з певним запізненням, була визнана переважною більшістю країн як така, що має ознаки геноциду та несе загрозу ядерної війни всьому людству, чим критично вплинула на світове соціально-економічне і суспільно-політичне середовище.

Більше того, мужній опір України спонукав країни до критичної оцінки власних довоєнних позицій⁴² і більш чіткого розуміння цінностей і шляхів розвитку. Так, **вибір більшості європейців між надійною системою безпеки, яка уособлюється США** і необхідність якої чітко проявилась в умовах боротьби України проти російської агресії, і політикою «непровокування» агресора швидко вирішився на користь першого, що суттєво прискорило процеси взаєморозуміння США та ЄС, всередині НАТО, а з тим — сприяло тіснішій співпраці демократичних країн.

Підтвердженням цьому може слугувати активізація політичних союзів і домовленостей США з надійними партнерами, спрямованими на формування безпечнішого

світоустрою. Так, ще на початку вересня 2021р. було оголошено про укладання пакту AUKUS між Австралією, Великою Британією і США, спрямованого на посилення безпеки в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, в т.ч. нейтралізацію і протидію Китаю (який останніми роками почав проявляти відверто агресивні наміри в регіоні Південно-Східної Азії, зокрема претензії до Тайваню, як частини «своїх територій»). Зауважимо, оголошення про пакт стало несподіванкою для Євро-союзу, якого лише поставили перед фактом без попередніх консультацій та обґрунтувань необхідності такого кроку. Утім зрозуміло, чому рішення про пакт готувалось у таємниці — довгі консультації та узгодження між країнами-членами ЄС могли звести нанівець реалізацію намірів.

З початком російської агресії всі країни-учасники AUKUS безумовно підтримали Україну з перших днів. Цілеспрямованість та єдність країн-членів AUKUS у протидії агресії проти України стало фактично попередженням для Китаю, який не приховує претензій на острови і території в регіоні Південно-китайського моря (насамперед Тайваню). Що допомагає належно оцінити те, як більшість країн світу відреагують на китайське вторгнення на Тайвань. Нагадаємо, США, Європа та найбільші економіки Азії (Японія, Південна Корея, Сінгапур), Австралія швидко запровадили жорсткі санкції проти Росії, що стало красномовним сигналом для Китаю. Підкреслимо, жорстка протидія України агресору, в т.ч. завдяки підтримці партнерських країн, позитивно вплинула на короткострокові рішення у частині «територіальних претензій» у регіоні Південно-Східної Азії, сприяла послабленню агресивних намірів і ризиків конфронтації.

Слід внести **геополітичне застереження**. Сьогодні зрозуміло — чим довше триватиме героїчна оборона України від російського агресора, тим більше її [оборони] подальша тривалість залежатиме від підтримки/НЕпідтримки (військової, економічної,

⁴⁰ Ellyatt H. The invasion of Ukraine has serious, unintended consequences for Russia. Here are just 5 of them. — <https://www.cnn.com/2022/03/29/russias-ukraine-invasion-has-unintended-consequences-for-putin.html>.

⁴¹ Там само.

⁴² Характерним є приклад Німеччини. Попередніми десятиліттями в Німеччині домінувала позиція, що зміцнення економічних зв'язків (між Німеччиною і *росією*) призведе до пом'якшення і політичних протистоянь. Однак сьогодні керівництво країни вперше визнало хибність власних геополітичних оцінок, що дозволяє Німеччині відігравати дедалі важливішу роль у міжнародних справах. Див.: Берроуз М. Шість глобальних змін. Як війна в Україні змінює світ, <https://soundcloud.com/radio-nv/shst-globalnikh-zmn-yak-vyna-v-ukran-zmnyu-svt-metyu-berrouz-poglyadi>.

фінансової) *росії* Китаєм. Хоча ми маємо численні заяви китайського керівництва про «невтручання», однак ми вже є свідками того, як легко країни обирають нераціональні політичні напрями.

Уже сьогодні зрозуміло, що недовіра до *росії* європейців сформує нове середовище «холодних відносин» на десятиріччя (як це було у 1950–1980рр.). Тому для *росії* як альтернатива могло розглядатись поглиблення і зміцнення політичного, економічного та військового партнерства великими висхідними країнами — Китаєм, Індією, країнами Перської затоки, Бразилією, Іраном. І якщо політичні мотиви ще мають право на існування, то навряд чи якась країна в якості економічного партнера обере *росію* у протиположності Євросоюзу⁴³.

Більш вірогідним є «зворотний» шлях. Переможна боротьба України проти агресії може стати політично вагомим стабілізуючим фактором не лише в Європі, але й у віддалених регіонах. Більше того, сприятиме безпеці і територіальній цілісності багатьох країн. До війни ризики посилення конфліктності в багатьох регіонах світу виглядали цілком реальними. Так, Китай упродовж років не приховує своїх претензій на історично «спірні» острови Філіппін, В'єтнаму, Малайзії, японського о-ва Сенкаку. Однак такі претензії фактично були нейтралізовані (принаймні в короткостроковому горизонті) Збройними Силами України і міжнародною солідарністю підтримки захисту України.

(11). Прояв «українського фактора» в безпековій сфері загострив дилему партнерства ще для однієї великої висхідної країни, яка претендує на лідерські позиції серед країн неприєднання — Індії. Одним з найголовніших завдань країна вбачає протидію експансії Китаю на країни Індотихоокеанського регіону. Нагадаємо, протистояння (різного рівня «антагоністичності») між Китаєм та Індією мають довгу історію, при цьому останніми роками домінування Китаю посилюється. Відтак Індія сподівається, що розширення співпраці із США і

провідними розвинутими країнами дозволить посилити власні позиції у конфліктних (з Китаєм) сферах.

І в якості вагового інструменту Індія розглядає стратегічну платформу, яка за початковим задумом спрямована на нейтралізацію надмірної активності Китаю і зміцнення безпеки — т.зв. **Чотиристоронній діалог з питань безпеки** (*Quadrilateral Security Dialogue*) (заснований ще у 2007р.) у складі Австралії, Індії, США та Японії⁴⁴. І якщо спочатку у фокусі уваги діалогу перебували переважно регіональні питання, то вже у 2021р. діяльність почала набувати дійсно глобального характеру. І одним з головних вимірів вагомості платформи стали події в Україні.

Проте «український фактор» може суттєво зашкодити намірам і очікуванням Індії. Останніми десятиліттями Індія демонструвала значною мірою проамериканську та проєвропейську спрямованість⁴⁵. При цьому демонстративно підтримуючи дружні відносини з *росією*, коріння яких прослідковуються до 1950-х років — боротьби країни за незалежність. І сьогодні країна стоїть на роздоріжжі складного вибору.

Річ у тому, що враховуючи давні плідні відносини (в т.ч. у військовій сфері) Індії з Росією, стосовно України Індія зайняла переважно проросійську позицію (тоді, як три інші країни Чотиристороннього діалогу є найпалкішими союзниками України). Зокрема керівництво Індії відмовилося публічно засудити агресора, а під час голосування у Раді Безпеки ООН стосовно української проблематики Індія переважно утримувалася (агитуючи лише за діалог та деескалацію). Така «особлива позиція» може поставити під сумнів доцільність активізації Чотиристороннього діалогу в інтересах Індії.

Звичайно, для того, щоб союзницькі наміри були результативними потрібна ясність позицій партнерів, спільність і вираженість інтересів, у т.ч. «чисто» економічних інтересів. Так, експорт Індії до США у 2021р. сягнув \$71,6 млрд. (18% загального експорту країни),

⁴³ Берроуз М. Шість глобальних змін. Як війна в Україні змінює світ. — <https://soundcloud.com/radio-nv/shst-globalnikh-zmn-yak-vyna-v-ukran-zmnyu-svt-metyu-berrouz-poglyadi>.

⁴⁴ Quadrilateral Security Dialogue. — <https://thediplomat.com/tag/quadrilateral-security-dialogue>.

⁴⁵ Martin J. India's distancing from US over Ukraine crisis has deeper implications. — <https://www.globaltimes.cn/page/202204/1259005.shtml>.

до Австралії — \$7 млрд. (1,8%), до Японії — \$6 млрд. (1,6%), а до *росії* — лише \$3,3 млрд. (менше ніж 1%). Зрозуміло, прагматичність економічних інтересів повинна сприяти раціональності вибору Індії, хоча фактор імпорту зброї ще довго відіграватиме для країни вагомий роль⁴⁶.

Зрештою, Прем'єр-міністр Японії навіть звернувся до індійського з проханням викладення чіткої позиції стосовно вторгнення *росії* до України. У квітні вже американський Президент у телефонній розмові намагався переконати індійського Прем'єра приєднатися до американо-європейської позиції стосовно російської агресії. А наприкінці квітня президентка Єврокомісії здійснила офіційний візит до Нью-Делі, який вже був значно результативнішим⁴⁷. Більше того, як підтвердження політичного та економічного взаєморозуміння і партнерства, базованого на Стратегії ЄС співробітництва в Індотихоокеанському регіоні⁴⁸, було проголошено про створення міжнародної комісії з торгівлі та технологій, а також оголошено про активізацію переговорів стосовно створення Зони вільної торгівлі між ЄС та Індією. Зрозуміло, від позиції Індії у такому стратегічно важливому питанні як війна в Україні значною мірою залежатимуть і інші (очікувані чи бажані) рішення міжнародних відносин.

«Український фактор», звичайно, найбільше проявиться у Європі, за короткий час створюючи трансформації і змінюючи ролі головних акторів, які формувалися десятиліттями. Так, на початку 2022р. на питання про головні центри ухвалення рішень на європейському континенті, переважна більшість оглядачів вказали б на Берлін і Москву. І це не було б перебільшенням. Однак російська агресія і невиразна реакція (практична, а не турботлива) на неї Євросоюзу загалом і Німеччини зокрема суттєво вплинула на розподіл впливів. Сьогодні найбільшу повагу в самих країнах Європи викликають уряди Великої Британії, Польщі, Скандинавських

і Балтійських держав, і, звичайно, США, які повернулися до притаманної їм лідерської ролі⁴⁹.

Наголосимо, саме **Україна власним прикладом** боротьби за свободу та незалежність **сприяла усвідомленню багатьма країнами** світу пріоритетів розвитку людства, значущості захисту свободи і справедливості. Україна посилила прийняття світовим співтовариством цивілізаційних цінностей, насамперед, у частині того, що демократія, права людини, вільний вибір народом свого шляху залишаються непохитними і вартими боротьби за них, а з тим — «нагадала» європейцям про їх роль у світовій історії.

2. НОВИЙ ДВОПОЛЯРНИЙ СВІТ — DÉJÀ VU?

Невід'ємною характеристикою сучасного світу є глобалізація, яка проявляється у стрімкому розширенні потоків товарів, послуг, капіталів, робочої сили. Взаємне проникнення економік, капіталів, знань і культур, вважалося, стане одним з вагомих чинників формування і розширення багатопольярного світу, який (здавалося) почав оформлюватися на рубежі тисячоліть. Чи винні кризові процеси (Глобальна фінансова криза 2008-2009рр. і коронавірусна криза 2020-2021рр.), чи очікування не враховували багатьох процесів та обставин, однак сьогодні є підстави стверджувати, що з кожним роком глобальні політика та економіка набувають дедалі більше рис т.зв. двопольярного світу.

Звичайно, йдеться про дві найкрупніші країни — США і Китай, які з року в рік підтримують глобальне політичне лідерство, демонструють неабиякі економічні та науково-технічні досягнення. Хоча критики двопольярності вбачають у такому розділенні значні ризики для розвитку людства, однак наявність лідера, на якого можуть зорієнтуватися ті чи інші країни, може мати саме стабілізуючий чи позитивно прискорюючий

⁴⁶ Одним з вагомих чинників «дружнього» ставлення Індії до *росії* є те, що Індія входить до списку країн - найбільших імпортерів зброї. 60-70% всіх імпортних запитів країна задовольняє, закупаючи російську зброю. Див.: Боднарук Б. Європа просто дотиснула: як змінилася позиція Індії щодо війни Росії проти України, https://24tv.ua/yevropa-prosto-dotisnula-yak-zminilasya-pozitsiya-indiyi-shhodo_n1974371.

⁴⁷ Grare F. A question of balance: India and Europe after Russia's invasion of Ukraine. — <https://ecfr.eu/publication/a-question-of-balance-india-and-europe-after-russias-invasion-of-ukraine>.

⁴⁸ EU Strategy for Cooperation in the Indo-Pacific. — https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-strategy-cooperation-indo-pacific-0_en.

⁴⁹ Grygiel J. Russia's War Has Created a Power Vacuum in Europe. — <https://foreignpolicy.com/2022/05/05/ukraine-russia-germany-europe-power-vacuum-war>.

процес. І, як не дивно, саме Україна може виявитися «лакмусовим папірцем» цивілізаційного вибору, поєднання чи розмежування інтересів і напрямів розвитку, що асоціюються з кожною країною-лідером.

Нова двополярність чи повторення пройденого? Двополярний світ не є чимось винятковим чи неможливим. Так, по закінченню Другої світової війни і до початку 1990-х років домінували дві країни — США і СРСР, навколо яких гуртувалися країни-сателіти, які шукали захисту чи економічних вигод. І жодне з питань чи проблем того часу (політичних, безпекових, економічних) не могло вирішуватись без підтримки чи згоди глобальних гравців.

Після розвалу СРСР, з 2010-х років місце другого глобального гравця впевнено посів Китай, витіснивши *росію*, насамперед, унаслідок свого стрімкого економічного прискорення і фактичної економічної деградації *росії* (за збереження значного ядерного потенціалу)⁵⁰. Тепер уже США і Китай відіграють вирішальні ролі у формуванні (і значною мірою управлінні) світових процесів. Чи дійсно поновлення нинішньої двополярності є повторенням чи модифікацією глобального середовища II половини XX ст.?

Звернемо увагу на окремі особливості недавнього минулого та сучасного двополярного світоустрою. Серед них виокремимо:

- ✓ США і СРСР були достатньо близькими за **військовою потужністю**, з чітким усвідомленням сторонами згубності обміну взаємними ядерними ударами. Сьогодні, хоча Китай також могутня держава, проте загальна військова і безпекова потужність США суттєво перевищує китайський рівень. І хоча Китай володіє ядерною зброєю (що практично робить неприпустимим обмін ядерними ударами), однак неядерна могутність США є значно вищою, що може стати вирішальним у випадку локальних збройних конфліктів;
- ✓ **економічна спроможність** США значно випереджала СРСР у виробництві

практично всіх видів товарів і послуг, особливо в машинобудуванні, наукоємності, технологічності. Сьогодні Китай ще поступається США у продуктивності і технологічних досягненнях, проте в ряді провідних перспективних сфер уже посідає чітке місце ефективного конкурента — насамперед йдеться про інформаційно-комунікаційні технології, мобільні технології, робототехніка та ін.;

- ✓ радянська система планового господарства призводила до дедалі більшого деградування економічного потенціалу, накопичення дефіцитів, ізоляції від світового людського капіталу. Сьогодні ж Китай, практикуючи **модель «державного капіталізму»**, використовуючи стимулюючі державні рішення (у т.ч. монетарної і фінансової підтримки), посилює конкурентоспроможність національних компаній-лідерів на міжнародних ринках, проводить активну торговельну та інвестиційну експансію;
- ✓ між США і СРСР існував **досить чіткий поділ сфер впливу** (в т.ч. достатньо відкритою економічною і військовою підтримкою своїх союзників чи сателітів) на окремі країни і регіони, стосовно яких обидві сторони (США, СРСР) мали виключні інтереси. На це ж було спрямовано підпорядкування міжнародних інститутів (двом країнам-лідерам). Останніми ж роками радше йдеться про втрату впливовості та авторитету міжнародних організацій (ООН, ВООЗ, СОТ), розпорошеність їх спроможності, а механізми взаємодії міжнародних і національних інститутів дедалі слабшають, і при цьому ухвалення «компромісних» рішень лише віддзеркалюють їх безрезультативність;
- ✓ нинішні **економічні потреби дедалі частіше витісняють принципи**, на яких будувався демократичний світ. Західна Європа домінувала в економічних відносинах з СРСР, що дозволяло наполягати на безумовній цінності людських прав. Однак, навіть ЄС, який з самого

⁵⁰ Звичайно, *росія*, яка позиціонувала себе правонаступницею СРСР, не бажала змиритися з власною деградацією. І для «нагадування» про власну значущість не знайшла нічого кращого як посилювати реваншистські гасла православної величч, покладаючись на агресивне захоплення окремих територій сусідніх незалежних держав (республік колишнього СРСР).

початку свого існування однозначно і послідовно підтримував партнерські відносини із США, зміцнюючи колективну європейську безпеку, демократичні цінності і права людини, сьогодні дедалі частіше говорить про власну «незалежну» позицію у проблематиці світоустрою. При цьому, стаючи об'єктом політичного та економічного впливу і тиску зовнішніх сил, насамперед, Китаю і *росії* (що відверто проявляється у питаннях підтримки України у протиборстві з російською агресією);

- ✓ тоді як СРСР і США довгий час знаходились у стані «мирного співіснування», не особливо намагаючись налагодити партнерські стосунки, радше загострюючи труднощі іншої сторони, **співпраця між США і Китаєм** уже є необхідним атрибутом не лише системи безпеки двох країн, але й **чинником стабілізації** світової економіки⁵¹. Агресія *росії* суттєво вплинула на політичну карту світу, сприявши ширшому колу країн в усвідомленні людських цінностей, внаслідок підтримки демократичними країнами українського вибору. У цьому контексті саме **узгодженість дій США і Китаю** може не лише прискорити **встановлення справедливого миру в Україні**, але й сприяти відверненню глобальної безпекової, енергетичної чи продовольчої (а в деяких аспектах і технологічної) кризи;
- ✓ економіка СРСР функціонувала практично обособлено від західного світу. Тому, попри періодичні економічні і торговельні обмеження, які США та Європа накладали на відносини із СРСР, економічний організм СРСР залишався нечутливим і дуже слабо реагував на запроваджувані обмеження. Сьогодні **Китай вкрай зацікавлений у доступі на американські та європейські ринки**, тому санкції, які можуть бути накладені з-за (можливої) підтримки агресії, вже будуть болючими для китайської економіки і їх важко буде не помітити або ігнорувати, що фактично може означати доцільність «партнерства» США і Китаю у припиненні російської агресії;

✓ програш СРСР економічного суперництва із США у період після Другої світової війни до розпаду СРСР наглядно демонструвався історично «близькими» країнами, якими опікувалися (у т.ч. економічно та військово) дві найпотужніші країни. Так, Північна і Південна Кореї, Північний і Південний В'єтнам, Східна і Західна Німеччина (до них можна також віднести пару Угорщина та Австрія та ін.), розділ яких відбувся у повоєнний період і які обрали **соціалістичний і капіталістичний шлях розвитку**, вже за 2-3 десятиліття мали відчутно **різні економічні досягнення** — «соціалістичні» країни суттєво поступалися «капіталістичним». Сьогодні США і Китай віддають перевагу більш м'якій політиці, поступовому входженню у політичний та економічний простір зацікавлених країн, реалізації різних моделей розвитку. При цьому значна частка висхідних країн (насамперед, Південної Америки та Африки) дедалі більше тяжіють до китайського досвіду;

- ✓ хоча протистояння США і СРСР відбувалось у різних частинах світу, проте головна увага була **зосереджена на Європі**, яка мала незаперечний промисловий потенціал, наукові школи, трудові ресурси. Сьогодні Південно-Східна Азія демонструє значне прискорення і перетікання глобальних ресурсів відбувається саме у вказаний регіон, у т.ч. внаслідок прискореного зміцнення Китаю. Тобто сьогодні вже виокремлюється два центри протистоянь (європейський і азійсько-тихоокеанський), де за двох головних акторів (США і Китай) формуються численні багатосторонні угруповання для захисту власних чи спільних інтересів (не лише економічних). Такий «перерозподіл» посилює ризики глобальних криз, особливо, якщо негаразди почнуть проявлятися в обох регіонах одночасно⁵²;
- ✓ Євросоюз, який також претендував на роль глобального лідера (у якості третього центру тяжіння і впливу), знаходиться на перетині інтересів США і

⁵¹ Zhu Z. Grasping the G-2 moment for Ukraine. — <https://thehill.com/blogs/congress-blog/3263053-grasping-the-g-2-moment-for-ukraine>.

⁵² Carlson B. The Search for European Strategic Thinking on Russia and China. — <https://theasanforum.org/the-search-for-european-strategic-thinking-on-russia-and-china>.

Китаю. При цьому нинішнє протистояння між США і Китаєм не є просто питанням союзнитва чи демократії/автократії, у вирішенні якого ЄС має знайти збалансований вибір. Вказане конкурентне протистояння США і Китаю, яке часто асоціюється як **нова хвиля «холодної війни», в т.ч. внаслідок послаблення демократичних інститутів**⁵³, має не лише торговельний, економічний, у т.ч. технологічний, вимір, але й як протиборство сфер державного управління, де ЄС останніми роками вишукує прийнятні моделі розвитку і досягнення інтересів⁵⁴;

- ✓ за часів СРСР малі країни, навколо яких розгорталося протистояння СРСР–США, зазвичай займали пасивні позиції і мало могли впливати на конфігурацію світових акторів. **Боротьба України проти російської агресії надала сильний імпульс світу стосовно неприйнятності агресії.** Чим по суті прискорила формування двох цивілізаційних угруповань — демократичного та авторитарного⁵⁵. Якщо до війни змагання між демократичними та авторитарними країнами мало радше риторичний характер, то сьогодні окремим країнам не вдасться сховатися за «нейтральність». Тому в будь-якому регіоні світу кожній країні необхідно чітко визначитися з обраним шляхом, щоб уберегтися в умовах зростаючих глобальних протистоянь⁵⁶;

- ✓ фактично йдеться про формування нового світового порядку. **Перемога України** важлива не лише для нашої країни, але й **стратегічного напрямку розвитку людства**, заснованого на принципах демократії і людських цінностей, **відвернувши водночас ризики подальшого розростання агресивного авторитаризму.**

У чому проявилася помилковість політики провідних розвинутих країн стосовно Китаю? Сьогодні Китай є одним з найвпливовіших політичних, економічних, безпекових агентів глобалізованого світу, що ще 2-3 десятиліття тому не могло спасти на думку. Причому сталося це переважно завдяки політиці саме західного світу.

Політика економічного піднесення Китаю була спрямована (крім отримання західними корпораціями надприбутків) на те, щоб зробити країну відповідальним гравцем (під управлінням чи впливом країн-світових лідерів) у Азійсько-тихоокеанському регіоні. Однак, задуми і наміри не були належно підготовлені чи оцінені за наслідками. Звернемо увагу на наступні **помилки та упущення** під час залучення Китаю до «європейських» чи «американських» цінностей⁵⁷.

Насамперед вважалося, що глобальна лібералізація і розширення торгівлі сприяють загалом привнесенню у світове суспільство ліберальних цінностей, а сформований (на основі і завдяки глобалізації) середній клас стане основою демократичного розвитку країн, формування у країнах відкритого громадянського суспільства. Наслідком стане не лише збільшення загальної економічної відкритості, але й зміна економічних (і услід за ними) громадянських інститутів, які, як і західні демократії, дотримуватимуться верховенства права, що трансформуватиметься у закріплення у суспільстві потреб у подальшому розширенні ліберальних реформувальних.

Більше того, навіть вважалося, що глобальна лібералізація стане основою мирного розвитку, оскільки утворювані міцні торговельні і фінансові відносини виступатимуть надійним запобіжником політизованих деструктивних протиріч⁵⁸, а чинники співпраці ставатимуть домінуючими. (При цьому зовсім ігнорувалися ризики загострення

⁵³ Biden's misguided framing of US-China rivalry as democracy versus autocracy. — <https://www.eastasiaforum.org/2021/12/07>.

⁵⁴ Bermann S. European Strategic Autonomy and the US-China Rivalry: Can the EU «Prefer not to Choose»? — <https://www.iai.it/en/pubblicazioni/european-strategic-autonomy-and-us-china-rivalry-can-eu-prefer-not-choose>.

⁵⁵ Міньсинь Пей. Війна Путіна. Що втратить Китай. — <https://nv.ua/ukr/opinion/viy-na-rosiji-proti-ukrajini-yakih-zbitkiv-zaznaye-kitay-ostanni-novini-50234773.html>.

⁵⁶ How the Ukraine war fuels great power competition in Asia. — <https://www.ispionline.it/en/pubblicazione/how-ukraine-war-fuels-great-power-competition-asia-35076>.

⁵⁷ Херд Г. Соревнование великих держав и Европа. — Concordiam, 2020р., №3, с.7-9.

⁵⁸ Павленко А. Коли в глобальній житниці війна. Події в Україні не тільки гальмують світову економіку, а й переорієнтують її — огляд іноземних ЗМІ, <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/viy-na-v-ukrajini-galmyue-svitovu-ekonomiku-shcho-vidbuvayetsya-u-sviti-ostanni-novini-50235983.html>.

авторитаризму в окремих країнах і «можливості» використання торгівлі як інструменту політичного шантажу.)

Політика відкритості і лібералізації не була «анахронізмом» для Китаю. По суті, реформаторські ідеї та ініціативи Ден Сяопіна на початку 1980-х років були спрямовані на побудову відкритого суспільства і конкурентної економіки. Економічні реформи і прискорення глобалізації повинні були розширити гуманітарні та інтелектуальні контакти Китаю із світовою спільнотою, що сприяло б засвоєнню у країні міжнародних стандартів розвитку (західного) суспільства. Поєднання економічної експансії із поширенням у країні (західних) демократичних цінностей налагодило б механізми перетоку і гуманітарних цінностей, прав людини. Відтак ринкова економіка разом з поширенням ліберальних цінностей зробила б Китай партнером США і Західної Європи, а з тим усунула б можливі антагоністичні протистояння з розвинутими країнами світу. І, здається, на початковому

етапі економічного прискорення Китаю, такі припущення, особливо в економічній сфері, мало-помалу утверджувались (врізка «Феномен Кимерики»⁵⁹). Однак, дуже швидко, мірою зміцнення, Китай формував власну соціально-економічну і суспільно-політичну модель розвитку, яка мало збігалася із «західним» баченням.

Ще одним помилковим припущенням стосовно напряму розвитку Китаю була оцінка потенціалу і швидкості зростання і зміцнення китайських компаній до рівня глобальних гравців. Очікувалось, що на це підуть десятиріччя (особливо в умовах прискорення глобалізації і науково-технічного прогресу, головними акторами яких були провідні розвинуті країни). Відтак, упродовж цих десятиліть західні корпорації безперешкодно отримуватимуть надприбутки, зберігаючи і технологічні переваги. Однак, китайський бізнес за значної підтримки держави і ресурсів, що надавались великими державними банками, швидко засвоював нові

ФЕНОМЕН КИМЕРИКИ

Характерною рисою міжнародної економіки кінця XX ст. було стрімке зростання товарного експорту країн Східної і Південно-Східної Азії, у т.ч. Китаю, на розвинуті ринки, насамперед США. Саме США, де формувалася чверть світового валового продукту, найбільшою мірою відчували на собі наслідки зазначеної експортної експансії. Значні обсяги імпорту США були зумовлені, насамперед, високим рівнем внутрішнього поглинання (споживання та інвестицій), що, водночас, призводило до значних макроекономічних дефіцитів – фіскального і торговельного.

Іншою характерною рисою було те, що, хоча Китай був найбільшим в азієському регіоні експортером, а також найбільшим отримувачем ПІІ, проте провідними інвесторами китайської економіки виступали найбільші ТНК (насамперед США), і дві третини експорту здійснювалося китайськими підприємствами з іноземними інвестиціями. Тобто, **китайська економіка, одним із факторів якої була дешева («офшорна») праця, забезпечувала високі доходи (американських) ТНК.** Останні ж залишалися безпосередньо зацікавленими у стабільності та купівельній спроможності «своїх» розвинутих ринків, а з тим і подальшому розширенні виробничих потужностей у Китаї.

Зауважимо, що до 2000-х років зазвичай ПІІ супроводжували торговельні потоки, і часто саме

із зростанням динамічної висхідної країни ставало вигідно і привабливо входити у такі динамічні ринки. Відповідно, розширення виробництва у висхідних країнах (з дешевою вартістю праці), а з тим і експорту, ставало вагомим чинником введення ПІІ до таких країн (з можливим рефінансуванням прибутків або подальшою їх репатріацією).

По суті, була сформована нова світова структура («віртуальне» економічне утворення), яка отримала назву Кимерика (*Китай + Америка*) – з фінансовим центром у США і виробничим – у Китаї, яка підтримувала глобальне стійке економічне зростання та забезпечувала високі прибутки для ТНК. Певною мірою така структура була «протилежною» моделі світового постколоніального розвитку: якщо раніше капітал переважно рухався з «центру» (розвинутих країн) на «периферію» (до висхідних країн), то в моделі Кимерики країна, що розвивається, «периферія» (Китай) стала місцем концентрації заощаджень, а «центр» (США) переважно капітал споживав, або ж інвестував знову у «периферію».

Фактично ТНК створили гарне середовище прискорення китайської економіки, яка **мірою зміцнення дедалі менше зорієнтовувалась на ліберальні цінності.**

⁵⁹ Див., зокрема: Юрчишин В. Проблеми і перспективи посткризового відновлення: глобальна економіка та Україна. Монографія, К.: Заповіт, 2012р., 228с.

ніші як на внутрішніх, так і зовнішніх ринках. І сьогодні, коли йдеться про економічну чи інвестиційну експансію, насамперед маються на увазі китайські.

При цьому, якщо під час входження у розвинуті країни Китай намагається дотримуватися прийнятих там правил гри, то стосовно висхідних країн ситуація є іншою. Так, в останнє десятиріччя китайські кредити стали велими поширеними і привабливими для висхідних країн. А найголовніше — Китай готовий надавати кредити великі за обсягами (мало турбуючись платоспроможністю країн-позичальників, часто навіть сприяючи утворенню «боргових пасток»), за відсутності будь-яких політичних, інституційних, трансформаційних чи гуманітарних умов. Китай як «добрий» кредитор рішення про власне кредитування супроводжує вимогами до права самостійного відбору менеджменту, підрядників, виробничих потужностей, залучення робочої сили (яка зазвичай також є китайською).

Вчасно усвідомлена хибність економічних очікувань західного світу від шляху розвитку Китаю, як не дивно, зіграла певну **позитивну роль у суспільно-політичному розвитку** — допомогла звільнитися від ілюзії швидкої зміни економічної системи Китаю у напрямі ліберальних цінностей і економічної (ринкової) конкурентної відкритості, а також швидкої прийнятності принципів демократії і прав людини. Продemonструвавши при цьому, що китайські успіхи значною мірою базуються саме на китайській моделі, у якій чи не найвагоміша роль належить активній участі держави в економічних процесах (у т.ч. ухваленні рішень та їх втіленні), а в управлінні державними процесами домінують авторитаристські методи. Саме це, на переконання міжнародних фахівців, дозволило Китаю останніми десятиліттями підтримувати високі темпи зростання, успішно обходячи кризові пастки.

Зазначимо, упродовж II половини XX ст. країни ліберальної демократії визнавалися лідерами світового розвитку і не лише в економічних досягнень, але й у формуванні і зміцненні ефективної системи державного управління, яка дозволяє зміцнювати демократичні основи суспільства. Однак, уже на початку нового тисячоліття дедалі більшу увагу почали привертати країни, в яких держава докладала значних зусиль для управління економічними процесами. Відтак, успіхи окремих країн ставали прикладами, яких

воліли наслідувати інші висхідні країни, насамперед азійські.

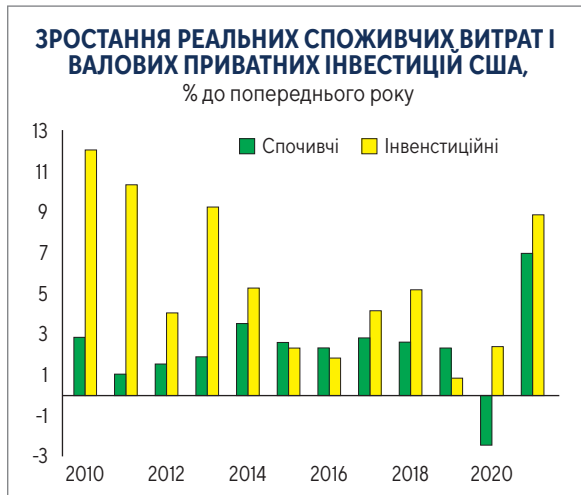
Звичайно, це вимагало безпосереднього запровадження оновлених ринкових механізмів, які, з *одного боку*, дозволяли захищати внутрішні ринки в умовах посилення економічних протистоянь (у т.ч. в період обмежень чи фрагментації товарних та інвестиційних потоків), з *іншого* — не перешкоджали і не обмежували вихід на нові конкурентні та перспективні економічні ніші.

Вибір же стратегії розвитку значною мірою відбувався під впливом країн — світових лідерів, а критеріальними орієнтирами виступали як коротко-, так і довгострокові процеси та усталені тенденції в таких країнах. Так, тоді як економіка США формувала і формуватиме глобальний попит, економіка Китаю відігравала провідну роль у формуванні глобальної пропозиції (товарів).

Однак упродовж 2010-х років ситуація помітно змінилася. Якщо раніше в економіці США формувався переважно споживчий попит, то в останнє десятиріччя дедалі виразніше проявляється інвестиційний (діаграма «Зростання реальних споживчих витрат і валових приватних інвестицій США», с.24). Навіть у коронавірусний кризовий 2020р., коли більшість ринків зазнавали звуження, інвестиційні витрати у США продовжували зростати. Але й тут сталися зміни — відбулося суттєве скорочення попиту на бізнес-приміщення, виробничі будівлі, в т.ч. у зв'язку з переходом до дистанційної зайнятості. Водночас, чітко проявився зростаючий попит на житло.

Своєю чергою джерела зростання китайської економіки останніх років лежали в іншій площині. Так, зростання у 2021р. реального ВВП Китаю на 8% стало можливим завдяки як внутрішній складовій — насамперед, успішному приборканню коронавірусної кризи (насамперед через жорсткі обмеження, які країна впроваджувала і громадяни дотримувалися), так і зовнішній — прискореному відновленню глобального попиту (провідних розвинутих країн, у т.ч. завдяки широким і дорогим програмам підтримки, і успішних висхідних країн).

Поряд з цим, хоча Китай намагається поступово переорієнтуватись з експортно-орієнтованої моделі на модель прискорення внутрішнього споживання, однак, що

стосується внутрішнього попиту, то він радше виявився законсервованим — приватне споживання і дохід у розпорядженні відновлювались помалу (за відсутності значних програм підтримки домогосподарств, зростали невисокими темпами, при цьому традиційно для китайських домогосподарств значні ресурси вкладались у заощадження), а інвестиції (в основний капітал) зазнали помітного гальмування і не поспішали розширюватись (у т.ч. внаслідок ризиків банкрутств у секторі нерухомості)⁶⁰ (таблиця «Окремі макроекономічні індикатори Китаю»⁶¹).

ОКРЕМІ МАКРОЕКОНОМІЧНІ ІНДИКАТОРИ КИТАЮ, %					
	2018	2019	2020	2021(о)	2022(п)
Зростання приватного споживання	7,5	6,5	-2,0	7,5	4,8
Зростання інвестицій в основний капітал	7,4	5,2	4,3	5,2	4,2
Зростання номінальних зарплат	10,9	9,8	7,6	10,7	8,1
3-місячна міжбанківська ставка	3,35	3,02	3,20	3,20	3,20

Особливістю 2022р. для Китаю стало «**повернення**» (чергової хвилі) **коронавірусу** (діаграма «Щоденна кількість нових

захворювань у Китаї»), для протидії якому уряд застосував перевірені заходи жорстких обмежень — локдаун — на діяльність, контактування, поїздки.

Обмеження з початку року були запроваджені у 32 великих містах (включно з Пекіном і Шанхаєм), що спровокувало суттєве послаблення ділової активності практично по всій країні. Найперше це проявилось у стрімкому зниженні діяльності у сфері послуг, особливо тих видів, які передбачають безпосереднє контактування (діаграма «Індекс ділової активності у сфері послуг Китаю», с.25). Утім, зважаючи на традиційну жорсткість антикоронавірусних заходів у Китаї, зменшення захворюваності супроводжуватиметься й покращенням показників діяльності у сфері послуг.

Поновлення коронавірусного нападу в Китаї мало вельми негативний вплив і очікування для азійських ринків. Насамперед, це стосується Тайваню, Малайзії, В'єтнаму, які у 2020р. зайняли низку виробничих і експортних ніш у період локдауну в Китаї. Водночас, пам'ятаючи як розвивалася коронавірусна криза у 2020р., зростають очікування подальшого перекидання кризи на США та Європу. Якщо це станеться, то неминуче прискорить інфляційний тиск, що зможе підштовхнути ЄС до рецесії⁶².

Ще одним чинником послаблення ділової активності Китаю у I півріччі 2022р. став відтік капіталів, що є наслідком не лише

⁶⁰ Garcia-Herrero A. Winter is Coming? Understanding Chinese Waning Growth. — <https://www.ispionline.it/it/publicazione>.

⁶¹ Emerging Markets Quarterly: Q2 2022. — Credit Suisse, April 2022.

⁶² Global Cycle Notes: Growth rebound to temporarily ease market pressure. — Credit Suisse Investment Solutions & Sustainability, May 2022.

коронавірусної хвилі, але й російської агресії, причому не стільки безпосередньо від економічного впливу, скільки через побоювання поширення західних санкцій (проти росії) на Китай, внаслідок його можливої підтримки агресора⁶³. За таких умов про позитивні очікування бізнесу не йдеться.

Звичайно, коронавірусна хвиля поєднана з посиленням ризиків потрапляння під санкції мали значний негативний вплив на валютну динаміку. Юань, який за визнанням міжнародних експертів, був чи не найстійкішою валютою упродовж 2021р., у II кв. 2022р. демонстрував відверто девальваційні тенденції (докладніше далі). Причому це було не результатом курсових маніпуляцій (за що Китай часто підпадав під критику), а було спричинено коронавірусною кризою і неоднозначною позицією Китаю стосовно подій в Україні.

Зазначимо, якщо невпевненість домогосподарств і ринків продовжиться, то в умовах посилення монетарної політики у США Китаю також потрібно буде підвищувати процентну ставку, що й надалі витіснить інвестиції і може дедалі більше загальмувати процеси зростання. Це, крім соціально-економічних наслідків, зможе мати ще й внутрішньополітичні, оскільки восени в Китаї має відбутися формування нових органів влади, і рішення стосовно керівництва країни цілком може залежати саме від соціально-економічних здобутків.

Тому Китаю вкрай нераціонально залишатись у статусі союзника росії «без меж», оскільки це перешкоджатиме розвиткові добрих економічних відносин з розвинутими країнами, насамперед США, завдяки попиту в яких відбуватиметься підтримка позитивної економічної динаміки. Однак, який шлях обиратиме Китай у міжнародних відносинах, залишається невідомим, саме внаслідок подій останнього часу. І якщо раніше Китай досить чітко позиціонував себе як прибічник широким інтеграційних зв'язків, то сьогодні риторика, а також практична спрямованість політики «інтеграційності» дедалі більше має відтінок агресивності як на регіональному, так і глобальному рівнях⁶⁴.

Глобальні ініціативи США. Кінець 2010-х років характеризувався нарощуванням популізму і деструктивних тенденцій у тій частині країн світу, яка завжди асоціювалася з демократією і людськими цінностями. Насамперед, йдеться про деструктивні та відцентрові тенденції у Європі, послаблення євро-атлантичних зв'язків, нехтування гуманітарними принципами. Частково це пояснюється послабленням глобальних лідерських позицій США (однією з характерних особливостей трампівської політики «Америка найперше» було припинення діяльності чи навіть вихід країни з низки міжнародних інститутів). Зміна керівництва США водночас означала і «повернення» Америки до питань порядку денного сучасного світоустрою⁶⁵. Більше того, усвідомлюючи накопичені суперечності та ризики, США зробили наголос на прискореному формуванні нових глобальних і регіональних (які все ж мають ознаки глобальних) утворень. Зрозуміло, через подібну інституціоналізацію відбуватиметься просування ідей і поглядів, механізмів, напрямів дій стосовно формування нового глобального порядку. Звернемо увагу лише на окремі принципові інституційні рішення.

З початку своєї діяльності у 2021р. нова Адміністрація (нагадаємо, Дж.Байден офіційно став Президентом у січні 2021р.) активізувала інституційне зміцнення міжнародних партнерських відносин. Так, уже на початку

⁶³ He L. China's currency just had its worst month ever. It's still dropping. — <https://edition.cnn.com/2022/05/13/investing/china-covid-yuan-usd-weakening-intl-hnk/index.html>.

⁶⁴ China's Foreign Policies Today: Who Is in Charge of What. — <https://www.ispionline.it/it/publicazione/chinas-foreign-policies-today-who-charge-what-34630>.

⁶⁵ Biden Administration Reengages with International Institutions and Agreements. — <https://www.cambridge.org/core/journals/american-journal-of-international-law/article>.

березня було оприлюднено стратегічну доповідь «Тимчасове стратегічне керівництво у сфері національної безпеки»⁶⁶. Головна спрямованість документа — протидія Китаю, насамперед у сфері безпеки та економіки, єдиній країні, здатній стати глобальним конкурентом США в усіх геополітичних напрямках. Важливою особливістю документа стало те, що крім безпосередньо політичних, безпекових, економічних напрямів дій, для зміцнення лідерських позицій США запроваджуватимуть значні інвестиції у людський капітал, освіту, інститути демократії, що має зміцнити довгострокові стратегічні переваги США⁶⁷.

Також на початку березня було презентовано систему зовнішньополітичних пріоритетів США. Їх особливістю є те, що, хоча Адміністрація наполягатиме на позиції дипломатичного вирішення будь-якого типу питань, однак за необхідності, буде надана військова допомога тим країнам, які дійсно її потребують. Результативність такого підходу вже була продемонстрована на прикладі України та її підтримки у протидії російській агресії з початку 2022р.

На початку лютого 2022р. США оприлюднили свою Індो-Тихоокеанську стратегію⁶⁸, в якій фокус сконцентрований на побудові регіонального партнерства⁶⁹, а також фактично представлена доктрина протидії Китаю, захисту та покращенню регіону для міжнародного співробітництва. Стратегічно важливим є відкрите і чітке визначення того, що **конкуренція між США і Китаєм** (не лише у вказаному регіоні, але й в усьому світі) є **боротьбою між різними поглядами на майбутнє глобального світоустрою**. Більше

того, ініціатива США фактично стала відповіддю Китайсько-російській декларації про «необмеженість» («no limits») їх співпраці і співробітництва в усіх напрямках і сферах, включно з безпекою, космосом, зміною клімату, штучним інтелектом та ін., яка у світлі вже найближчих подій (російської агресії) не могла не розглядатись як така, що може привнести небезпеку для подальшого глобального мирного будівництва.

Російська агресія виявила прискорення у практичному закріпленні вказаної Індо-Тихоокеанської платформи та подальшому її розвитку, що напевне сприятиме зміцненню у регіоні американського (та європейського⁷⁰) впливу. Наприкінці травня 2022р. США оголосили про створення Індо-Тихоокеанського економічного базису (Indo-Pacific Economic Framework (IPEF))⁷¹, чим закріплювалося відновлення місії США і партнерських країн у цьому регіоні, серед найвагоміших положень якої [місії] визнавалася протидія надмірній (хоча й декларувалось, економічній⁷²) активності Китаю⁷³.

Слід нагадати, що однією з найпотужніших ініціатив Китаю останніх років стала «Один пояс один шлях» («Нового шовкового шляху»), яка повинна була б розширити торговельні та інвестиційні шляхи Китаю на європейські ринки, а з тим — посилити економічну присутність Китаю у країнах ЄС. Звичайно, це не могло не турбувати США, який вбачав високі ризики такого входження Китаю до Європи і який перший акцентував увагу на таких ризиках, особливо стосовно входження Китаю до країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ), для яких китайські ініціативи початково виглядали привабливо,

⁶⁶ Interim National Security Strategic Guidance. — <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/03/NSC-1v2.pdf>.

⁶⁷ Докладніше див.: Перспективи посткоронавірусних економічних трансформацій та їх вплив на розвиток країн. Місце України у посткризовому світі. — Центр Разумкова, 2021р.

⁶⁸ FACT SHEET: Indo-Pacific Strategy of the United States. — <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/02/11>.

⁶⁹ Chem T., etc. Water Wars: Biden Administration Releases New Indo-Pacific Strategy. — <https://www.lawfareblog.com/water-wars-biden-administration-releases-new-indo-pacific-strategy>.

⁷⁰ Впливовість ЄС і його окремих країн у Індо-Тихоокеанському регіоні є помітно нижчою, ніж впливовість США чи Китаю. Євросоюз, як один з глобальних центрів, волів би посилити свою присутність у вказаному регіоні і сподіватися на це може лише за підтримки США.

⁷¹ Tan S. The Indo-Pacific Economic Framework: What it is — and why it matters. — <https://www.cnn.com/2022/05/26/ipef-what-is-the-indo-pacific-framework-whos-in-it-why-it-matters.html>.

⁷² Економічні інтереси і взаємне сприяння партнерських країн підкреслювались у зв'язку з необхідністю відновлення міжнародної торгівлі та ланцюгів доданої вартості, значна частина яких була зруйнована пандемією. Водночас лідерські позиції США не приховувались.

⁷³ Звичайно, на створення IPEF Китай одразу відреагував негативно, назвавши ініціативу Індо-Тихоокеанською версією НАТО («Indo-Pacific version of NATO»). А також наполягав на тому, що ініціативи США в регіоні не будуть успішними без безпосередньої участі Китаю.

особливо в контексті доступу до значних коштів з метою прискореного розвитку.

Як альтернатива китайському проекту «Один пояс один шлях» США підтримує і сприяє розвитку Ініціативи Тримор'я⁷⁴, учасниками якої також переважно є країни ЦСЄ (список країн-учасників обох ініціатив значною мірою збігаються). Звичайно, ідея Тримор'я є дуже привабливою для України (20 червня 2022р. Україна навіть отримала статус партнера-учасника вказаної Ініціативи). І тут Україна має певні умовні переваги. Річ у тім, що США, коли настане час для фінансування проектів, активно заперечуватимуть доречність одночасного залучення ще й китайських ресурсів чи китайської активної участі⁷⁵. Україна, з різних причин, не має активного включення в китайську ініціативу, як і не є учасником платформи «16+1» («17+1»), створеної за участю Китаю і 16 країн ЦСЄ. Тому для України зможуть з'явитися ширші можливості участі в ідеологічно та фінансово надійних проєктах інтеграційного розвитку Європи, підтримуваних США.

Нова реальність чи продовження помилок. Економічна криза 2008-2009рр. сформувала низку викликів, які виявилися довгостроковими і стійкими, а їх характерними проявами стали зниження темпів економічного зростання не лише розвинутих, але й висхідних країн, послаблення регіональної і глобальної інтеграції, прискорене занурення у боргові лещата, (хоча ланцюги формування доданої вартості демонстрували тенденцію до розширення) загострення торговельних відносин між найбільшими економічними агентами та навіть відновлення протекціоністських намірів і тенденцій (що зовсім незвично — у ЄС), а з тим і формування нової системи мислення — (євро) скептицизм.

До 2012-2013р. (крім посткризових 2009-2011рр.) для багатьох країн рівень зовнішньоторговельної відкритості (обсяги торгівлі як частка ВВП) (діаграма вище «Світові обсяги

торгівлі товарами», с.12) демонстрував тенденцію до збільшення. Однак, як не дивно, покращення добробуту в багатьох країнах завдяки вказаному розширенню відкритості, сформувало зворотну тенденцію — помітне зменшення готовності до подальшої відкритості. І вагомим чинником такої трансформації стало саме покращення добробуту у висхідних країнах, включених у систему формування ланцюгів доданої вартості, зниження у них (а з тим і світовій економіці) значущості дешевої праці, завдяки якій ще на межі століть формувались значні надприбутки ТНК⁷⁶.

Подальше зміцнення країн регіону надаватиме «природні» переваги великим і динамічним країнам, які належать до нього [регіону], зміцнюватиме економічні і торговельні зв'язки, прискорено оновлюватиме ланцюги створення доданої вартості. Очевидно, найбільші вигоди від такої концентрації отримуватиме Китай, який і докладає значні зусилля для системного посилення свого впливу, і де країні вдалося досягти значного просування у коронавірусний період (у т.ч. завдяки коронавірусній дипломатії).

Однак, тут слід зробити застереження. Формування ланцюгів доданої вартості і використання «традиційних» вигод від дешевої праці дедалі менше приваблюватиме нові бізнеси, в т.ч. внаслідок психологічних коронавірусних зсувів. Криза «підштовхнула» світовий розвиток у дещо новому напрямі — прискореному наданні переваг сфері послуг і споживанні «просунутих» послуг домогосподарствами, ніж широким споживчим товарам, що іноді навіть трактується як ознака згортання глобалізації⁷⁷.

Коронавірусна криза виступила каталізатором посилення суперечливого ставлення до нової хвилі глобалізації та інтернаціоналізації, нових напрямів і стратегій формування нових ланцюгів доданої вартості, оскільки потреби прискорення відкритості не знаходили відповідного відновлення довіри (суттєво погіршеної у період коронавірусних

⁷⁴ Ідея нової ініціативи «Відновимо світ у його кращому вигляді» (Build Back Better World – B3W), озвучена 13 червня 2021р. на 47 саміті G7, належить США. Див.: Build back better world (B3W) and the Belt and Road Initiative (BRI): prospects and limitations – 27 October 2021, <https://www.kcl.ac.uk/events/build-back-better-world-b3w-and-the-belt-and-road-initiative-bri-prospects-and-limitations>.

⁷⁵ Зосименко Т. Економічні інтереси України на тлі суперечностей у геополітичному трикутнику США-Китай-ЄС. – <http://prismua.org.tilda.ws/china>.

⁷⁶ Фейгин Г. Глобализация мировой экономики: тенденции и противоречия. – Мировая экономика и международные отношения, 2021г., том 65, №4, с.5-13.

⁷⁷ Levinson M. Deglobalization: The New Normal? – <https://www.ispionline.it/en/publication>.

обмежень, локдаунів та ін.). Більше того, накопичені фактори політичного ризику поки переважають потенційні вигоди економічної результативності та ефективності. Тобто як уряди, так і корпорації повинні вже найближчим часом будуть дедалі більше враховувати розширення суспільно-політичних ризиків, хоча це може суттєво збільшити виробничі вартості⁷⁸.

Значною мірою саме цим зумовлені масовані спроби (в рамках нової економічної політики розвинутих країн) «повернення» промислових виробництв з висхідних країн (куди вони раніше були виведені як прямі іноземні інвестиції) до своєї країни (*reshore manufacturing*), що також супроводжуватиметься формуванням нових ланцюгів поставок.

Однак, *по-перше*, хоча в багатьох висхідних країнах вартість робочої сили значно зросла, проте залишається суттєво нижчою вартості в розвинутих країнах, що слугуватиме значним бар'єром для вказаного «повернення». *По-друге*, відновлення промислових бізнесів вимагає великих вкладень у основний капітал і додаткової робочої сили співрозмірними з тими, які вже є у висхідних країнах, насамперед азійських, які були світовими центрами уваги транснаціональних корпорацій⁷⁹. Тобто, твердження про можливість повернення промислових виробництв до розвинутих країн є радше ілюзорним. Хоча, зважаючи на суттєво меншу ресурсозатратність, вказане повернення може відбутися.

Поряд з цим, процес переорієнтації ланцюгів доданої вартості вже розпочався. І тут виникають можливості для країн, які з певних причин «запізнилися» до попередньої хвилі формування (ланцюгів доданої вартості) знайти власні ніші, які виникатимуть на нових територіях, у нових виробництвах та ін. У т.ч. для України, якщо вдасться продемонструвати змістовність державної політики у відбудові країни, яка має починатися навіть в умовах воєнних дій на загарбаних територіях.

Зовнішньоекономічне суперництво. Як зазначалося, успіхи Китаю останніх десятиліть, принаймні у розвитку експортного сектору, значною мірою завдячуються США. Навіть членом СОТ Китай свого часу став завдяки підтримці саме США, тодішнє керівництво яких (Б.Клінтон) було переконано у швидкій трансформації економіки Китаю до її відкритості, демократизації, впровадженні деполітизованих підходів до вирішення економічних проблем⁸⁰.

І дійсно, найбільші глобалізаційні зміни відбувалися у світовій торгівлі саме у 2000-і роки, коли спостерігалися принципові зміни, які вимагали активного реагування урядів фактично всіх країн. Однак, уже після глобальної фінансової кризи 2008-2009рр. світова торгівля (світовий експорт товарів і послуг) не демонстрували тенденцію до зростання навіть у середньостроковій перспективі. Навпаки, дедалі виразнішим ставав спадний тренд. При тому, що експорт товарів і послуг у структурі світового ВВП все ж мав незначну тенденцію до зростання, насамперед унаслідок прискорення сфери послуг.

Одним з пояснень є те, що загалом світова динаміка ВВП випереджала експортну динаміку, модель експортної експансії (яка добре себе зарекомендувала у висхідних країнах на рубежі століть) поступово втрачала свої вигоди. А одним з вагомих чинників був послідовний перехід динамічного Китаю (який, як було вказано, також зростав завдяки експортній експансії) до розширення внутрішніх ринків, формуванням у країні середнього класу з більшою пропозицією товарів і послуг саме на внутрішніх національних ринках.

У вказаному контексті, торговельна війна між США і Китаєм, започаткована у 2010-х роках, є практичною демонстрацією нових елементів моделі сучасного глобального світу, яка побудована не на принципах лібералізації міжнародної торгівлі, а на достатньо активному (регуляторному) включенні держави в конкурентні змагання⁸¹. При цьому, така участь зумовлена не лише економічними

⁷⁸ Ferguson R.W.Jr. Economy: The New Shortage? – <https://www.ispionline.it/en/publication/economy-new-shortage-32627>.

⁷⁹ Levinson M. Deglobalization: The New Normal? – <https://www.ispionline.it/en/publication>.

⁸⁰ Торговая война США и Китая: экономические причины и последствия. – <https://www.eurasian-research.org/publication>.

⁸¹ Фейгин Г. Глобализация мировой экономики: тенденции и противоречия. – Мировая экономика и международные отношения, 2021г., том 65, №4, с.5-13.

проблемами, але й значною мірою пов'язана зі спробами через економічні впливи досягти і політичних вигод.

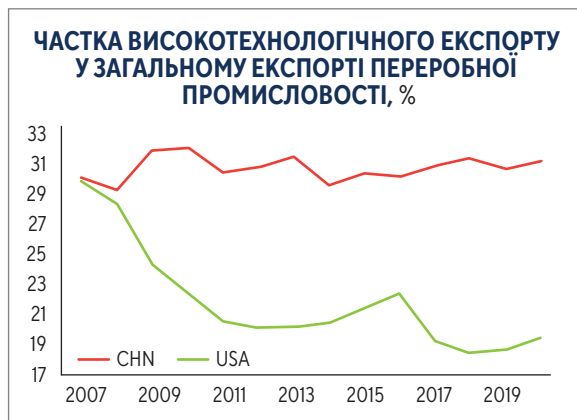
Впадають у вічі помітні зміни у структурі світового експорту. Частка товарного експорту США, знизившись у I половині 2000-х років, упродовж 2010-х років залишалася достатньо стійкою (близько 8% світового обсягу), частка ж Китаю продовжувала зростати, а у 2020р. — «пандемічному» — вже помітно випереджаючи США (діаграма «Обсяг експорту товарів і послуг і частки США і Китаю»)⁸². Хоча пандемія послабила «повноту» торговельних потоків і протистояння з ними пов'язаних (що природно відбилось на зменшенні обсягів світової торгівлі), однак активність Китаю на антикоронавірусних ринках (медпрепаратів, предметів індивідуального захисту) примножена коронавірусною дипломатією повністю нейтралізувала вимушені обмеження, які виникали у сфері зовнішньої торгівлі.

Більше того, незважаючи на все ще продовження (хоча частково послаблення) торговельної війни, Китай, як і раніше, у 2021р. залишався найбільшим експортером у світі, постачаючи решті світу товари на \$3,3 трлн., а загальний обсяг торгівлі із США зріс більше ніж на 20%. Торгівля з Європейським Союзом також зросла, досягнувши \$828 млрд.⁸³

Звернемо увагу на те, що останніми роками увага до структури експорту зазнавала певних неочікуваних змін. Так, частка високотехнологічного експорту в загальному

експорті переробних галузей промисловості Китаю досить стабільно утримувалася на рівні 30-32% (діаграма «Частка високотехнологічного експорту...»).

Значною мірою це зумовлено тим, що продукція промисловості побутового і споживчого спрямування дедалі більше використовує технологічні та інноваційні (у т.ч. інтелектуальні) новинки, що забезпечує зростаючий попит у всіх країнах світу. Зважаючи на те, що загальний експорт Китаю продовжував зростати, також помітно зростали експортні виручки від вказаної категорії експорту. Так, якщо у 2010р. обсяги високотехнологічного експорту Китаю склали \$470 млрд., то у 2020р. перевищили \$750 млрд.

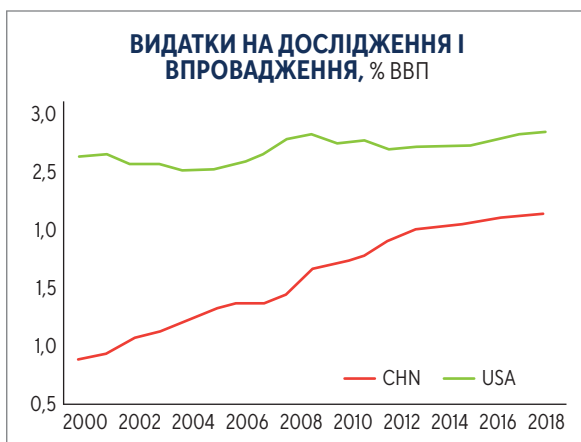
Іншу динаміку у високотехнологічному експорті демонстрували США, дедалі більше зорієнтовуючи **технологічність на сфері безпеки і оборони**. Так частка такого експорту в загальному промисловому експорті стійко знижувалась, хоча в абсолютних показниках (зважаючи на продовження зростання економіки США) зниження не було значним.

Вірогідно, вказані тенденції продовжуватимуться й надалі (якщо Китай не допустить глобальних політичних похибок, що обмежить його доступ до технологічних новинок західного світу). Значною мірою це пов'язано з тим, що Китай з року в рік збільшує видатки на дослідження і впровадження (діаграма «Видатки на дослідження і впровадження», с.30), причому більша частина таких фінансування пов'язана саме з практичним втіленням.

⁸² У сфері експорту послуг США залишаються незаперечним лідером, помітно випереджаючи решту країн.

⁸³ Мінсьинь Пей. Війна Путіна. Що втратить Китай. — <https://nv.ua/ukr/opinion/viyna-rosiji-proti-ukrajini-yakih-zbitkiv-zaznaye-kitay-ostanni-novini-50234773.html>.

У цьому контексті «український фактор» може виявитися вирішальним для вибору Китаєм торговельних потоків, якщо його [Китаю] явна чи опосередкована підтримка росії привнесе ризики доступу до тих великих країн, які однозначно підтримують Україну. Так, експорт китайських товарів до США, ЄС та Японії охоплює майже 40% загального обсягу експорту країни. Скорочення доступу на такі ринки означає необхідність або різкого скорочення виробничих потужностей, що супроводжуватиметься різким збільшенням безробіття (а з тим і соціального невдоволення), або ж пошуком інших ринків збуту, що буде вкрай ускладнено, зважаючи на те, що сукупний попит висхідних країн залишається відносно низьким.

Ще одним вагомим чинником перерозподілу глобальних торговельних потоків стали спроби внормування суперечностей між глобальними лідерами. Нагадаємо, згідно з домовленостями першого етапу торговельної угоди між США і Китаєм⁸⁴, введеного у

дію напередодні коронавірусної пандемії, 20 лютого 2020р., Китай, крім змін суто в торговельній сфері⁸⁵, зобов'язувався започаткувати структурні реформи, відкрити власний фінансовий сектор для входження іноземних компаній, зміцнити захист інтелектуальної власності⁸⁶. Тобто влада Китаю чи не вперше брала на себе турботу про торговельне збалансування на «користь» іноземного партнера. Слід констатувати, що наміри не здійснилися — важливу (негативну) роль відіграла коронавірусна криза, а також різноманітні обмеження і заборони, з нею пов'язані⁸⁷.

Тому важливими для взаємної торгівлі, а з тим і світової торгівлі загалом, змогли б стати відновлені переговори, пов'язані з питаннями **повної реалізації** (як дійсно необхідного кроку) **першого раунду торговельної лібералізації між США і Китаєм**, а також започаткування подальших завдань покращення умов взаємної торгівлі та інвестицій⁸⁸, з урахуванням потреб забезпечення охорони клімату і довкілля, власності, державної підтримки, посиленню свобод у послугах (фінансових, страхових, медійних) та потоках капіталів⁸⁹. Тобто виразною стратегічною позицією США (насамперед, стосовно Китаю) буде забезпечення і дотримання належного рівня контролю використання технологічних досягнень та інтелектуальної власності від недобросовісної конкуренції китайських корпорацій⁹⁰. Однак, *по-перше*, поки не зрозуміло, наскільки Китай буде згодним з такими напрямами політики, особливо, зважаючи на послідовний перехід країни від постулатів вільної ринкової економіки до економіки з дедалі більшим і активнішим втручанням держави в економічні процеси як

⁸⁴ Economic and Trade Agreement between the Government of the United States of America and the Government of the People's Republic of China. — <https://ustr.gov/countries-regions/china-mongolia-taiwan/peoples-republic-china/phase-one-trade-agreement/text>.

⁸⁵ Одним з важливих зобов'язань було збільшення імпорту товарів і послуг у 2020р. і 2021р. принаймні на \$200 млрд, порівняно з рівнем 2017р. (тобто до початку розгортання торговельних спорів).

⁸⁶ Malkawi B. A New Direction for the China-US Phase One Deal? — <https://thediplomat.com/2021/12/a-new-direction-for-the-china-us-phase-one-deal>.

⁸⁷ Гавриленко Н., Широкий Г. Щодо відносин між США та КНР у торговельній сфері. — <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-11/china-usa.pdf>.

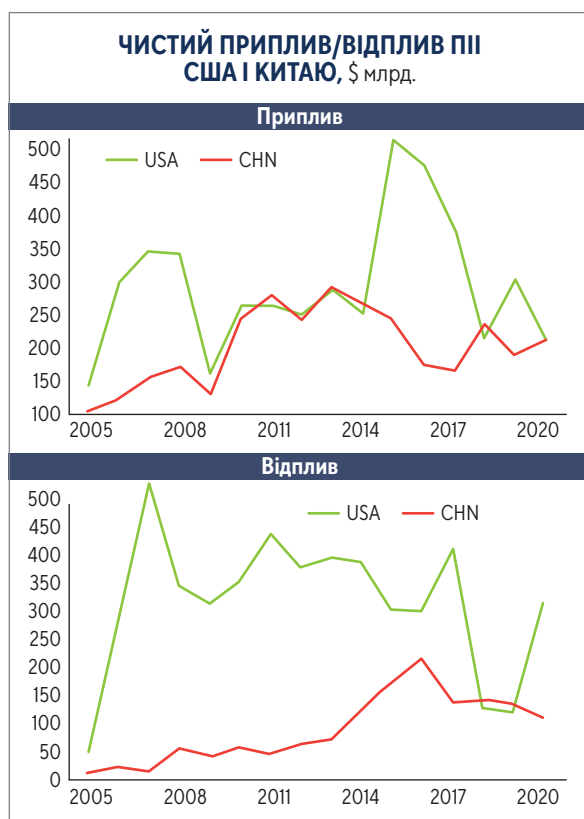
⁸⁸ Зокрема відновлення діалогу стосовно ухвалення угоди про сприяння взаємним інвестиціям між США і Китаєм (*US-China Bilateral Investment Treaty* — <https://www.uschina.org/advocacy/bilateral-investment-treaty>). Висловлюється впевненість, що угода, за доброї налаштованості обох країн і відсутності непереборних політичних суперечностей, нарешті зможе надати американським інвесторам покращення умов діяльності в Китаї і зменшить тиск владних структур Китаю на американський бізнес у країні. Див.: *Bilateral Investment Treaties: What They Are and Why They Matter*, <https://www.uschina.org/reports>.

⁸⁹ China and the US in the Biden Era: Trends and Policy Responses. — <https://mp.weixin.qq.com/s/B7SiHKNpKHBRqPFCIOd-g>.

⁹⁰ Acemoğlu D. Remaking the post-covid world. — <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2021/03/COVID-inequality-and-automation-acemoglu.htm>.

усередині країни, так і на міжнародних ринках⁹¹. По-друге, наскільки політична практика Китаю співвідноситься з позицією демократичних країн у питаннях і завданнях протидії агресору і допомоги Україні.

Прямі інвестиції. Дещо суперечливою залишається ситуація з припливом/відпливом до країни прямих іноземних інвестицій (ПІІ). У абсолютних показниках приплив ПІІ до США стійко перевищує приплив до Китаю (за винятком окремих років). Причому, якщо інвестиції до Китаю попередніми десятиліттями пов'язувалися з дешевою робочою силою, то до США — з широкими бізнес-можливостями. Водночас, значущість ПІІ для національних економік наразі є досить низькою — сьогодні приплив ПІІ до обох країн становить лише близько 1,5% їх ВВП, хоча ще нещодавно частка для Китаю перевищувала 4% (діаграма «Чистий приплив/відплив ПІІ США і Китаю»).

Водночас, більш характерною ознакою ПІІ останнього десятиріччя для обох країн став не приплив (імпорт), а відплив (експорт) інвестицій. Саме через наявність інвестицій, їх обсяги і сфери вкладення, надаються країнам-лідерам проявляти «м'який» тиск на ухвалення країною-реципієнтом «потрібних» інвестору економічних (а іноді і політичних) рішень. При цьому, якщо йдеться про експорт інвестицій США і Китаю, то захоплення привабливих інвестиційних ніш посилює позиції однієї з провідних країн, послаблюючи позиції іншої. До недавнього часу експорт капіталів з Китаю суворо регулювався, а тому й не міг бути значним.

Інвестиційна привабливість є важливою ще й через розширення та поглиблення протистояння двох країн у технологічній сфері. Китай володіє значними запасами рідкоземельних матеріалів, які стають основою нових технологічних ніш. А це, своєю чергою, у випадку посилення конфліктності, може призвести до значних обмежень у поставках, а відтак — уже є вагомим інструментом примусу не лише висхідних країн⁹². Хоча й сам Китай може постраждати чи не найбільше під час розгортання конфронтаційних процесів.

Посилення конфліктності або суперечностей поглибить насторожене ставлення до інвестицій Китаю у технологічній ніші, насамперед, у США і країнах Західної Європи, що неодмінно проявиться в інституційному оформленні регулюючих механізмів з метою зменшення можливостей допуску Китаю у такі ніші. Сьогодні поновлюється ініціатива США⁹³ часів «холодної війни» з **відновлення діяльності відомого Координаційного комітету з багатостороннього експортного контролю** (CoCom — *Coordinating Committee for Multilateral Export Controls*⁹⁴) і спрямована на обмеження доступу Китаю до сучасних технологій, насамперед у мілітаристських застосуваннях.

Валютне протистояння. Торговельна війна чи можливість потрапити під «об'єднані»

⁹¹ Paterson S. Dual Circulation Strategy impact the global economy? — <https://www.hinrichfoundation.com/research/wp/fdi/china-dual-circulation-strategy-global-economy>.

⁹² Гамза Л. Технологическое противостояние США и Китая в Европе. — https://www.imemo.ru/index.php?page_id=1248&file=https://www.imemo.ru/files/File/magazines/meimo/07_2021/12-GAMZA.pdf.

⁹³ Одним з вагомих чинників посилення регулюючих механізмів є війна в Україні і «невизначене» ставлення Китаю до неї.

⁹⁴ Формально вказаний Координаційний комітет, створений у 1949р. для контролю за експортом до СРСР, не мав статусу міжнародної організації і його рішення носили рекомендаційний характер. Але в переважній більшості випадків ніхто ними не нехтував. Організація припинила свою діяльність по завершенню «холодної війни». Див.: Multilateral Export Control Policy: The Coordinating Committee (CoCom), <https://www.princeton.edu/~ota/disk3/1979/7918/791810.pdf>.

західні санкції — лише частина ризиків і викликів у сфері двосторонніх економічних відносин між США і Китаєм. Зважаючи на глобальний характер економік обох країн, заходи, навіть спрямовані на внутрішні збалансування, швидко передаються від однієї країни до іншої, особливо легко через валютні чи монетарні інструменти.

Так, для протидії високій інфляції у США центральний банк — Федеральний резерв — з початку року оголосив про підвищення процентної ставки, що спричинило черговий тиск на відтік капіталів до США⁹⁵. За рахунок інтервенцій на початку року вдалося нейтралізувати «хвилювання» на валютних ринках. Однак, підвищення ставки на 0,5 пп з 4 травня ФЕД означало — відновлення девальвації (діаграма «Курс юаня до долара»)⁹⁶. Звичайно, в такому валютному протистоянні (коли Федеральний резерв по суті визначає головні напрями глобальної монетарної політики) долар має значну перевагу.

Слід звернути увагу на наступні **загальні твердження**. Висока економічна динаміка Китаю останнього десятиріччя (навіть в умовах нарощування протистоянь), підкріплена

дипломатичною активністю на всіх континентах, посилюють враження про те, що США поступово витісняються Китаєм із різних сфер сучасного світоустрою. Видається, що це також наслідок «гібридної пропаганди» (в т.ч. «російського сліду» з метою посіяти сумнів у спроможності США, вагомості союзів і процесів, провідні ролі в яких належать США). Позиції **США залишаються непохитними і домінуючими**, серед вагомих свідчень чого виокремлюється⁹⁷:

- ✓ США мають розвинуту систему союзників у сфері безпеки, є лідером у видатках на сферу оборони і безпеки⁹⁸, мають широку мережу військових баз і є енергетично незалежною державою. Китай же поки не має реальних союзників (росія радше є тягарем). Ситуативне зближення Китаю з росією на початку 2022р. не зможе мати стратегічних взаємних зобов'язань;
- ✓ хоча темпи економічного зростання Китаю є дійсно винятковими, однак останніми роками ВВП Китаю на душу населення залишається на рівні 15-17% відповідного ВВП США;
- ✓ американський долар посідає найвагоміше місце у світовій фінансовій системі — зокрема, частка долара в міжнародних резервах утримується на рівні 60%⁹⁹. Юань лише нещодавно був включений до кошика валют МВФ і не має належних фінансової історії і попиту. Так, хоча Китай є лідером у світовій торгівлі (близько світового 14% експорту і 11% імпорту), однак частка юаня у міжнародних розрахунках у середині 2021р. складала менше 2%¹⁰⁰. При цьому, всі найвагоміші біржові ринки ведуть котування і розрахунки саме в доларах, і поки не видно чинників, через які ситуація змінилася б¹⁰¹;

⁹⁵ Smart T. Fed Raises Interest Rates by Half a Percent in Aggressive Move to Fight Inflation. — <https://www.usnews.com/news/economy/articles/2022-05-04/fed-raises-interest-rates-by-half-a-percent-in-aggressive-move-to-fight-inflation>.

⁹⁶ He L. China's currency just had its worst month ever. It's still dropping. — <https://edition.cnn.com/2022/05/13/investing/china-covid-yuan-usd-weakening-intl-hnk/index.html>.

⁹⁷ Херд Г. Перспективи системи — государства и международные сети. — <https://perconcordiam.com/ru/сравнение-великих-держав-и-европа>.

⁹⁸ Видатки США на військові цілі складають 3,3-3,7% ВВП, Китаю — близько 1,7% ВВП. Зважаючи, що ВВП США у 1,5 раза більше ВВП Китаю, абсолютні витрати США суттєво перевищують такі витрати Китаю.

⁹⁹ На кінець 2020р. частка юаня у міжнародних резервах складала близько 2,3%.

¹⁰⁰ Спивак В. Конвертація геополітики. Сможе ли Россия перейти с доллара на юань. — <https://carnegie.ru/commentary/84970>.

¹⁰¹ Спроби включити «російські ринки» не варті уваги, внаслідок їх незначних обсягів (крім енергетичних), які будуть віддалятися від світових.

✓ Китай має турбуватися про ціну, яку доведеться заплатити в оновленому глобалізованому світі, якщо демонстративно стане на бік *росії*. Китайська економіка саме завдяки Заходу три десятиліття демонструвала стійке зростання¹⁰². «Відокремлення» від європейських та американських стимулів з високою вірогідністю означатиме кінець китайського економічного чуда.

Для світового розвитку беззаперечно було б найкраще, якби **провідні економічні країни та альянси легше знаходили спільну мову і були готові разом відповідати на глобальні виклики-процеси 2022р.**: посилення глобальної фінансової жорсткості, розпочату у США, високих політизованих енергетичних вартостей у Європі, у т.ч. внаслідок російської агресії, кризових процесів на китайських ринках (зокрема, нерухомості), у т.ч. зумовлених новою хвилею коронавірусу¹⁰³. Вказані виклики-процеси легко генерують і посилюють негативні зворотні зв'язки і можуть спровокувати утікання капіталів до «тихих гаваней» (США), що, з одного боку, може заспокоїти негативні очікування, з іншого — позбавляти «треті» країни стимулів до зростання і розвитку.

Попри суперечності і протистояння дві найкрупніші країни — США і Китай — продовжуватимуть утримувати глобальне політичне та економічне лідерство, і поки не видно, які з «третіх» країн чи союзів можуть втрутитись у «змагання» двох лідерів і чи буде таке «втручання» позитивним для розвитку світової спільноти.

3. ОСОБЛИВОСТІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ І ГЕОЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У ТРИКУТНИКУ США-КИТАЙ-ЄС

Вказане у попередньому розділі посилення тенденцій до утвердження дво полюсного світу висуває перед іншими країнами та угрупованнями, які могли б претендувати

на глобальні лідерські позиції, небачені раніше (і поки не до кінця зрозумілі) завдання. Причому пошук рішень для таких завдань дедалі ускладнюватиметься посиленням тиску викликів, до яких людство ще не виробило «імунітет» і які, водночас, можуть мати суперечливий характер. Навіть у проблемі дво- чи багатополюсності радше йдеться про невизначеності бажаних результатів для цивілізаційного розвитку.

Вплив російської агресії проти України на різні сторони життєдіяльності відчували практично всі країни світу. У першу чергу такі впливи (крім самої України) спрямовувалися на країни ЄС. Поряд з цим, оскільки Україна беззаперечно обрала проєвропейський чи євроатлантичний вектор розвитку, тому все, що відбувається в ЄС — у сферах безпеки, політики, економіки — знаходить безпосереднє відбиття в Україні.

Наразі зрозуміло, що динаміка і тенденції світової економіки визначатимуться не лише економічними заходами обмеження агресора, які [обмеження] вже запроваджені і надалі розширюватимуться партнерськими країнами, а також їх впливом на трансформації у світових торговельних відносинах. Уже досить явно проявилася системна суперечність у частині нових економічних механізмів. З одного боку, оскільки *росія* не має наміру обмежувати агресію (принаймні в середньостроковій перспективі), то санкційний тиск повинен продовжуватись і ставати жорсткішим. З іншого — підтримка посткризового економічного відновлення практично всіх країн світу (нагадаємо про коронавірусну кризу) також має посилюватися для недопущення стагнації і депресії, особливо висхідних країн¹⁰⁴. Це важливо, оскільки з початку війни до червня 63 країни світу запровадили понад 100 обмежень на експорт споживчих товарів, включно з продуктами харчування, що може змарнувати паростки посткризових (посткоронавірусних) позитивних результатів¹⁰⁵.

¹⁰² Берроуз М. Шість глобальних змін. Як війна в Україні змінює світ. — <https://nv.ua/ukr/opinion/putin-bayden-yak-viyna-v-ukrajini-zminyuye-svit-rosiya-ssha-kitay-ostanni-novini-50232595.html>.

¹⁰³ Global Cycle Notes: Growth rebound to temporarily ease market pressure. — Credit Suisse Investment Solutions & Sustainability, May 2022.

¹⁰⁴ Кризові хвилі — коронавірусна далі посилена російською агресією — завдали в багатьох аспектах нищівних руйнувань у ланцюгах виробництва і поставок, спровокували посилення інфляційного тиску, знизили очікування відновлення виробництва і зайнятості, загострили соціальні суперечності. Див.: Павленко А. Коли в глобальній житниці війна. Події в Україні не тільки гальмують світову економіку, а й переорієнтують її — огляд іноземних ЗМІ. — <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/viyna-v-ukrajini-galmuye-svitovu-ekonomiku-shcho-vidbuyayetsya-u-sviti-ostanni-novini-50235983.html>.

¹⁰⁵ Wang Huiyao: To Save Global Trade, Start Small. — <http://wanghuiyao.com/en/archives/1399>.

Зважаючи на те, що Європа є одним з провідних світових акторів, поточна ситуація і вибір нею дій мають дійсно глобальний вимір. Якщо боротьба України проти російської агресії лише додатково окреслила суперечності у відносинах між США і Китаєм, то для Європейського Союзу вони [вказані події] мали значною мірою визначальний характер для практичного підтвердження/оскарження цінностей і пріоритетів демократичного світу:

- ✓ російська агресія проти України, всупереч певним негативним очікуванням, консолідувала позицію країн ЄС, створила умови формування (а потім і реалізації) досить жорсткої антиросійської та антиагресивної політики, реалізувала послідовне запровадження санкційних обмежень (меншою мірою в енергетичному секторі), що по суті створювало нове економічне та безпекове середовище в Європі;
- ✓ незважаючи на внутрішні суперечності, країни ЄС практично одностайно засудили агресію, визначились з головними союзниками, розгорнули широкі програми військової, економічної, соціальної і гуманітарної підтримки України. Це, водночас, зважаючи на конформістську позицію Китаю стосовно агресії, посилює загальне насторожене ставлення до економічної експансії Китаю у Європі;
- ✓ ідеї «незалежності» Західної Європи від США, які активно просувались останніми роками як у рамках економічних відносин, так і безпекової системи «НАТО без США», зазнали помітного коригування. Водночас, для країн ЄС (і особливо країн ЦСЄ) однозначною стала значущість і надійність НАТО, де за США залишаються провідні ролі;
- ✓ стратегічна автономія ЄС безумовною складовою має розвинуту економіку, міцний промисловий базис, для чого в рамках промислової політики першочергова увага надається послабленню залежності від Китаю та (услід за США)

обмеженню для нього доступу до технологічних ніш, де європейські компанії все ще утримують конкурентні переваги;

- ✓ країни ЄС поряд із США, Великою Британією, Японією надали недвозначний сигнал стосовно недопущення військової агресії як засіб вирішення міжкраїнових спорів. Це не лише на певний час зняло напруженість навколо Тайваню чи інших «спірних» територій (права на які заявляє Китай), але й підкреслило необхідність упереджувального політичного діалогу, з поважанням територіальної цілісності всіх країн, оскільки т.зв. «стурбованість» агресивними діями може лише додатково проковувати агресора.

Стратегічна автономія ЄС — місія (не) бажана? Якщо ще півстоліття тому світове протистояння визначалося США і СРСР, то сьогодні, як вказувалось, *росія* дедалі більше відтісняється на периферію світових процесів (незважаючи на володіння одним з наймогутніших, як вважалося, військових потенціалів), а новий лідер — Китай, як одна з економічно найпотужніших держав — привносить своє бачення сучасного світоустрою, критичність якого посилюється внаслідок потенційного зближення Китаю з Росією. Тому Європі, яка довгий час виконувала роль центру сучасної цивілізації, потрібно дедалі чіткіше усвідомити власну місію і можливості її реалізації, у т.ч. забезпеченні європейської безпеки¹⁰⁶.

Ще кілька років тому, коли дискутувалися проблеми багатополюсності сучасного світоустрою, більшість міжнародних експертів вказували на те, що, зважаючи на вже існуючі відверті суперечності і протиріччя між США і Китаєм, місією ЄС могла б стати координація і пошук узгодженості раціональних точок зору і пошук прийнятних для обох сторін політичних рішень¹⁰⁷.

Якими б ідеологічно суперечливими періодично не видавалися відносини між США і Євросоюзом, однак **саме збереження партнерства США-ЄС, з високою імовірністю,**

¹⁰⁶ Carlson B. The Search for European Strategic Thinking on Russia and China. — <https://theasanforum.org/the-search-for-european-strategic-thinking-on-russia-and-china>.

¹⁰⁷ Li Y., He Z. The Remaking of China-EU Relations in the New Era of US-China Antagonism. — <https://link.springer.com/article/10.1007/s11366-022-09792-5>.

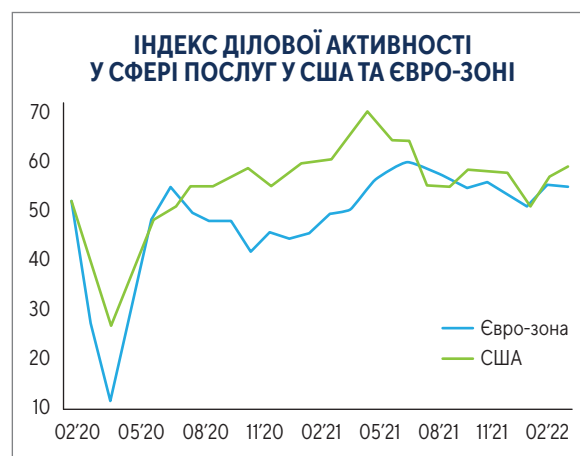
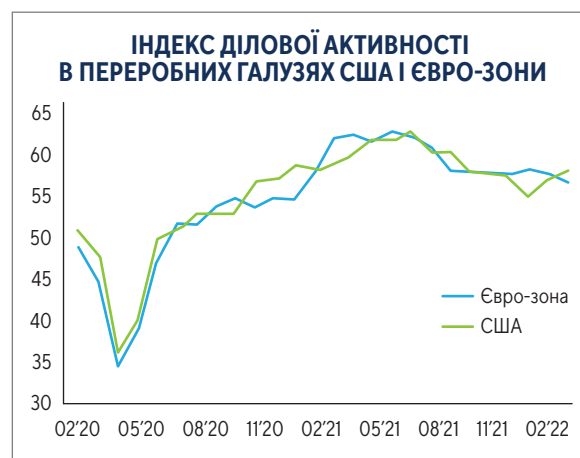
допоможе ЄС вирішувати на світовому рівні ті проблемні питання, які вважаються найвагомішими і для вирішення яких потрібна міцна підтримка провідних союзників. Звичайно, посилення зорієнтованості на США, в чому ЄС був обмежений упродовж кількох докоронавірусних років (унаслідок погіршення трансатлантичного співробітництва), надасть ЄС більшої впливовості¹⁰⁸.

І серед найвагоміших, де потребуватиметься новий позитивний рівень взаємодії союзників, будуть питання європейської безпеки, в т.ч. з урахуванням російської агресії, а також «китайської економічної експансії» на європейські ринки. Так, у березні 2022р. ЄС після двох років переговорів ухвалив черговий Стратегічний компас¹⁰⁹, головним змістом якого було представлення дорожньої карти посилення американо-європейської інтеграції у сфері безпеки (в т.ч. з урахуванням подій в Україні)¹¹⁰.

Не менш важливим є відновлення повноцінного економічного співробітництва між США і Європою, хоча всі партнери (співробітництва) залишаються конкурентами. Як вказувалось, останніми роками темпи економічного зростання США дещо перевищували європейські. Так само різними були процеси виходу з коронавірусного кризового провалля — повернення економічної активності до докризового рівня у США мало кращу динаміку показників ділової активності¹¹¹. Принаймні можна констатувати, що коронавірусні втрати в економічній активності, зокрема промисловості, в осінньо-зимовий (2020–2021рр.) період (розгортання другої і третьої коронавірусних хвиль) у країнах Європи виявилися більшими, ніж у США¹¹² (діаграма «Індекс ділової активності в переробних галузях США і Євро-зони»).

Суттєві відмінності спостерігалися у сфері послуг (серед яких найбільш чутливими є

«контактні» послуги) — якщо у США після весняного шоку ця сфера швидко надолужила відновлення у 2020р., то у Євро-зоні після літнього 2020р. піднесення надалі відбувалося помітне «гальмування» показників активності (які лише наприкінці I півріччя 2021р. досягли докризового рівня) (діаграма «Індекс ділової активності у сфері послуг у США та Євро-зоні»). Водночас, такі різні динаміки, які зрештою спрямовувались до близьких рівнів, слугували аргументом на користь того, що тільки-но коронавірусні обмеження системно послабшають, відновлення сфери послуг вийде на нові позитивні рівні в обох економічних середовищах.

¹⁰⁸ Pirozzi N. The EU as a geopolitical actor? — <https://socialeurope.eu/has-the-war-in-ukraine-made-the-eu-a-geopolitical-actor>.

¹⁰⁹ Sedou L. Statement: the EU Strategic Compass, a boon for the arms industry. — <http://enaat.org/2022/03/31/statement-the-eu-strategic-compass-a-boon-for-the-arms-industry>.

¹¹⁰ Paikin Z., Gros D. Will Putin's War in Ukraine Make the EU Stronger? — <https://www.ispionline.it/it/pubblicazione/will-putins-war-ukraine-make-eu-stronger-34559>.

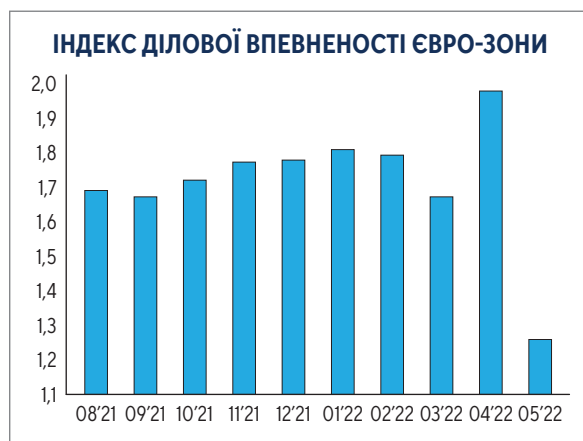
¹¹¹ Докладніше див.: Перспективи посткоронавірусних економічних трансформацій та їх вплив на розвиток країн. Місце України у посткризовому світі. — Центр Разумкова, 2021р.

¹¹² Уже восени 2020р. у США Індекс ділової активності в переробних галузях перевищив докризовий рівень.

Тобто входження країн ЄС у 2022р. також мало позитивні очікування, оскільки:

- ✓ ВВП більшості країн ЄС практично повернувся на докризовий рівень,
- ✓ безробіття знизилося до рекордно низьких рівнів;
- ✓ рівні національних заощаджень демонстрували зростаючі тенденції, що заклало основу розширення інвестицій;
- ✓ опитування бізнесу і населення підтверджували покращення очікувань та довіри до дій влади;
- ✓ фінансова і монетарна політика цілком раціонально справлялась з інфляційними викликами¹¹³.

І дійсно, крім вказаної поточної активності у промисловості і послугах, ділова впевненість у країнах ЄС упродовж II півріччя 2021р. – початку 2022р. демонструвала достатньо позитивну динаміку (діаграма «Індекс ділової впевненості євро-зони»¹¹⁴). Однак, у березні-травні 2022р.¹¹⁵, як відбиття зростаючої невизначеності у протіканні російської агресії і жорстких наслідків санкційної політики, Індекс ділової впевненості зазнав відчутного падіння, що, вірогідно, засвідчує середньостроковий характер європейських економічних ускладнень.

Тим жорсткішими були зміни, насамперед, в інфляційній сфері, спровоковані російською агресією¹¹⁶:

- ✓ стрімке зростання енергетичних вартостей, насамперед на газ і нафту,
- ✓ (які супроводжувались) інфляційним шоком на пшеницю та інші зернові,
- ✓ (що визначало) високу інфляцію на споживчих ринках загалом.

Звернемо увагу на наступну особливість. Стрімке зростання інфляції у Європі мало переважно «сировинний» чинник — на енерго- та зернові ресурси. У США також відбувалось інфляційне прискорення, однак природа цього переважно знаходилась у сфері підвищеного споживчого попиту, внаслідок значних готівкових виплат підтримки населення і бізнесу в коронавірусний період.

Такі різні базові чинники, з одного боку, ускладнювали координацію антиінфляційних та антикризових дій США та ЄС. З іншого — це вказувало на необхідність посилення партнерства для відповіді на ті ризики, які стрімко накопувались, і протидію яким як США, так і ЄС вважали першочерговими. Звичайно, йдеться про термінову протидію російській агресії, щоб (крім політичної, військової допомоги Україні) не допустити руйнування глобальних ланцюгів, які не залежать від *росії*, а також розширити довірливі відносини між тими країнами, завдяки яким будуть відбудовуватись виробничі і торговельні союзи чи альянси.

Стратегічні накреслення ЄС. Слід нагадати, що Європейський Союз упродовж майже півстоліття (після Другої світової війни) у багатьох аспектах, у т.ч. політичних, економічних, гуманітарних, був взірцем для всього світу. Однак, з початку нового тисячоліття ситуація почала змінюватись. Дві глобальні кризи — фінансова і коронавірусна, боргові проблеми, економічне гальмування, внутрішні відцентрові протистояння (у т.ч. євроскептицизм), імміграційна слабкість — суттєво

¹¹³ Speech by Commissioner Gentiloni at the Peterson Institute for International Economics: Transatlantic economic policy in times of war. — https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_22_2556.

¹¹⁴ Business Confidence. — <https://tradingeconomics.com>.

¹¹⁵ Сплеск значення вказаного індексу у квітні пов'язаний із сподіваннями збереження енергетичних поставок із *росії*.

¹¹⁶ Speech by Commissioner Gentiloni at the Peterson Institute for International Economics: Transatlantic economic policy in times of war. — https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_22_2556.

послабили привабливість європейського іміджу.

Більше того, коронавірусна криза та ускладнення з її сприйняттям (і протидії їй) у різних країнах Європи сформували оновлені виклики, зумовлені низкою обставин, зокрема¹¹⁷:

- ✓ спроможністю ЄС зберігати впливовість в умовах глобальної нестабільності, насамперед зумовленої геополітичними протистояннями США і Китаю;
- ✓ завершенням етапу однополярного світу та невизначеності наступної системи світоустрою — дво- чи багатопольного світу;
- ✓ оновленням місця ЄС і НАТО в системі європейської і світової безпеки в умовах наростання імперських амбіцій авторитарних держав.

Тому входження у 2020-і роки водночас означало для ЄС наростання суперечливих викликів (у т.ч. у відносинах з найближчим союзником — США), які фактично визначали чи зможе ЄС залишатися глобальним (політичним та економічним) центром тяжіння, привабливим для країн демократичного спрямування.

Звернемо увагу, що, хоча часто йдеться про високу економічну і торговельну динаміку Китаю на європейських і світових ринках, проте США і ЄС, як і раніше, фактично формують світові торговельні потоки, як через взаємну торгівлю, так і через ланцюги доданої вартості, до яких долучені різні країни світу. Так, до останнього часу США і ЄС один для одного були найбільшими

експортними партнерами, з охопленням 42% світової торгівлі загалом¹¹⁸. За період 2009–2020рр. обсяги торгівлі між ЄС і США зросли з €296 млрд. до €556 млрд. (останній показник у 3,5 раза більше, ніж річний бюджет ЄС). Поряд з цим накопичені інвестиції США до ЄС утричі більші, ніж інвестиції до всіх азійських країн. Звичайно, такі економічні потоки є зміцнюючим фактором інтеграційних процесів у трансатлантичному регіоні.

З іншого боку, частка Китаю в американському та європейському імпорті є найбільшою, і від сприятливості торговельним потокам залежить добробут не лише найкрупніших країн, але й більшої частини людства. Історична та культурологічна близькість ЄС і США не викликає сумніву, а співпраця ЄС з США — є базовим елементом системи європейської безпеки і оборони. Між тим, досягнення спільних позицій країн ЄС стосовно Китаю дедалі ускладнюється¹¹⁹, оскільки окремі малі країни ЄС воліють мати особливу думку та особливі відносини з «третіми» країнами, в т.ч. для посилення власного впливу на систему європейських інститутів¹²⁰.

У цьому контексті країни ЄС не можуть «забувати» про підтримку США. Найближчим часом (як перші кроки оновлення зближення) слід очікувати **відновлення** (на осучасненій основі) **трансконтинентальних угод**¹²¹ з головними акторами ЄС і США. Насамперед йдеться про такі угоди як Транстихоокеанське партнерство (*Trans Pacific Partnership*)¹²² і Трансатлантичне торговельне та інвестиційне партнерство (ТТІП) (*Transatlantic Trade and Investment Partnership*)¹²³, включно зі складовою вільної торгівлі¹²⁴, що стане визначальним кроком у відновленні

¹¹⁷ Щербак І. Стратегическая автономия ЕС и проблемы формирования внешнеполитической повестки в эпоху пандемии. — <http://www.sov-europe.ru/images/pdf/2020/6-2020/Shcherbak-6-20.pdf>.

¹¹⁸ European Commission – United States – Trade. — <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/>.

¹¹⁹ У цьому ряду виокремлюються Угорщина і Греція, які іноді висловлюють окрему (прокитайську) позицію, у питаннях порушення прав людини і гуманітарних цінностей у Китаї.

¹²⁰ Соревнование великих держав и будущее Европы. — https://perconcordiam.com/perCon_V10N3_RUS.pdf.

¹²¹ Докладніше див.: Чинники, складові і результати запровадження і реалізації антикризової політики в окремих країнах світу та Україні. Прогноз соціально-економічного розвитку України у 2021р. — Центр Разумкова, 2021р., 125с.

¹²² США вийшли із вказаної Угоди в січні 2017р. Див.: What Is the Trans-Pacific Partnership (TPP)? — <https://www.cfr.org/backgrounder/what-trans-pacific-partnership-tpp>.

¹²³ Переговори між ЄС і США, започатковані у 2013р., завершилися у 2016р. без укладання Угоди. У квітні 2019р. були завершені і наміри відновлення. Див.: The Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP). — <https://ec.europa.eu/trade/policy/in-focus/ttip>.

¹²⁴ Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP). — <https://www.investopedia.com/terms/t/transatlantic-trade-and-investment-partnership-ttip.asp>.

лібералізованого економічного глобального простору¹²⁵, а також (на додаток до економічної) зміцнить безпекову роль США в Європі.

Останніми роками одним з головних стратегічних напрямів розвитку Європейського Союзу декларувалося формування технологічного суверенітету і т.зв. стратегічної автономії, яка має забезпечити Європі самодостатність і політичну міцність, а також економічну незалежність, у т.ч. від поставок будь-якого ресурсу з будь-якої однієї країни. Невід'ємними складовими визнавалися «зелені», «цифрові» трансформації, супроводжувані глобально значимими (демократія, права людини) пріоритетами, в т.ч. їх просування на світовому рівні¹²⁶. На ці напрями мали бути спрямовані значні загальноєвропейські ресурси, а їх реалізація повинна була б зміцнити лідерські інституційні позиції ЄС. Водночас, мали вирішуватися «промідні» цілі, такі як завершення фінансового союзу, зміцнення єдиного банківського союзу¹²⁷.

Однак, російська агресія «скоригувала» європейське бачення і визначила наскільки важливим для ЄС є збереження внутрішньополітичної єдності, а включення до демократії і свободи в Україні і, відтак, протистояння глобальній військовій загрозі, знову підтвердило необхідність для країн ЄС збереження безпекового союзу із США.

Така стратегічна зорієнтованість є вкрай важливою для формування сучасного світоустрою і світового економічного й безпекового порядку, хоча ще нещодавно Європа була на роздоріжжі в такому важливому економічному питанні (а з тим, і політичними наслідками), якими була співпраця чи конкуренція країн ЄС з Китаєм. Нагадаємо, в доповіді, присвяченій стратегічним відносинам

між ЄС і Китаєм¹²⁸, опублікованій у березні 2019р., ЄС визначив Китай як партнера у співробітництві, економічного конкурента та системного суперника¹²⁹. Однак, якщо стосовно «конкурента» та «суперника» мало в кого виникають сумніви, то в частині «партнера» ситуація дедалі послаблюється.

Зауважимо, що з початку торговельного протистояння між США і Китаєм, упродовж останніх років ЄС опинився у ситуації т.зв. «стратегічної дилеми»¹³⁰, особливо в економічній сфері. Так, через високий рівень залежності економіки ЄС від торгівлі і з США, і з Китаєм (обидві країни є рівноважними торговельними партнерами) Європі вкрай бажано було б обрати «нейтральну» позицію і позбавити себе необхідності вибору. Однак у сучасному світі переплетіння політичних та економічних інтересів неможливе.

Дещо неочікуваним є те, що технологічне протистояння США і Китаю сьогодні сконцентровано в Європі. З одного боку, це зрозуміло – впливовість і значущість країни, яка претендує на роль глобального лідера, визначаються рівнем створення і використання проривних наукоємних технологій. Послідовне наближення Китаю до сфер, де США визнавалися безумовним авторитетом і лідером, означає посилення ризиків протистоянь і в «суміжних» сферах, зокрема у форматі торговельних воєн (дисбалансів торгівлі товарами)¹³¹.

Наголосимо, фактор Китаю набуває дедалі більшої значимості як у відносинах ЄС із США, так і в ухваленні міжнародних рішень. Причому часові рамки для європейського вибору «стискаються». За посилення обох світових лідерів (США і Китаю) ЄС може залишитися на роздоріжжі, а з тим – у стратегічних втратах (у т.ч. у глобальній системі інформації і комунікації).

¹²⁵ США у 2018-2019рр. вийшли з низки глобальних договорів і переговорних процесів, головною метою яких було розширення глобальної економічної відкритості.

¹²⁶ Alcaro R., Tocci N. Navigating a Covid World: The European Union's Internal Rebirth and External Quest. – <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03932729.2021.1911128>.

¹²⁷ Перспективи посткоронавірусних економічних трансформацій та їх вплив на розвиток країн. Місце України у посткризовому світі. – Центр Разумкова, 2021р.

¹²⁸ EU-China: A Strategic Outlook report. – <https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-eu-china-a-strategic-outlook.pdf>.

¹²⁹ «cooperative partner», «economic competitor», «systemic rival».

¹³⁰ Зосименко Т. Економічні інтереси України на тлі суперечностей у геополітичному трикутнику США-Китай-ЄС. – <http://prismua.org.tilda.ws/china>.

¹³¹ Гамза Л. Технологическое противостояние США и Китая в Европе. – https://www.imemo.ru/index.php?page_id=1248&file=https://www.imemo.ru/files/File/magazines/meimo/07_2021/12-GAMZA.pdf.

Інституційні дисбаланси ЄС. Країни ЄС розбудовують різні моделі двостороннього (з Китаєм) співробітництва. Більшість країн дотримується тієї позиції, що Китай надто далеко, щоб створювати безпосередню загрозу для європейських країн, а тому торгівля стає домінуючим чинником відносин. Зважаючи на значний дефіцит ЄС у торгівлі з Китаєм, а з тим і зростаючу економічну залежність Європи від китайських поставок, а також активну економічну (в ряді випадків і політичну) присутність Китаю, є підстави стверджувати, що китайські позиції у Європі продовжуватимуть зміцнюватися.

Поряд з цим, останніми роками утвердилась думка про те, що китайська присутність пов'язана з посиленням внутрішніх і зовнішніх ризиків європейських країн, які (ризик), початково маючи економічну природу, швидко можуть трансформуватись у політичні негативи. Тому у більшості країн ЄС запроваджуються інституційні і регуляторні механізми у сферах і галузях, виробництво у яких може мати характер військових або подвійного призначення технологій. Йдеться, насамперед, про будівництво чи допуск до мереж 5G, кібербезпеки, штучного інтелекту, критичної інфраструктури¹³².

Доречно також нагадати, що в березні 2019р. країни ЄС домовилися про створення Механізму скринінгу іноземних інвестицій (*EU Investment Screening Mechanism*), який був запроваджений наприкінці 2020р.¹³³ Механізми спрямовані на посилення контролю за зовнішніми інвестиціями загалом, однак переважно центром уваги є обмеження входження китайського бізнесу в європейські технологічні активи¹³⁴.

Зауважимо, інтереси і технологічне «наповнення» США та ЄС далеко не завжди збігаються. Так, ЄС був і залишається імпортером напівпровідникової продукції, яка в

багатьох аспектах залишається основою технологічності та інноваційності, на якій будуються сучасні інформаційно-комунікаційні платформи. Для ЄС важливо підтримати власного виробника (зокрема Франко-Італійський концерн STMicroelectronics), оскільки за сучасної технологічної динаміки відставання може поглибитися (що, звичайно, поставить під сумнів технологічну автономність Європи).

Перипетії навколо навігаційної системи проекту ЄС «Галілео» є достатньо красномовними. Так, від самого початку США не підтримували таку спрямованість дій ЄС, доводячи до європейців недостатню виваженість (у т.ч. фінансову) їх підходу, що, однак, викликало взаємне роздратування. Китай навпаки, спочатку виявляв зацікавленість і готовність приєднатися до спільного проекту. Однак затягування рішень призвело до того, що Китай досить швидко самостійно запустив власну космічну навігаційну систему Beidou¹³⁵. Тобто непорозуміння між США та ЄС у визначенні пріоритетів і завдань перешкодило отриманню вигод обома (США та ЄС) партнерами, а вигоди дісталися спільному конкуренту – Китаю.

Між тим, виниклі суперечності спонукали до критичного переосмислення партнерства та його інституційної прозорості. З іншого боку, зважаючи на «агресивне» входження Китаю у глобальний інформаційний і технологічний комплекс, подальше регулювання у ЄС ставатиме більш суворим (врізка «Суперечності навколо Huawei»¹³⁶, с.40).

Зрештою, Європейський Парламент ухвалив резолюцію, якою заморожувались як розгляд Всебічної інвестиційної угоди (CAI) між ЄС і Китаєм, так і питання, пов'язані з її ратифікацією. Натомість вирішив запровадити заходи в напрямі посилення аналізу ризиків входження Китаю у європейські

¹³² У цьому підрозділі використані матеріали попередніх досліджень Центру Разумкова: Економічні свободи для зміцнення соціально-економічного розвитку України в умовах глобальних трансформацій, 2020р.; Перспективи посткоронавірусних економічних трансформацій та їх вплив на розвиток країн. Місце України у посткризовому світі, 2021р.

¹³³ EU foreign investment screening mechanism becomes fully operational. – https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1867.

¹³⁴ Китайский успех в борьбе за Европу. №3 2021 Май/Июнь. – <https://globalaffairs.ru/articles/kitajskij-uspeh-v-borbe-za-evropu>.

¹³⁵ Bermann S. European Strategic Autonomy and the US-China Rivalry: Can the EU “Prefer not to Choose”? – <https://www.iai.it/en/publicazioni/european-strategic-autonomy-and-us-china-rivalry-can-eu-prefer-not-to-choose>.

¹³⁶ Безопасные сети 5G: Комиссия ЕС одобрила набор инструментов и обозначила следующие шаги. – <https://globalcentre.hse.ru/news/339536884.html>.

СУПЕРЕЧНОСТІ НАВКОЛО HUAWEI

У контексті економічних суперечностей між США і Китаєм особливо важливе місце посідає китайська корпорація Huawei, яка глобально просуває свої технології 5G.

Ситуація з допуском Huawei на власні території суттєво різниться у США і ЄС. У США допуск практично закритий, ЄС загалом і окремі країни не дотримуються таких жорстких обмежень для діяльності корпорації на ринках телекомунікаційного устаткування і послуг.

Однак «стурбованість» провідних країн ЄС спонукає до більш жорстких вимог. Навесні 2019р. Європарламент ухвалив резолюцію, у якій вказав на високі ризики використання 5G-технологій

Huawei для незаконного доступу до особистих даних.

Водночас Єврокомісія опублікувала рекомендації з кібербезпеки мереж 5G, в яких, зокрема містилася вимога оцінок ризиків інфраструктури мереж, а також надійності постачальників. Своєю чергою, Європейське агентство з питань мережевої та інформаційної безпеки (European Union Agency for Network and Information Security), безпосередньо не вказуючи на яку країну спрямовані застереження, попередило країни-члени ЄС про ризики використання 5G з «ворожої» країни або країни, яка не має «законодавчих або демократичних запобіжників» від протиправного використання технологій.

технологічні галузі, а також недобросовісної практики розширення субсидій для отримання конкурентних вигод¹³⁷.

Водночас, як вказувалось, з самого початку діяльності нової Адміністрації США започаткувались офіційні контакти і переговори між США та ЄС, однією з головних тем яких стало вироблення спільних рішень і узгодження позицій у частині політики стосовно Китаю у різних сферах. Так, у грудні 2021р. за результатами чергового раунду діалогу між США та ЄС¹³⁸, сторони заявили про готовність спільними зусиллями протистояти політиці Китаю, яка привносить тривожні тенденції, насамперед в Індотихоокеанському регіоні.

Дієвість партнерства США та ЄС зможе проявитись у найгострішому питанні світових фінансів – підвищенні процентної ставки США, яке може виявитися болючим для багатьох країн світу. Воно впливатиме і на розвинуті країни (зокрема європейські), які серед своїх найближчих пріоритетів виокремлюють посилення національного підприємництва і примноження національного капіталу (в т.ч. недопущення його відтоку). А для висхідних країн може навіть мати кризовий характер, оскільки в подібних випадках капітали тікають з них до «тихих гаваней»,

якими є американські фінансові і валютні ринки. Це при тому, що залишається невідомим, чи достатньо буде активної процентної політики Федерального резерву для приборкання інфляції.

Більше того, є також підстави очікувати, що навіть у середньостроковій перспективі монетарна ціль багатьох центральних банків у частині інфляційного орієнтира 2% не зможе бути реалістичною для досягнення. Значною мірою це буде пов'язано з тим, що країнам ЄС все ж потрібно буде збільшити військові видатки і довести їх до утвердження 2% ВВП (як реакція на російську агресію), що водночас означатиме підвищення бюджетних дефіцитів (а з ними і боргового тиску) та послаблення суворості дотримання бюджетних критеріїв.

Зробимо **загальне зауваження**. Зважаючи на «традиційне» протистояння між США і Китаєм, а також рішучу позицію США у підтримці України, дедалі більше європейських країн, насамперед ЦСЄ, не виявляють готовності проміняти реальну натівську систему безпеки, очолювану США, на примарні торговельні та інвестиційні вигоди, які пов'язуються з китайським входженням. Вірогідно, таке усвідомлення посилюватиметься для країн ЦСЄ, які відчують турботу

¹³⁷ Fallon T. China shoots itself in the foot on EU-US relations. – <https://www.orfonline.org/expert-speak/china-shoots-itself-in-the-foot-on-eu-us-relations>.

¹³⁸ EU-U.S.: Joint Press Release by the EEAS and Department of State on the Second High-Level Meeting of the EU-U.S. Dialogue on China. – https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-us-joint-press-release-eeas-and-department-state-second-high-level-meeting-eu-us-dialogue_en.

про власну безпеку внаслідок розгортання агресивних намірів Росії. Зрозуміло, спільна позиція Польщі, Чехії, Румунії та ін. матиме вагомий вплив на стратегічні відносини ЄС–США, ЄС–Китай.

Слід зазначити, що найближчими роками можна очікувати появу ще одного центру протистоянь між ЄС і Китаєм. Якщо раніше спрямованість інтересів була на Європу, то сьогодні важливі процеси розгортаються в азійсько-тихоокеанській частині світу, яка невдовзі «замикатиме» на собі дедалі більше світових ресурсів. І не лише тому, що «представниками» регіону є найбільші та найконкурентніші країни — Японія, Китай, Південна Корея. Є підстави стверджувати, що регіон Південно-Східної Азії, де, з одного боку, вже зміцнилися нові індустріальні країни — Сінгапур, Малайзія, Тайвань, а з іншого — заявили про себе успішні трансформаційні країни — В'єтнам, Філіппіни, Таїланд, стане одним з найбільш привабливих для налагодження нових глобальних мереж¹³⁹.

Так, частка потоків (внутрішньо- та міжрегіональних), які припадають на вказаний регіон, у глобальних потоках у 2015–2017рр., порівняно з 2005–2007рр. (за десятиліття), зросла¹⁴⁰:

- ✓ у торгівлі товарами до 33% з 27%;
- ✓ у потоках капіталів — до 33% з 13%;
- ✓ у глобальних контейнерних перевезеннях — до 62% з 59%, вантажних перевезеннях — до 64% з 59%;
- ✓ у патентних заявках — до 65% з 52%, у міжнародному студентському обміні — до 48% з 43%;
- ✓ у попиті на енергоресурси — до 42% з 36%.

Значний важливий крок для подальшого зміцнення було зроблено в листопаді 2020р. — 15 держав Азійсько-Тихоокеанського регіону, включно з Австралією, Японією, Китаєм, підписали угоду про вільну торгівлю — «Всебічне регіональне економічне партнерство»¹⁴¹.

Тому й інтерес країн ЄС до входження до економіки Південно-Східної Азії зрозумілий. Восени 2021р. ЄС представив офіційну стратегію підвищення своєї присутності в Індो-Тихоокеанському регіоні, в т.ч. для протидії зростаючій економічній і військовій присутності та активності Китаю¹⁴², а також безпековій підтримці¹⁴³ та недопущенню силових сценаріїв проти Тайваню¹⁴⁴.

За реалізації стратегії ЄС очікує підвищення власного дипломатичного статусу в регіоні, що сприятиме припливу до регіону європейських інвестицій та їх безпеки. Однак також зрозуміло, що самотужки, без підтримки США і Великої Британії, які мають високу впливовість у регіоні, країни Європи навряд чи можуть претендувати на привабливі ніші. Однак, є й альтернативні рішення-спроби.

Так, у якості альтернативи для ініціативи «Один пояс, один шлях», ЄС поступово розробляє власні ініціативи, спрямовані на зміцнення зв'язків з країнами Азії шляхом розбудови якісної інфраструктури з дотриманням базових європейських цінностей. Звичайно, у якості партнерів обрані країни, які, з одного боку, вже мають високий вплив у регіоні, з іншого — є економічними (а в багатьох аспектах і політичними) противниками Китаю — США, Японія, Індія.

Тут ЄС може продемонструвати значні переваги, оскільки вже має значний досвід у фінансуванні інфраструктурних проєктів у висхідних країнах. Крім того, кошти від

¹³⁹ Чинники, складові і результати запровадження і реалізації антикризової політики в окремих країнах світу та Україні. Прогноз соціально-економічного розвитку України у 2021р. — Центр Разумкова, 2021р.

¹⁴⁰ Regional cooperation and integration in Asia and the Pacific. — <https://www.adb.org>.

¹⁴¹ Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP). — <https://www.dfat.gov.au/trade/agreements>.

¹⁴² Евросоюз представил новую стратегию по Индо-Тихоокеанскому региону. — <https://www.golosameriki.com/a/eu-china/6231229.html>.

¹⁴³ Grossman D. Ukraine War Is Motivating Taiwan to Better Secure Its Own Future. — <https://www.rand.org/blog/2022/05/ukraine-war-is-motivating-taiwan-to-better-secure-its.html>.

¹⁴⁴ Торговельні переговори ЄС з Тайванем, а також зближення їх позицій викликали «роздратування» Китаю, який вважає Тайвань частиною «Єдиного Китаю» і завжди критично ставиться до будь-яких кроків чи висловлювань, які розглядають Тайвань як окрему незалежну країну.

ЄС надходять у формі грантів та позик на прозорих умовах (як зазначалося, практикою китайських інвестиційних проектів є непрозорі кредитні вимоги з преференціями для китайських підприємств).

Досвід входження Китаю у різні країни та регіони засвідчує, що Китай автоматично швидко займатиме ті ніші, де між США і ЄС виникають неузгодженості чи непорозуміння, у короткостроковому аспекті з метою посилення власних позицій у Європі та європейській політиці. Сьогодні «вузьким місцем» для позитивного іміджу Китаю в Європі є авторитарна система державного управління, права людини і їх порушення, «пасивне» ставлення до російської агресії. Це важливо враховувати, зважаючи на те, що в довгостроковому аспекті метою і завданням китайської зовнішньої політики є заняття надпартнерської (для США і ЄС) позиції як нового лідера та координатора у розв'язанні глобальних проблем¹⁴⁵.

З іншого боку, в Європі продовжується пошук і вдосконалення кращих практик порозуміння між країнами. Новою характеристикою Європи може стати утворення т.зв. малих союзів чи альянсів (у т.ч. у формі дипломатичних ініціатив), ідеологічною площиною яких є підтримка висхідних країн (республік колишнього СРСР) і посилення безпекової ситуації у Східній Європі (від російської воєнної чи гібридної агресії). Такі альянси, як правило, не мають належного інституційного базису, радше мають психологічний підтекст демонстрації європейських демократичних і гуманітарних цінностей. За належно сформульованої мети створення і діяльності та за послідовної інституційної підтримки європейських організацій та інститутів, країни-учасники таких альянсів можуть активізувати трансформаційні процеси. Доречно нагадати, що й Вишеградська четвірка, утворена в 1991р., початково не була впливовим агентом, однак невдовзі стала важливим центром інтеграційних процесів колишніх соціалістичних країн до ЄС.

Тому такі утворення можуть зіграти позитивну роль для нових потенційних кандидатів до вступу до ЄС, акцентуючи увагу на «малих» європейських потребах, ігнорування яких може привнести осередки нестабільності (політичної, економічної, гуманітарної) на європейський континент. Україна вже є членом т.зв. Люблінського трикутника (Україна — Польща — Литва)¹⁴⁶ та Асоційованого тріо (Україна — Молдова — Грузія)¹⁴⁷. Зрозуміло, що спрямованість подібних «малих» альянсів є винятково євро-інтеграційною.

Певною неочікуваністю стало оголошення 1 лютого 2022р. Міністром закордонних справ України наміру створення нового міжнародного формату — трикутника співробітництва Україна — Польща — Велика Британія¹⁴⁸, головною метою якого має стати зміцнення поясу безпеки та посилення Балто-Чорноморської осі. Звичайно, такий «трикутник» доречно розглядати лише як заяву про наміри, однак його дієвість уже перевірена (навіть без інституційного оформлення) швидкою військовою допомогою як Польщі, так і Великій Британії у дні широкомасштабної російської агресії проти України.

Протидія агресії і підтримка України.

Важливою характеристикою сучасного світоустрою є те, що саме США і Китай — країни з найбільшими економіками — мають визначальний вплив на глобальні та національні процеси. Конфліктність цінностей та інтересів США і Китаю, а також посилення конкуренції між ними в різних сферах (політичній, безпековій, економічній) «втягує» в можливі протистояння практично всі країни світу. Для України це особливо актуально, зважаючи на те, що США вже зарекомендували себе як надійний політичний партнер, виявляючи всебічну підтримку нашої країни, а Китай — найбільший економічний партнер — переважно займав відсторонену позицію. І, звичайно, кожна з країн-лідерів має свої важелі впливу на процеси в різних країнах чи частинах світу. Відтак, виникали небезпідставні побоювання, що

¹⁴⁵ Соревнование великих держав и будущее Европы. — https://perconcordiam.com/perCon_V10N3_RUS.pdf.

¹⁴⁶ ... заснованого влітку 2020р. і спрямованого на зміцнення діалогу між країнами-учасниками, підтримки інтеграції України до ЄС і НАТО, спільній протидії російській агресії.

¹⁴⁷ ... створеного шляхом підписання спільного меморандуму між міністрами закордонних справ навесні 2021р. і спрямованого на посилену співпрацю між Грузією, Молдовою та Україною у інтеграції країн до ЄС.

¹⁴⁸ Новий альянс Україна-Польща-Британія: Кулеба розповів деталі. — <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/02/1/7133393>.

авторитарний Китай відкрито підтримуватиме агресію терористичної Росії.

Однак, може виявитися «зворотна» ситуація, коли вже Україна впливатиме на характер глобальних рішень і ставатиме «аргументом» для зближення двох світових наддержав, причому вагомими чинниками будуть саме економічні складові. І насамперед, це стосується Китаю, перед яким стоїть суперечлива дилема — розширювати партнерські відносини з Росією (наражаючись на погіршення відносин з розвинутими країнами) чи започаткувати процеси зближення із США (принаймні ліквідуючи втрати торговельної війни попереднього п'ятиліття), що з великою ймовірністю означатиме і оновлення позитивних контактів з європейськими країнами.

З самого початку російської агресії США зайняли як міцну позицію безпосередньої допомоги Україні, так і активно задіяли політичні та дипломатичні канали, в т.ч. для контактування з китайськими високопосадовцями. Так, уже на початку березня 2022р. у Римі відбулися перші офіційні перемовини між США і Китаєм, на яких обговорювався вплив війни Росії проти України на регіональну та глобальну безпеку¹⁴⁹. І більше того, США намагалися переконати Китай використати свій вплив на Росію для припинення її агресії, що мало б вплинути і на безпекову ситуацію у Європі загалом. Слід підкреслити, що США завжди розглядало Україну як складову європейського простору, а тому безпека Європи також пов'язувалась з безпекою України¹⁵⁰.

Водночас, США і ЄС у березні започаткували платформу для вироблення спільних узгоджених рішень стосовно Росії,

поточних і перспективних завдань і орієнтирів досягнення стійкого справедливого миру в Європі¹⁵¹.

Слід одразу підкреслити, що Україна з перших днів російської агресії **отримувала значну фінансову допомогу від провідних розвинутих країн**, насамперед США, Великої Британії, Канади, Японії та ін., і навіть невеликих європейських країн, які взяли на себе частину турботи про Україну — Польщі, країн Балтії. Україна отримувала фінансові, гуманітарні і військові ресурси в обсягах, які важко було передбачити, зважаючи на довоєнні роки. Так, лише за перші три місяці (лютий-квітень 2022р.) США надали Україні військову, гуманітарну та фінансову допомогу на загальну суму €10,3 млрд., а ЄС — €12,8 млрд.¹⁵²

Однак, це лише «початок» допомоги. У квітні Президент США оголосив про новий великий пакет допомоги на \$33 млрд. А наприкінці квітня Конгрес США ухвалив законопроект, який закликає президента США передати заморожені в рамках санкцій активи російських олігархів Україні в якості військової та гуманітарної допомоги.

9 травня Президент США підписав **Закон про ленд-ліз для України**, чим водночас ввів його у дію¹⁵³. Значущість цього Закону важко переоцінити. Закон дозволить максимально швидко надсилати сучасну зброю та іншу допомогу в Україну завдяки скороченню бюрократичних процедур. Більше того, він дозволяє Україні отримувати зброю та обладнання, не чекаючи оплати¹⁵⁴.

Хоча ЄС економічно, фінансово та безпеково підтримує Україну, запроваджуючи санкції¹⁵⁵ і безпосередньо фінансуючи як

¹⁴⁹ США і Китай проведуть переговори щодо російської війни проти України. — <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/13/7135874>.

¹⁵⁰ Так, у Хартії стратегічного партнерства США-Україна, ухваленій у листопаді 2021р., у ст.1 визначається, що сторони «Підтверджують важливість їх відносин як друзів і стратегічних партнерів, заснованих як на наших спільних цінностях, так і на спільних інтересах, включаючи відданість Європі, яка є цілісною, вільною, демократичною та перебуває в мирі. Наголошують, що стратегічне партнерство, яке існує між нашими двома державами, є надзвичайно важливим для безпеки України та Європи в цілому». Див.: Хартія стратегічного партнерства США-Україна. — <https://ua.usembassy.gov/uk/uk-s-ukraine-charter-on-strategic-partnership>.

¹⁵¹ ЄС і США створюють стратегічний Діалог щодо Росії. — <https://ua.interfax.com.ua/news/political/819139.html>.

¹⁵² У Німеччині заявили про порівнянні з американськими обсяги допомоги ЄС Україні. — <https://www.dw.com/uk>.

¹⁵³ Сенат США ще 6 квітня, Палата представників 28 квітня схвалили закон про запровадження програми ленд-лізу для України. Див.: Biden signs bill reviving WWII lend-lease program for Ukraine. — <https://www.axios.com/2022/05/09/biden-signs-lend-lease-act-ukraine>.

¹⁵⁴ Закон США про ленд-ліз: що насправді він дасть Україні. — <https://www.dw.com/uk/zakon-ssha-pro-lend-liz-shcho-naspravdi-vin-dast-ukraini/a-61675582>.

¹⁵⁵ EU response to Russia's invasion of Ukraine. — <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-response-ukraine-invasion>.

потреби оборони країни, так і макрофінансову стабілізацію¹⁵⁶, однак, не все виявляється так однозначно для ЄС. По-перше, ЄС традиційно себе позиціонує як миротворець і добрий партнер для всіх країн світу, в т.ч. тих, кого можуть відносити до паріїв. І хоча агресія в Україні є безпрецедентною подією, все ж частина європейського політикуму може заперечувати проти надання повної допомоги одній країні на протидію іншим¹⁵⁷. Звичайно, це не є домінуючою тенденцією¹⁵⁸, однак такі перестороги повинні враховуватися.

По-друге, якщо позиція до російської агресії США і Великої Британії цілковито визначена, то для країн Євросоюзу (навіть лідера — Німеччини) характерним було вельми обережне та непослідовне ставлення до санкційної політики, в чому проявився російський «слід» попередніх років. Так економічно *росія* посідає вагоме місце як експортер до ЄС сировинних товарів і кольорових металів¹⁵⁹.

- ✓ у частині поставок сирової нафти *росія* є найбільшим, поза країни ОПЕК, світовим експортером і більша частка цього експорту спрямована до ЄС;
- ✓ у частині нафтопродуктів *росія* є третім найбільшим експортером у світі, і найбільшу частину спрямовує на європейські ринки;
- ✓ будучи найбільшим у світі експортером газу *росія* знову ж таки лівову частку спрямовує до ЄС¹⁶⁰, насамперед до Німеччини, Центральної та Східної Європи;
- ✓ найбільшим експортним ринком вугілля для *росії* також є європейський ринок;
- ✓ *росія* є другим світовим експортером алюмінію і її найбільші ринки також є

європейськими, насамперед у сфері автомобілебудування;

- ✓ *росія* також є найбільшим світовим виробником нікелю і найбільшим поставником нікелю для європейських споживачів та ін.

Зазначимо, від ізоляції *росії* найбільше виграє Китай, який, висловлюючи «стурбованість» і закликаючи до дипломатичних рішень, не буде приєднуватися до широких санкцій услід за демократичними країнами. Китай неодмінно розширить імпорт енергетичних ресурсів, які суттєво подешевшають унаслідок зменшення європейського попиту. А також зможе суттєво розширити виробництво та експорт рідкоземельних металів, видобування яких уже зможе стати конкурентним (попит на світових ринках залишатиметься значним).

Поряд з цим, навіть наведений перелік вказує на певну критичність залежності країн ЄС від російських поставок важливих енергетичних і промислових складових для економіки. Зокрема **для Німеччини проблема залежності від російського газу є значно більш чутливою, порівняно з іншими країнами ЄС, оскільки Німеччина впродовж багатьох років проводила політику зі збільшення поставок газу із *росії*, отримуючи значні цінові знижки в обмін за політичні поступки Кремлю.** Таким чином, якщо інші країни ЄС (крім Австрії, Угорщини та деяких інших) здатні швидко диверсифікувати джерела поставок без істотних економічних втрат, то для економіки Німеччини подібна диверсифікація може призвести до занурення країни у рецесію внаслідок втрати конкурентних переваг промисловістю.

І саме реакція провідних розвинутих країн поряд із зволіканням Німеччини зумовили у країні розуміння того, що переваги від

¹⁵⁶ Так, ЄС упродовж літа запланував виділити на фінансові потреби України \$9 млрд. Див.: Шелудченко І. ЄС та США обговорюють виділення Україні \$14 млрд макрофінансової допомоги. — <https://gmk.center/ua/news/es-i-ssha-obsuzhdajut-vydelenie-ukraine-14-mlrd-makrofinansovoj-pomoshhi-bloomberg>.

¹⁵⁷ Hemberg J. The impact of the war in Ukraine isn't limited to Europe. — <https://reliefweb.int/report/world/impact-war-ukraine-isn-t-limited-europe>.

¹⁵⁸ Більше того, якщо переселенців з країн Близького Сходу у ряді країн ЄС зустрічали вкрай неохоче і воліли обмежити їх приплив, то до українців було переважно приязне ставлення.

¹⁵⁹ The "G-SIB" of Commodities. — Credit Suisse Investment Solutions & Products, April 2022.

¹⁶⁰ Так, ЄС імпортував з *росії* у 2021р. 155 млрд. м³ газу, що становить близько 45% загального обсягу імпорту газу та майже 40% його загального споживання.

«дешевого» російського газу можуть призвести до втрати Німеччиною політичного лідерства в Європі¹⁶¹.

Висока залежність Європи від російських енергетичних ресурсів (насамперед, нафти і газу) провокувала ілюзію *російської* міцності, а тому й «впевненість» у швидкому завершенні російського нападу. Тим більшим виявився шок для деяких країн та офіційних осіб, коли Україна з перших же днів почала давати гідну відповідь окупантам, а розвинуті країни одна за одною, поряд із підтримкою України, почали запроваджувати дедалі серйозніші санкції проти *росії*.

І більше того, що особливо важливо для європейських країн. Фактично сьогодні **світ розділився на дві великі частини**, і основою цього поділу є, з одного боку — як країна ставиться до російської агресії по суті, наскільки підтримує, в т.ч. власними діями, санкції проти *росії*, наскільки згодна з виключенням *росії* з міжнародних інститутів¹⁶², а з іншого — наскільки країна «байдуже» ставиться до агресії, наскільки готова до її [агресії] виправдань, наскільки не готова (чи не бажає) приєднуватися до санкцій проти агресора¹⁶³.

Звичайно, особлива роль у вказаному процесі «поділу» належатиме Китаю. Китай, як найбільший світовий експортер і один з найбільших отримувачів іноземних інвестицій (а з тим і найбільш залежний від глобальних політичних та економічних збурень) одразу зрозумів потенційну згубність «українських» санкцій, які можуть торкнутися його економіки. Так, експорт товарів Китаю до *росії* склав у 2021р. близько \$70 млрд., при тому, що експорт Китаю до США і ЄС перевищує \$1 трлн. Зрозуміло, які ринки є вагомішими і які з них не варто втрачати.

Не менш важливим для Китаю є забезпечення продовольчої безпеки. Так, поставки

пшениці і кукурудзи України і *росії* до Китаю є визначальними для збалансованості внутрішніх потреб Китаю. І втрата поставок з України найімовірніше виявиться критичною — поза сумнівом, відповідні санкції неодмінно були б запроваджені в разі відкритої підтримки Китаю *росії*. Більше того, виявляться заблокованими всі логістичні ланцюги (в т.ч. авіаційні) поставок Китаю до європейських країн (які й так постраждали в коронавірусний період), внаслідок санкційного перекриття транскордонного сполучення з *росією*.

При цьому, США відверто натякнули Китаю про цілком близькі політичні та економічні вигоди в разі невідтримки *росії*. Насамперед йдеться про початок процесу скасування високих тарифів, запровадження яких саме й ознаменувало початок торговельної війни між двома країнами. Поряд з цим важливим стане імовірне відновлення і розширення співробітництва в технологічних сферах.

Відтак, у стратегічному трикутнику США–Китай–*росія* для Китаю, як глобального економічного центру, як не дивно, дедалі більш вирішальну роль у самовизначенні країни, а з тим і глобальній конфігурації співпраці (насамперед, між США і Китаєм), починає відігравати Україна. Раціональний Китай, звичайно, враховуватиме подібні фактори, а з тим — є сподівання, що коло тих, хто підтримує Україну розшириться і зміцніє.

Виклики для нової Європи. Як вказано, події в Україні мали безпосередній вплив на всі європейські країни. Війна по суті розділила дві історичні епохи — до і після. Для європейських країн та європейських інститутів російська агресія виявилася «досконалим штормом»¹⁶⁴, який сколихнув європейську свідомість і завдяки якому європейське співтовариство зрозуміло необхідність оновлень у світовій системі безпеки, міжнародному поділі праці, глобальних енергетичних

¹⁶¹ Омельченко В. Країни ЄС шукають потужні аргументи на енергетичний шантаж РФ. — <https://razumkov.org.ua/komentari>.

¹⁶² Утім, міжнародні інститути самі виявили неприпустиму слабкість у протидії агресору. **Поляризація міжнародних інститутів**, насамперед, створених у рамках ООН, не є якимось новим чи незвичним процесом, це вже є очевидною тенденцією останнього десятиріччя. Тому дедалі частіше і наполегливіше лунають вимоги докорінної зміни місії і структури таких інститутів. Вірогідно, події в Україні прискорять реформування.

¹⁶³ Ekman A. The Impact of the War in Ukraine on Multilateralism: A Stronger Polarisation. — <https://www.ispionline.it/en/publicazione/impact-war-ukraine-multilateralism-stronger-polarisation-35156>.

¹⁶⁴ Zampano G. EU attempts united response to Ukraine crisis as global shock looms. — <https://www.aa.com.tr/en/europe/eu-attempts-united-response-to-ukraine-crisis-as-global-shock-looms/2582978>.

поставках і ланцюгах доданої вартості задля мирного майбутнього людства¹⁶⁵.

На жаль, російська агресія висвітила і негативні характеристики євро-атлантичних інститутів, зокрема неспроможності надати швидку та належну допомогу європейській країні (не члену ЄС), що було обіцяно Будапештським меморандумом майже 30 років тому¹⁶⁶. Зобов'язання, які взяли на себе найвпливовіші на той час держави, включно з *росією*, затверджували невикористання військових сил проти України («в обмін» на відмову від ядерної зброї).

Втім, це був радше політичний документ (декларація), юридичні зобов'язання не передбачалися. Проте на той час такий документ мав все ж глобальний зміст. Росія порушила ці зобов'язання принаймні у 2014р. і 2022р. Однак безпосереднє звернення України про захист до Північно-атлантичного альянсу належно не було підтримано¹⁶⁷. Лише завдяки окремим країнам, які мали змогу самостійно визначатись у прийнятності та дієвості тих чи інших пріоритетів, Україна отримувала надійну допомогу у протидії агресору. Здається, у європейських країнах громадськість також належно оцінила роль і дієвість власних урядів.

Агресія проти України, до завершення якої ще дуже далеко, спричинила значно більші трансформації (у т.ч. внаслідок санкційної політики) європейської економіки, ніж будь-які попередні кризові періоди, включно з коронавірусним періодом¹⁶⁸. Поки не відомо, в якому напрямі далі будуватиметься Європа, однак уже сьогодні є підстави стверджувати, що¹⁶⁹:

- ✓ Європа стала міцнішою для свого захисту (в т.ч. внаслідок можливого прийдешнього розширення НАТО за рахунок Фінляндії та Швеції);

- ✓ менше енергетично залежною, насамперед від недобросовісної авторитарної *росії*;
- ✓ більш виваженою у виборі стратегічних економічних партнерів;
- ✓ більш згуртованою в розумінні демократичних і людських цінностей та їх захисту;
- ✓ більш «розбірливою» у виборі моральних лідерів. Коливання Німеччини у практичній допомозі Україні (щоб не провокувати агресора) замість сприйняття європейським суспільством як виваженість зрештою було піддано критиці за політичну невпевненість і моральну слабкість¹⁷⁰.

Зазначені напрями мислення мають переважно стратегічний довгостроковий характер. Звичайно, їх втілення відбуватиметься у поєднанні з короткостроковими викликами та рішеннями, ухваленими для їх [викликів] подолання чи перетворення на можливості. Так, до стратегічних наслідків, які потребують термінових поточних напрямів дій, слід віднести:

- ✓ значні зміни для країн ЄС відбудуться у ланцюгах доданої вартості. У результаті війни відбудеться їх подорожчання, у т.ч. внаслідок енергетичних поставок, що для багатьох бізнесів означатиме втрату міжнародної конкурентоспроможності;
- ✓ посилення регуляторних заходів торкнеться міжнародної торгівлі, не стільки внаслідок «зелених» чи кліматичних вимог, скільки необхідності уберегтися від недобросовісного доступу до товарів і виробів технологічного чи подвійного використання);

¹⁶⁵ Conerly B. Long-Term Economic Effects Of The Ukraine War. – <https://www.forbes.com/sites/billconerly/2022/03/30/long-term-economic-effects-of-the-ukraine-war/?sh=11e49b1510fa>.

¹⁶⁶ Доречно звернути увагу на те, що Євросоюз стосовно *росії* здійснив ту ж помилку, що й США стосовно Китаю. Коли віра в те, що розвиток економічних відносин (див. розділ 2 цієї доповіді), розширення торгівлі сприятимуть порозумінню між двома країнами і суспільствами, а з тим – посилюватимуть сприйняття людських цінностей, свободи і демократії.

¹⁶⁷ Vicente A. Why Europe slept? The failure to prevent the war in Ukraine. – <https://www.europeanleadershipnetwork.org/commentary/why-europe-slept-the-failure-to-prevent-the-war-in-ukraine>.

¹⁶⁸ Smith E. Russia's war in Ukraine means there'll be no return to normality for Europe's economy. – <https://www.cnn.com/2022/04/12/russia-ukraine-war-means-there'll-be-no-return-to-normality-for-europe.html>.

¹⁶⁹ Cohen R.S. Europe After the Ukraine War. – <https://www.rand.org/blog/2022/03/europe-after-the-ukraine-war.html>.

¹⁷⁰ Grygiel J. Russia's War Has Created a Power Vacuum in Europe. – <https://foreignpolicy.com/2022/05/05/ukraine-russia-germany-europe-power-vacuum-war>.

- ✓ інвестиційна переорієнтація, з одного боку, буде зумовлена відтоком інвестицій з *росії*, а з *іншого* — значною залежністю від енергетичного імпорту, який вимагатиме переорієнтації джерел. Якщо вплив інвестицій частково зможе бути компенсований їх [інвестицій] розміщенням у країнах ЦСЄ, то пошук енергетичних джерел може спонукати до прискорення досліджень і впровадження проектів альтернативних джерел енергії. В обох випадках Україна може виявитися належним партнером у рамках оновлення європейських інвестицій;
- ✓ зважаючи на вкрай невиразну позицію НАТО в частині належного захисту України¹⁷¹, неминучим стане послаблення авторитету НАТО, довіри європейського населення до спроможності НАТО надійного захисту¹⁷². Водночас, посилення європейської безпеки дедалі більше асоціюватиметься з союзницьким партнерством між США і Великою Британією, що особливо важливим буде для країн ЦСЄ, які наближені чи навіть межують з *росією*;
- ✓ вартість війни, *по-перше*, проявиться як у гуманітарних, так і економічних втратах. *По-друге*, значною мірою визначатиметься тривалістю військових дій¹⁷³. Для країн ЄС виокреслюється ще одне випробування, яке часто пов'язують із «вторгою» від необхідності надання допомоги та прихистку, що зрештою проявляється у втраті коштів для внутрішніх потреб чи бюджетних дефіцитах.

Між тим, одним з позитивних наслідків є те, що війна в Україні спростувала «гарний» міф, який довгий час домінував у побудові партнерських зв'язків з Китаєм¹⁷⁴. Він полягав у тому, що через розширення взаємовигідної торгівлі політичні і гуманітарні зв'язки навіть між країнами з різними політичними системами зміцнюватимуться.

Початок розвінчування цього міфу відбувся разом з китайськими трансформаціями, завершення їх співвідноситься з російською моделлю авторитарного розвитку. Вірогідно, з одного боку, настала пора переосмислити можливості та межі співпраці з авторитарними країнами, а з *іншого* — розбудовувати і зміцнювати зв'язки та інститути з країнами, які сповідують спільні цінності, що, зрозуміло, не буде простою задачею.

Окремі висновки стосовно українського впливу на лідерство ЄС. Україна, яка зробила цивілізаційний вибір, продемонструвавши світу власну спроможність до захисту Батьківщини, нарешті **зайняла активну позицію у формуванні оновленої Європи.**

При тому, що ЄС упродовж останнього десятиріччя вже наполегливо шукав розв'язання наростаючих суперечливих викликів (у т.ч. у відносинах з найближчим союзником — США), що по суті визначало чи зможе ЄС залишатися глобальним (політичним та економічним) центром тяжіння, привабливим для країн демократичного спрямування. Сьогодні зрозуміло, що Європі, яка століттями виконувала роль основи сучасної цивілізації, потрібно дедалі чіткіше усвідомити власну місію і можливості її реалізації, у т.ч. в забезпеченні європейської безпеки.

Якими б ідеологічно суперечливими періодично не видавалися відносини між США і Євросоюзом, однак **саме збереження партнерства США-ЄС, з високою ймовірністю, допоможе ЄС вирішувати на світовому рівні ті проблемні питання**, які вважаються найвагомішими і для вирішення яких потрібна міцна підтримка провідних союзників. Звичайно, посилення зорієнтованості на США, у чому ЄС був обмежений упродовж кількох докоронавірусних років (через погіршення трансатлантичного співробітництва), надасть ЄС більшої впливовості. І серед найвагоміших, де потребуватиметься

¹⁷¹ ...яка, хоча й не є членом НАТО, однак є європейською країною, до якої Альянс мав би ставитися більш по-партнерськи.

¹⁷² The war in Ukraine raises new questions for EU foreign policy. — <https://reliefweb.int/report/world/war-ukraine-raises-new-questions-eu-foreign-policy>.

¹⁷³ Зокрема, віра в те, що тривалі економічні зв'язки, які приносять великі вигоди (*росії*) не будуть принесені в жертву заради політичних амбіцій.

¹⁷⁴ Speech by Commissioner Gentiloni at the Peterson Institute for International Economics: Transatlantic economic policy in times of war. — https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_22_2556.

новий позитивний рівень взаємодії союзників, будуть питання європейської безпеки, в т.ч. з урахуванням російської агресії, а також «китайської експансії» на європейські ринки. Звичайно, стосується термінової протидії російській агресії, щоб (крім політичної, військової допомоги Україні) не допустити руйнування глобальних виробничих, торговельних, гуманітарних мереж.

Останніми роками одним з головних стратегічних напрямів розвитку Європейського Союзу декларувалося формування технологічного суверенітету і т.зв. стратегічної автономії, яка має забезпечити Європі самодостатність і політичну міцність, а також економічну незалежність, у т.ч. від поставок будь-якого ресурсу з будь-якої однієї країни. Однак російська агресія «скоригувала» європейське бачення і визначила наскільки важливим для ЄС є збереження внутрішньополітичної єдності, а включення у захист демократії і свободи в Україні і, відтак, протистояння глобальній військовій загрозі, знову підтвердило необхідність для країн ЄС збереження безпекового союзу із США, що є вкрай важливим для формування сучасного світоустрою і світового економічного і безпекового порядку.

Актуальність такого підходу зумовлена надзвичайно високою активністю іншого глобального гравця — Китаю. Незаперечно, що китайська присутність пов'язана з посиленням внутрішніх і зовнішніх ризиків європейських країн, які [ризик] початково маючи економічну природу швидко можуть трансформуватись у політичні негативи. Ситуація ускладнюється, оскільки поки у країнах ЄС немає єдиного ставлення до євро-американських чи євро-китайських відносин.

Важливою характеристикою сучасного світоустрою є те, що саме США і Китай — країни з найбільшими економіками — мають визначальний вплив на глобальні та національні процеси. Конфліктність цінностей та інтересів США і Китаю, а також посилення

конкуренції між ними в різних сферах (політичній, безпековій, економічній) «втягує» в можливі протистояння практично всі країни світу. Для України це особливо актуально, зважаючи на те, що США вже зарекомендували себе як надійний політичний партнер, виявляючи всебічну підтримку нашої країни, а Китай — найбільший економічний партнер — переважно займав відсторонену позицію.

Зважаючи на «традиційне» протистояння між США і Китаєм, а також рішучу позицію підтримки України, дедалі більше європейських країн, насамперед ЦСЄ, не виявляють готовності проміняти реальну натівську систему безпеки, очолювану США, на примарні торговельні та інвестиційні вигоди, які пов'язуються з китайським входженням. Вірогідно, таке усвідомлення посилюватиметься й надалі для країн ЦСЄ, які відчувають турботу про власну безпеку внаслідок розгортання агресивних намірів Росії.

Досвід входження Китаю у різні країни і регіони засвідчує, що Китай автоматично швидко займатиме ті ніші, де між США і ЄС виникають неузгодженості чи непорозуміння, у короткостроковому аспекті з метою посилення власних позицій у Європі та європейській політиці. Сьогодні вузьким місцем для позитивного іміджу Китаю в Європі є авторитарна система державного управління, права людини та їх порушення, «пасивне» ставлення до російської агресії. Це важливо враховувати, зважаючи на те, що в довгостроковому аспекті метою і завданням китайської зовнішньої політики є зайняття надпартнерської (для США і ЄС) позиції як нового лідера та координатора в розв'язанні глобальних проблем.

А для Європи, з одного боку, настала пора переосмислити можливості і межі співпраці з авторитарними країнами, а з іншого — розбудовувати і зміцнювати зв'язки та інститути з країнами, які сповідують спільні цінності, що, зрозуміло, не буде простою задачею.

4. ОНОВЛЕННЯ МІСЦЯ УКРАЇНИ У ГЛОБАЛЬНОМУ СВІТІ

Україна власним прикладом боротьби за свободу і незалежність сформувала **незворотний процес усвідомлення багатьма країнами** світу пріоритетів розвитку людства, значимості захисту свободи і справедливості, посирила прийняття світовим співтовариством цивілізаційних цінностей.

Події в Україні вкотре нагадали, що у сучасному взаємопов'язаному світі жодна країна не може стояти осторонь процесів, які спрямовані або на зміцнення миру і безпеки, або ж на «байдуже» ставлення до різних форм агресії (військової, гібридної та ін.). І рівень включеності у такі процеси значною мірою визначає і ті цінності, на які зорієнтована країна і які готова захищати. Переможна боротьба України проти агресії стає політично вагомим стабілізуючим фактором, і надалі сприятиме безпеці й територіальній цілісності багатьох країн. Звичайно, для повного усвідомлення вказаних цінностей ще потрібен час. Тому важливо, щоб Україна перемогла, агресор був покараний, цивілізаційні цінності були надійно захищені, а демократичний устрій у світі був зміцнений. Інакше — дедалі більше домінуватиме будь-яке виправдання будь-якого агресора, за чим — глобальна розруха, якої так боїться ряд європейських політичних лідерів.

У пошуку шляху до відбудови. Головною особливістю економічного середовища світу загалом і України зокрема на початку 2022р. було поєднання глобальних викликів, спровокованих продовженням коронавірусної кризи, з домінуванням внутрішніх і зовнішніх політичних та економічних суперечностей. Це суттєво послаблювало економічну динаміку та обмежувало можливість для прискореного посткоронавірусного відновлення.

Однак виявилось, що це лише одна частина надбаних глобальних негараздів. Замість (посткоронавірусного) очікуваного кризового заспокоєння, 2022р. поповнився російською агресією, а з тим і війною України за

власну незалежність і свободу. **Мужній захист своєї країни**, який підтримали всі демократичні країни світу, **по-новому висвітив місце України у світовій спільноті**, довів щирість і справедливість цивілізаційного вибору країни на користь європейських цінностей¹⁷⁵.

Сьогодні, коли завершується підготовка цієї публікації, а воєнні дії ще продовжуються, оцінки економічних втрат України внаслідок агресії хоча й різняться, однак усі вони мають катастрофічний вимір — обвал реального ВВП складатиме 30-50%, порівняно з попереднім роком¹⁷⁶. Ще більшими виявляться втрати життів, руйнація міст і сіл, вимушені масові переселення і безробіття.

Однак, війна мала трагічний вплив не лише на Україну, вона вплинула на світ — політично, економічно, гуманітарно. Унаслідок війни в Україні не відчувається безпечною і збалансованою і світова економіка (ресурси якої могли б допомогти Україні у відновленні). Передусім, через глобальний шок пропозиції — енергоресурси, метали (в т.ч. рідкоземельні), зерно, продукти харчування, вагому частку світового експорту яких поставляли *росія* та Україна. А з тим і стрімке зростання світових цін на головні споживчі товари, загрози дефіциту і втрати добробуту¹⁷⁷.

Спричинені війною дисбаланси «наклалися» на попередні, коронавірусні, відтак загостривши шоки пропозиції, зменшивши можливості очікуваного відновлення, насамперед у таких технологічних сферах якими є автомобілебудування, електронні, комп'ютерні галузі. А спровокована інфляція, як вказувалось, стане додатковим чинником втрат продуктивності і добробуту.

Сьогодні не лише в Україні, але й у багатьох цивілізованих країнах та інститутах відбувається пошук стратегії та моделі відновлення і допомоги Україні, яка постраждала і страждає від російської агресії. Складність такого завдання зумовлюється не лише масштабами втрат і необхідних ресурсів на відновлення. **Програми і проекти нової економіки і нового суспільства** Україна має

¹⁷⁵ Aron H., Holland E. Beyond the «End of History»: Nationalism, Liberalism and the War in Ukraine. — <https://www.iai.it/en/publicazioni/beyond-end-history-nationalism-liberalism-and-war-ukraine>.

¹⁷⁶ Torkington S. Ukraine's economy will shrink by almost half this year, says World Bank. — <https://www.weforum.org/agenda/2022/04/ukraine-economy-decline-war>.

¹⁷⁷ Chaney E. Ukraine's War: The Economic Impacts. — <https://www.institutmontaigne.org/en/blog/ukraines-war-economic-impacts>.

формувати таким чином, щоб (оскільки країна однозначно визначилася з європейським вектором розвитку) вони **одразу вписувалися у європейські інститути**, що суттєвим чином може мінімізувати складнощі перехідного періоду «кандидатства» в повноправні члени ЄС. І **офіційно ухвалена перспектива членства України в ЄС вже стає одним з ключових факторів** залучення нових інвесторів для модернізації економіки України та розкриття її потенціалу зростання¹⁷⁸.

Слід зазначити, що до формування стратегічних документів відновлення України («плану Маршалла») вже долучилося чимало державних інститутів, міжнародних експертів та експертних груп, аналітичних центрів. Українська влада створила платформу Національної ради з відновлення України від наслідків війни¹⁷⁹, де експертні групи формують бачення реформ у розбудові структури та інфраструктури вітчизняної економіки¹⁸⁰, в т.ч. з врахуванням знань і переглядів економічної теорії¹⁸¹.

У публічному просторі представлені величезні цікаві цілісні проекти і принципи пропозиції стосовно програм відновлення (варіанти сучасного «плану Маршалла» для України), зокрема доречно виокремити:

- ✓ ініціативу європейських парламентарів «Об'єднані задля України» (U4U)¹⁸²;
- ✓ проект групи міжнародних економістів «План реконструкції України»¹⁸³;
- ✓ ініціативу створення Цільового фонду солідарності ЄС¹⁸⁴, яка може стати ядром фінансових ресурсів для відновлення України, та ін.¹⁸⁵

Важливо зазначити, що у представлених і подібних програмах увага зосереджується не тільки і навіть не стільки на тому, як подолати наслідки війни, скільки на тому, як підтримати Україну (і така підтримка має починатися вже зараз) у побудові нового конкурентоспроможного і збалансованого соціально-економічного середовища¹⁸⁶, що дозволить Україні швидко і впевнено посісти гідне місце у світовій спільноті.

Водночас, мається на увазі, *по-перше*, не лише втілення нової соціально-економічної структури та інфраструктури (і «простої» відбудови регіонів, міст і сіл, які зазнали і зазнають руйнувань і спустошень), а радше створення сучасного «розумного» і безпечного життєвого середовища¹⁸⁷.

По-друге, оскільки впродовж прийдешніх років відбуватиметься зближення та інтеграція України з європейськими інститутами (в рамках ЄС, НАТО), то місце України дедалі більше асоціюватиметься з форпостом Європи на кордоні з *росією*. Відтак вимоги і, відповідно, допомога у створенні інфраструктури набувають нового змісту.

Те, що до розробки програм відновлення України долучилися численні групи міжнародних фахівців, *по-перше*, є красномовною ілюстрацією позитивного і дружнього ставлення демократичного суспільства до України. Однак, *по-друге* — породжує певне **занепокоєння** стосовно того, щоб **не відбувалося розпорошення ідей і ресурсів**, і щоб амбітні цілі окремих груп та їх лідерів не витіснили бажаний результат.

У будь-якому випадку привабливою для України виглядала б програма

¹⁷⁸ Шанс на краще життя: яким може бути план відбудови України. — <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/04/11/685537>.

¹⁷⁹ Указ Президента України «Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни» №266 від 21 квітня 2022р.

¹⁸⁰ Економіка України під час війни: зіткнення з новою реальністю. — <https://ces.org.ua/ua-economy-under-war-2>.

¹⁸¹ Докладніше див. статтю Ю.Бажала «Актуальність ноосферного імперативу інноваційних трансформацій української економіки», вміщену в цьому виданні.

¹⁸² Founding meeting of united for Ukraine network. — <https://www.youtube.com/watch?v=GuGk9D8zVa0>.

¹⁸³ A blueprint for the reconstruction of Ukraine. — <https://voxeu.org/article/blueprint-reconstruction-ukraine>.

¹⁸⁴ EU to develop Ukraine Solidarity Trust Fund to accumulate funds for rebuilding country after war. — <https://euneighbourseast.eu/news-and-stories/latest-news/eu-to-develop-ukraine-solidarity-trust-fund-to-accumulate-funds-for-rebuilding-country-after-war>.

¹⁸⁵ Доречно згадати комплексний проект: «Україна 2022, як не втратити свій шанс стати сильною державою». — <https://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratyty-svij-shans-staty-sylnoyu-derzhavoyu>.

¹⁸⁶ Connolly K. Pete Buttigieg calls for new Marshall plan to rebuild Ukraine. — <https://www.theguardian.com/world/2022/may/20/pete-buttigieg-says-us-backs-new-marshall-plan-to-rebuild-ukraine>.

¹⁸⁷ Див. зокрема статтю Ю.Прозорова «Рух до локалізації глобальних інститутів розвитку задля післявоєнного відновлення України та формування нових економічних зв'язків з ЄС та світом», вміщену в цьому виданні.

макрофінансової допомоги МВФ, доповнена двосторонньою та багатосторонньою «проектною» допомогою. Це мало б позитивний резонанс, оскільки продемонструвало б спільну довіру до програми, а також підтвердило підтримку міжнародної спільноти України у протидії російській агресії, що надалі могло б покращити міжнародну координацію та сприяти важливим джерелам зовнішнього фінансування¹⁸⁸.

Питання про те, скільки коштуватиме відновлення зруйнованої країни, залишається відкритим і дискусійним, навіть, якщо не враховувати людські втрати. Потреби лише в бюджетній підтримці України, за твердженням Уряду, перевищують €5 млрд. на місяць, які необхідні для здійснення соціальних виплат громадянам України. А загальні витрати впродовж років відновлення можуть сягати €1 трлн.

Найкрупніші розвинуті країни і переважна більшість європейських країн уже проявили себе як надійні партнери України, які і надалі допомагатимуть у військовій сфері, а також задекларували готовність долучитися до відновлення країни. Як претендент на координатора, ЄС має використати всі доступні засоби мобілізації коштів, включно з використанням заморожених та арештованих активів російської та білоруської еліт та олігархів, які підтримували та фінансували загарбницьку війну проти України¹⁸⁹. Водночас, ЄС повинен буде координувати цей збір коштів з іншими міжнародними донорами. У будь-якому випадку для нас важливим є розуміння того, що швидко зібрати необхідні обсяги коштів не буде легким завданням.

Так, у ЗМІ вже довгий час дискутується положення про те, що заблоковані у провідних країнах кошти (\$300 млрд.), які раніше були валютними резервами *росії*, зможуть бути швидко спрямовані до України на

потреби відбудови. Однак «переадресація» законсервованих резервних ресурсів є вельми складним і тривалим процесом, немає таких масштабних прецедентів, а відтак — потребує значних юридичних узгоджень і судових рішень¹⁹⁰. І навіть якщо формальні вимоги будуть усі точно витримані (на що може знадобитися кілька років), безпосередня переадресація коштів може затягнутися ще на місяці, а то й роки. Тому, як би ми не хотіли отримати доступ до значних ресурсів і якнайшвидше спрямувати їх на відновлення країни, потрібно зважування бажання на їх реальну досяжність.

У частині відшкодування втрат, завданих агресією (репарації), характерною ознакою є те, що, як правило, вони визначаються і призначаються у рамках відповідного мирного договору. Однак сьогодні ніхто не може знати, чи буде взагалі коли-небудь мирний договір *Україна-росія*. І чи міститиме такий договір (якщо буде) положення про репарації. І чи будуть вони належно виконуватись, оскільки добре відомо, як *росія* виконує власні (навіть письмово закріплені) зобов'язання. Водночас ЄС також має брати активну участь у створенні спеціального трибуналу для притягнення *росії* та її союзників до відповідальності за агресію проти України, який також може стати значимим інструментом у забезпеченні необхідних компенсацій Україні за збитки від російської агресії¹⁹¹.

Стосовно націоналізованих активів *росії* на території України, то в Україні залишилося не так багато російських активів, за рахунок яких можна було б сподіватися на значні кошти, а з тим і реальні відбудовчі процеси. Більш привабливо в частині вартості виглядають російські активи, арештовані в інших державах. Однак, навіть якщо їх «українськість» буде доведена, вони навряд чи зможуть бути швидко передані Україні (згадаймо «Скіфське золото», додаткові судові процеси по якому вже тягнуться роками)¹⁹².

¹⁸⁸ Вольф Г. Краще зробити це вже зараз. Хто і як допоможе Україні фінансами. — <https://nv.ua/ukr/opinion/ukrajina-na-mezhi-bankrutstva-yakim-maye-buti-plan-marshalla-novini-ukrajini-50247124.html>.

¹⁸⁹ Кубілюс А. План відбудови разом із членством: яким має бути повоєнне відновлення України. — <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/05/6/7138992>.

¹⁹⁰ *росія* судитиметься через заблоковані міжнародні резерви. — <https://finclub.net/ua/news/rosiia-sudyty-metsia-cherez-zablokovani-mizhnarodni-rezervy.html>.

¹⁹¹ Кубілюс А. План відбудови разом із членством: яким має бути повоєнне відновлення України. — <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/05/6/7138992>.

¹⁹² Утім, практичний крок до вилучення російських активів за кордоном і використання їх для відшкодування воєнних збитків Україні зроблено в червні 2022р. Канада першою із західних країн законодавчо прописала можливість використовувати на підтримку України конфісковані російські активи, що потрапили під санкції через війну. Хоча в Канаді знаходяться загалом незначні російські активи, подібні зміни до законодавства, які створюють можливість конфіскації та використання цих активів, складно переоцінити. Див.: Городинський І. Канадський прецедент: як конфісковані російські активи будуть передані Україні. — <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/07/4/7142502>.

Звернемо увагу на те, що Україна у власній відбудові **не може чекати поки закінчиться війна**, яка, на думку багатьох фахівців, за різними сценаріями **може розтягнутись на роки**¹⁹³. Тому «план Маршалла» для України має розроблятися і реалізовуватися з урахуванням потреб не лише мирного будівництва нової України, але й завдань поточної військової протидії агресору. Для України ризики агресивних нападів *росії* залишаються високими навіть для віддалених (від *росії*) регіонів, а тому стратегія відбудови має базуватися **не на мирній, а на безпечній основі** — вагомою складовою будь-якого плану має стати зміцнення цивільного середовища оборонними і безпековими структурами.

Відбудова на новій безпечній основі може стати додатковим аргументом і стимулом прискорення структурних та інфраструктурних змін в українському соціально-економічному середовищі¹⁹⁴. Для цього, *по-перше*, ознакою відновлювальної України має стати мережа військових баз за участю іноземних партнерів (поки законодавчо заборонено, однак легко буде скориговано) і навчальних центрів з іноземними інструкторами. При цьому, метою є **«поєднання» обласних центрів і важливих інфраструктурних об'єктів** (атомних станцій, аеропортів, залізничних вузлових станцій) з відповідними (хоча й віддаленими) **безпековими і військовими базами і центрами**. *По-друге*, вказане «поєднання» забезпечуватиметься формуванням **сучасної комунікаційної мережі** (з урахуванням можливостей захищеного і супутникового інтернету), реалізацію чого можна пришвидшити через створення спільних підприємств із європейськими транспортними, логістичними, комунікаційними компаніями¹⁹⁵.

Таке поєднання цивільних і безпекових структур має ще одну значиму перевагу. Досвід розміщення і функціонування військовоорієнтованих об'єктів вказує на те, що **інвестиційна привабливість** (як для національних, так і міжнародних інвесторів) відповідних регіонів, навіть за наявності зовнішніх ризиків, **суттєво зростає**, оскільки знижуються

ризики нападу агресора на території, які додатково захищені іноземною присутністю.

Як відомо, Україна довгий час знаходилася на роздоріжжі цивілізаційного вибору — між євро-атлантичним і євразійським (точніше, проросійським) шляхами розвитку. Численні приклади розвитку країн свідчать про вигоди вибору першого напрямку і про втрати за другого. Так, усі постсоціалістичні країни, які обрали євроатлантичний шлях, у т.ч. із зорієнтованістю на військовий захист НАТО (насамперед США), досягли визначних успіхів у будівництві власної країни. І зворотнє — жодна з колишній республік СРСР, обравши проросійську орієнтацію, або т.зв. нейтральний статус, не змогла економічно чи політично хоча б наблизитися до першої групи. Більше того, їх підпорядкованість імперським інтересам з року в рік зростала, а агресія (Грузія, Молдова, Україна) чи ризики агресії (Білорусь, Казахстан) стосовно їх територіальної цілісності стали ледь не «нормою».

Тому сьогодні доречно наголосити на винятково важливому висновку — поза сумнівом, **російський проект в Україні вже назавжди похований**. І країна дійсно отримала шанс цивілізованого розвитку.

У пошуку конкурентних ніш. Україна має відбудовувати власну країну в умовах посилення конкуренції, як між провідними країнами світу, так і успішними країнами Центральної та Східної Європи, найближчими сусідами України. Однак пошук конкурентних ніш не є простим завданням. І сьогодні він може виявитися навіть критичним для України, яка лівову частку ресурсів спрямовує на боротьбу з загарбником. Водночас видається, Україна вже має низку «закріплених» ніш у світовому господарстві, що дає підстави сподіватися на розширення присутності країни в міжнародному поділі праці за належного використання допомоги світової спільноти.

Єдність сучасного світу саме і проявляється у тому, що реальне втілення різноманітних ризиків, як один з наслідків російської

¹⁹³ Докладніше див. статтю М.Сунгуровського «Нова Україна у повоєнному світі», вміщену в цьому виданні.

¹⁹⁴ Hess M. The economic war against Russia can help Ukraine's reconstruction. — <https://www.aljazeera.com/opinions/2022/4/19/the-economic-war-against-russia-can-help-ukraines-reconstruction>.

¹⁹⁵ Шанс на краще життя: яким може бути план відбудови України. — <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/04/11/685537>.

агресії, може статися неочікуваним для багатьох країн. Так, глобальне зростання вартості нафти і газу найвірогідніше продовжуватиметься у 2022р., якщо країни відмовляться (або суттєво обмежать) російський енергетичний імпорту, або сама росія заблокує енергетичний експорт, або поки не будуть налагоджені альтернативні поставки до Європи. Сільськогосподарські втрати, в т.ч. зменшення експорту пшениці та кукурудзи (насамперед з України) на зовнішні ринки і подорожчання логістичних ланцюгів (через погіршення умов і навіть блокади морських перевезень), суттєве зростання вартості продуктів харчування вимагатимуть захисних дій для вивільнення шляхів поставок українських товарів на світові ринки.

Між тим є підстави очікувати, що вже восени ситуація зміниться, коли настане пора експортних поставок сільськогосподарських товарів (нового врожаю) і продуктів харчування до країн «третього» світу. Близький Схід і Північна Африка швидко продемонструють невдоволення затримками поставок, і, звичайно, найперше це відчують країни Західної Європи, вкотре отримавши високу хвилю мігрантів із вказаних регіонів.

Україна ж **отримує системну підтримку партнерів**, яка сприяє мінімізації (наскільки це можливо) економічних втрат від агресії. У травні 2022р. провідні країни ухвалили рішення, які безумовно підтримають вітчизняних експортерів, щоб зміцнити економіку України. Так, 9 травня США на рік зупинили дію тарифів на імпорту сталі з України¹⁹⁶. Раніше Велика Британія достроково скасувала всі мита та квоти на продукцію українського виробництва. Також у травні 2022р. Європейський Парламент підтримав скасування на один рік імпорту мит ЄС на весь український експорт¹⁹⁷. А Канада спочатку

припинила антидемпінгові мита обсягом 77% на всю металургійну продукцію з України, а за кілька днів прем'єр Канади оголосив про скасування на рік усіх торгових мит на товари українського виробництва.

Це важливі заходи, які могли б сприяти поставкам вітчизняним підприємствам необхідних сировинних і комплектуючих матеріалів, вивозу видобутих і вироблених товарів на зовнішні ринки, а з тим і розширенню вітчизняного експорту і збільшенню доходу країни. Однак існує низка перешкод, які суттєво ускладнюють відновлювальні процеси:

- ✓ руйнація і знищення багатьох вітчизняних підприємств у Східних і Південно-Східних регіонах, продукція яких мала експортну спрямованість (металургійна, хімічна промисловості);
- ✓ значні втрати людського капіталу загалом і робочої сили зокрема, внаслідок вимушеного переселення і тимчасової еміграції значної частки робочої сили¹⁹⁸, а також мобілізація (переважно чоловіків) для захисту Батьківщини;
- ✓ фактично заблоковані українські порти у Чорному морі, через які у мирний період експортувалось понад половини загального експорту країни, насамперед аграрного і металургійного¹⁹⁹, тобто експортна спроможність України може виявитись під довгостроковою загрозою²⁰⁰;
- ✓ внаслідок втрати значної частки бізнесів, які займалися постачанням, вивезенням, логістичним забезпеченням, особливо тих, що знаходились у регіонах бойових дій, відбулося розірвання виробничих ланцюгів. А їх поновлення вимагає значного часу і додаткових ресурсів.

¹⁹⁶ ... втрати економіки України від торговельних бар'єрів для вітчизняної металургійної галузі, запроваджених на зовнішніх ринках, оцінюються приблизно у \$3 млрд. експортної виручки.

¹⁹⁷ Європарламент скасував мито на імпорту з України. — https://censor.net/ua/news/3342407/yevroparlament_skasuvav_myto_na_import_z_ukrayiny.

¹⁹⁸ Докладніше див. статтю І.Бобух «Оцінка втрат і перспектив розвитку людського капіталу як складової національного багатства України внаслідок військової агресії», вміщену в цьому виданні.

¹⁹⁹ Альтернатива — вивезення вантажів залізницею через західний кордон — спрацьовує вкрай слабо, оскільки стандарти залізниць України та Європи суттєво різняться, що значно зменшує можливі обсяги транспортування, а також здорожчує транспортування. Так, навесні 2022р. обсяги агроекспорту склали менше 1 млн. т, тоді як раніше було понад 5 млн. т зерна на місяць. Це означає, що **понад 20 млн. т зерна** та інших культур, вирощених торік, не потрапили на світовий ринок. Див.: Цього літа на карту буде поставлено долю трьох урожаїв: торішнього, цього річного і майбутнього. — <https://latifundist.com/novosti>.

²⁰⁰ Перед війною через чорноморські порти Україною проходила половина експорту України, причому обсяги експорту зернових морськими шляхами досягали 90% їх загального експорту. — Torkington S. Ukraine's economy will shrink by almost half this year, says World Bank, <https://www.weforum.org/agenda/2022/04/ukraine-economy-decline-war>.

Поряд з цим, як унаслідок виробничих втрат, так і зменшення зовнішньоторговельних операцій, спричинених блокадою росії українських морських портів, різко знизилася надходження від оподаткування експорту та імпорту (таблиця «Окремі показники доходів Зведеного бюджету»)²⁰¹, що привносило додаткові дисбаланси в публічні фінанси.

У пошуку збалансованості бюджетів необхідно «не перестаратися» (в той чи інший бік), оскільки потреби наповнення бюджетів не повинні діяти в напрямі витіснення бізнесу та інвестицій. І «зворотне» — бажання якнайактивніше простимулювати бізнес не повинно призводити до пільгових зловживань. Україна отримує фінансову підтримку для бюджетних потреб. Однак, результативність економічного відновлення і прискорення значною мірою залежить від того, які внутрішні стимулюючі механізми реалізовуватимуться у країні, і завдяки яким реалізовуватимуться та чи інша фіскальна модель.

Поряд з пошуком «пріоритетних» програм і проектів відбудови, вірогідно доречно

звернути увагу на ті механізми, які вже спрацьовували в інших країнах і пробувалися до впровадження і в Україні, але не змогли бути належно організовані (перетворившись на джерело «пільгових» доходів). Так, зокрема, звернемо увагу на т.зв. індустріальні чи технологічні парки.

У червні 2022р. Верховна Рада ухвалила «подвійні» Закони — №5688²⁰² та №5689²⁰³, якими в сукупності надаються фіскальні стимули для інвесторів індустріальних парків. Серед вагомих виокремлюються позиції (через внесення змін до Податкового і Митного кодексів) стосовно **звільнення від податку на прибуток** учасників індустріальних парків на 10 років, а також — **звільнення від оподаткування митом нового обладнання**, що ввозиться учасниками індустріальних парків для власного використання²⁰⁴. Особливістю нововведень є підвищення ролі місцевих влад у співпраці з бізнесом²⁰⁵. Так, низка «місцевих» пільг може отримуватися за рішеннями місцевого самоврядування, що може привносити додаткові ризики вже в частині місцевих бюджетів.

ОКРЕМІ ПОКАЗНИКИ ДОХОДІВ ЗВЕДЕНОГО БЮДЖЕТУ, (кумулятивно з початку року), млрд. грн.								
	01'21	02'21	03'21	04'21	01'22	02'22	03'22	04'22
Разом доходів (без урахування міжбюджетних трансфертів)	88,0	193,8	330,8	464,2	117,1	271,3	418,4	527,9
Внутрішні податки на товари та послуги, з них:	46,3	92,0	150,7	205,8	62,1	117,6	143,5	173,4
Акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції)	4,9	10,2	17,7	24,4	4,7	10,1	11,5	15,8
Податок на додану вартість із ввезених на територію України товарів	20,5	45,3	77,1	105,5	30,0	62,5	69,5	77,3
Неподаткові надходження, з них	6,2	14,8	26,6	58,8	8,8	37,3	89,9	99,9
Від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ	...	...	0,05	0,06	0,0	3,7	3,8	25,6

²⁰¹ Тут і далі в цьому розділі використані доступні на момент закінчення підготовки цієї публікації у червні 2022р. статистичні дані, офіційно подані на сайтах Державної служби статистики України (<http://ukrstat.gov.ua>), Державної казначейської служби України (<https://mof.gov.ua/uk/state-treasury>) і Національного банку України (<https://www.bank.gov.ua>). Значної частини даних немає через їх недоступність унаслідок воєнних втрат.

²⁰² Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо створення сприятливих умов для залучення масштабних інвестицій у промислове виробництво» (від 21 червня 2022р.).

²⁰³ Закон України «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо створення сприятливих умов для залучення масштабних інвестицій у промислове виробництво» (від 21 червня 2022р.).

²⁰⁴ 10 років без податку на прибуток: Рада прийняла законопроект про індустріальні парки. — <https://censor.net/ua/news/3305683>.

²⁰⁵ Якименко Ю. та ін. Україна 2020-2021: невинуваті очікування, неочікувані виклики (аналітичні оцінки). — Центр Разумкова, 2021р.

Звичайно, вказані пільги означають безпосереднє зменшення надходження до бюджетів. Однак, це лише одна сторона негараздів. Попередній досвід України засвідчує, що використання таких пільгових зон (парків) привносить високі ризики **«перетоку» суб'єктів господарювання до індустриальних парків** (унаслідок встановлення різних умов оподаткування). Вочевидь, такі перетони негативно впливатимуть на середовище економічної конкуренції в Україні (через зниження податкового навантаження на відповідних учасників індустриальних парків), а також **потребуватимуть фіскальних «коригувань» для компенсації** зменшення бюджетних надходжень (які, зрозуміло, відбуватимуться за рахунок бізнесу, що функціонує у відкритому прозорому режимі).

Подібні суперечності у процесі відновлення проявлятимуться дедалі частіше, що вимагає чіткої зорієнтованості у пріоритетах, а також готовності до прийнятних компромісів. Наразі, звернемо увагу на ті сфери, де Україна вже має міцні визнані позиції у світовій економіці, які можуть на першому етапі відбудови зіграти вирішальну роль у стабілізації економіки країни.

Зернові. Останнім часом значне занепокоєння у світі пов'язувалося з продовольчою безпекою, можливим виникненням дефіциту на продукти харчування чи суттєвим подорожчанням їх [продуктів] вартості, що значною мірою зумовлено російською агресією.

Так, наприкінці квітня 2022р. Міністерство оборони Великої Британії оприлюднило прогноз щодо майбутнього врожаю зернових в одному із світових лідерів за поставками на міжнародні ринки сільськогосподарських культур — Україні. Згідно з прогнозом, обсяг зібраного врожаю буде меншим приблизно на 20%, порівняно з 2021р., при цьому зазначається, що вказана оцінка враховує лише зменшення площі земель, на яких відбувалася посівна²⁰⁶.

У вказаному прогнозі також акцентується на глобальних складнощах унаслідок такого зменшення, зокрема йдеться про те, що:

- ✓ Україна є четвертим світовим виробником і експортером сільськогосподарських товарів. Суттєве зменшення пропозиції зернових на світових ринках призведе до підвищення світових цін на них [зернових], а також спровокує посилення інфляційного тиску загалом;
- ✓ зростання цін на зернові матиме вкрай негативний вплив на продовольчі ринки загалом, насамперед у менш розвинутих висхідних країнах (які потерпають ще й від нестачі продовольчих товарів).

Так, світове виробництво пшениці, головного товару, яким значною мірою визначається рівень продовольчої безпеки, останніми роками залишається досить сталим (і навіть незначним чином зростаючим) (таблиця «Світове виробництво та експорт пшениці»²⁰⁷, с.56). Так само значними залишаються (перехідні) запаси, що є важливим для забезпечення світової продовольчої безпеки, однак лише у найближчій перспективі (1-2 роки).

Найімовірніше досить швидко ситуація зазнаватиме суттєвих змін унаслідок, з одного боку, російської агресії, руйнації території України, зменшення масивів сільськогосподарських земель, а з іншого — обмеження і заборони торгівлі з *росією*, до чого приєдналася переважна більшість демократичних країн світу. Тому слід очікувати, що показник виробництва зернових, який у 2021/2022 маркетинговому році (мр) почав демонструвати спадні тенденції для України і *росії*, зазнає ще помітнішого зниження у 2022/2023 мр.

Найбільшими у світі виробниками пшениці є Китай (середній вирощений урожай за останні три мр 135 млн. т) та Індія (108 млн. т). Однак ці країни не є помітними експортерами, оскільки споживають на рівні (а то й більше), ніж обсяг власного виробництва, тобто є чистими імпортерами. Тому їх участь у забезпеченні міжкраїнової продовольчої безпеки не видається значущою.

Ще більш значущим є місце України на світових ринках фуражного зерна — експортні

²⁰⁶ Площа збору зернових і зернобобових у Запорізькій, Миколаївській, Харківській і Херсонській областях (на більшості території яких точились довготривалі запеклі бої) складає близько чверті загальної площі вирощування таких культур. — Наскільки зменшиться врожай зернових в Україні через війну: прогноз британських експертів, https://24tv.ua/vrozhay-zernovih-ukrayini-2022-bude-priblizno-20-menshim-nizh_n1963179.

²⁰⁷ Grain: World Market and Trade. — <https://www.fas.usda.gov/data/grain-world-markets-and-trade>.

СВІТОВЕ ВИРОБНИЦТВО ТА ЕКСПОРТ ПШЕНИЦІ, млн. метр. т (маркет. рік)				
	2019/2020	2020/2021	2021/2022 (березень)	2021/2022 (травень)
Виробництво				
Аргентина	19,8	17,6	20,5	22,2
Австралія	14,5	33,3	36,3	36,3
ЄС	138,8	126,7	139,0	138,4
росія	73,6	85,4	75,2	75,2
США	52,6	49,8	44,8	44,8
Україна	29,2	25,4	33,0	33,0
Світове виробництво	762,4	776,3	778,5	779,3
Частка України у світовому, %	3,8	3,3	4,2	4,2
Експорт				
Аргентина	13,6	9,6	14,5	16,0
Австралія	10,1	19,7	27,0	27,0
ЄС	39,8	29,7	37,5	31,0
росія	34,5	39,1	32,0	33,0
США	26,4	26,7	22,0	21,8
Україна	21,0	16,9	20,0	19,0
Світовий експорт	194,4	198,7	204,8	201,6
Частка України у світовому, %	10,8	8,5	9,8	9,4

поставки країни складають 11-16% світових експортних обсягів (таблиця «Світове виробництво та експорт фуражного зерна»).

Зауважимо, що Китай є знову ж таки одним з найбільших виробників кормів, однак, практично все використовує для внутрішніх потреб.

Подібна ситуація з виробництвом та експортом кукурудзи. Вирощуючи 3-4% світового виробництва кукурудзи, Україна на світових експортних ринках посідає одне з провідних місць, поставляючи 12-16% загальних експортних обсягів (таблиця «Світове виробництво та експорт кукурудзи», с.57).

СВІТОВЕ ВИРОБНИЦТВО ТА ЕКСПОРТ ФУРАЖНОГО ЗЕРНА ²⁰⁸ , млн. метр. т (маркет. рік)				
	2019/2020	2020/2021	2021/2022 (березень)	2021/2022 (травень)
Виробництво				
Аргентина	57,9	60,0	62,4	62,9
Австралія	12,0	16,7	18,1	18,4
ЄС	152,8	155,3	154,8	154,1
росія	40,5	41,4	38,5	38,5
США	359,4	372,9	398,7	398,7
Україна	46,5	39,6	53,3	53,5
Світове виробництво	1 417,7	1 436,6	1 498,9	1 501,4
Частка України у світовому, %	3,3	2,8	3,6	3,6
Експорт				
Аргентина	42,9	41,0	48,6	48,6
Австралія	3,6	9,7	11,3	11,6
ЄС	13,5	12,6	12,7	13,0
росія	9,3	9,9	9,2	9,2
США	52,6	76,1	71,7	71,5
Україна	34,1	29,0	33,6	26,1
Світове виробництво	214,6	234,2	243,0	237,5
Частка України у світовому, %	15,9	12,4	13,8	11,0

Вкотре слід зауважити, що, як і стосовно пшениці, найбільшим у світі виробником кукурудзи є Китай (272,5 млн. т). Однак країна не є великим експортером, практично весь вирощений товар йде на внутрішні потреби, а тому має мало шансів вплинути на перебіг продовольчої безпеки у світі.

Тому ризики, пов'язані з продовольчою безпекою (зумовлені в т.ч. зменшенням поставок), посилюються внаслідок подорожчання зерна. Такі вартості суттєво зросли з початком агресії (діаграма «Вартість пшениці на фондових ринках», с.57). І слід констатувати, що подорожчання багатьох найважливіших продуктів харчування внаслідок

²⁰⁸ Coarse grain.

СВІТОВЕ ВИРОБНИЦТВО ТА ЕКСПОРТ КУКУРУДЗИ, млн. метр. т (маркет. рік)				
	2019/2020	2020/2021	2021/2022 (березень)	2021/2022 (травень)
Виробництво				
Аргентина	51,0	52,0	53,0	53,0
Бразилія	102,0	87,0	114,0	116,0
ЄС	66,7	67,1	69,8	70,5
Індія	28,8	31,6	32,5	32,5
США	346,0	358,4	383,9	383,9
Україна	35,9	30,3	41,9	42,1
Світове виробництво	1120,1	1125,9	1206,1	1215,6
Частка України у світовому, %	3,2	2,7	3,5	3,5
Експорт				
Аргентина	39,9	36,5	42,5	42,5
Бразилія	34,1	27,5	32,5	34,0
ЄС	5,4	3,7	4,9	5,2
Індія	1,1	3,7	2,8	3,3
США	47,0	68,6	63,5	63,5
Україна	28,9	23,9	27,3	23,0
Світове виробництво	175,7	183,7	192,6	190,5
Частка України у світовому, %	16,4	13,0	14,2	12,1

суттєвого підвищення цін на базові товари — зернові, цукор, олію тощо, також відбуватиметься.

Так, підскачівши на початку російської агресії вартісні котування надалі залишалися на 30% вищими, порівняно з докризовим періодом. Зважаючи на те, що за оцінками, принаймні 20% посівних площ в Україні постраждали в перші місяці війни, це означає, *по-перше*, що Україна суттєво втратить у доходах, у т.ч. через зменшення поставок на експортні ринки, *по-друге* — призведе до помітного дефіциту аграрної продукції у багатьох (насамперед висхідних) країнах світу²⁰⁹.

Більше того, на початку травня 2022р., коли стало зрозуміло, що каравани з зерном

не будуть супроводжуватись з України (для забезпечення експортних поставок), а відтак експорт може навіть зменшитися, відбулося подальше подорожчання біржових вартостей. Що неодмінно матиме негативні наслідки для багатьох висхідних країн Азії та Африки. І це за «негласної співучасті» західноєвропейських країн, які не вживають практичних кроків (крім дипломатичних спроб) для розблокування гуманітарних транспортних морських коридорів.

Тобто, для виробників та експортерів аграрної продукції багатьох висхідних країн, у т.ч. України, з'являлися потенційні можливості підвищити доходи (внаслідок цінового фактора). Однак, це не спрацює для України — втрати виробництва (через бойові дії) і ускладнення з поставками на світові ринки (внаслідок чорноморської блокади) найімовірніше суттєво перевищать цінові вигоди.

Насіння соняшника та олія. Іншим продуктом світового значення, який також є «візитівкою» України, є соняшник. Останніми роками Україна утвердилась у якості головного (глобального) виробника насіння соняшника (таблиця «Виробництво насіння соняшника головними виробниками», с.58) (частка України сягає 30% світового виробництва). І не лише найбільшого виробника насіння, але й виробника та експортера соняшникової олії (таблиці «Головні виробники соняшникової олії» і «Головні експортери соняшникової олії», с.58)²¹⁰.

Проблемою вирощування соняшника є те, що ця рослина суттєво виснажує ґрунт,

²⁰⁹ Wheat. — <https://tradingeconomics.com/commodity/wheat>.

²¹⁰ IndexMundi. — www.indexmundi.com/agriculture.

**ВИРОБНИЦТВО НАСІННЯ СОНЯШНИКА
ГОЛОВНИМИ ВИРОБНИКАМИ,**

млн. т, 2021/2022 мр

Україна	17,5
росія	15,5
ЄС	10,4
Аргентина	3,4
Туреччина	1,8

ГОЛОВНІ ВИРОБНИКИ СОНЯШНИКОВОЇ ОЛІЇ,

млн. т, 2021р.

Україна	7,3
росія	5,8
ЄС	3,9
Аргентина	1,3
Туреччина	1,2

ГОЛОВНІ ЕКСПОРТЕРИ СОНЯШНИКОВОЇ ОЛІЇ,

млн. т, 2021р.

Україна	6,7
росія	3,8
Туреччина	0,8
Аргентина	0,6

а тому потребує значних витрат на відновлення і оздоровлення земель сільськогосподарського призначення. Затягування війни означає, що Україна не буде в змозі забезпечувати належний захист ґрунтів, відтак це призведе до зменшення врожаю, а з тим і експорту насіння, а також зменшення виробництва олії у світовому масштабі.

Як бачимо, Україна вже володіє значним потенціалом виробництва та експорту сільськогосподарської продукції, яка користується стійким і значним попитом у всьому світі. **Збереження і примноження логістичних послуг**, пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом і харчовою галуззю — принципове завдання, яке зможе надати ресурси для відбудови вже у відносно короткостроковій перспективі.

Промислові втрати. Уже сьогодні зрозуміло, що внаслідок російської агресії Україна зазнала критичних збитків у промисловому виробництві. Насамперед, йдеться про ГМК, який, незважаючи на територіальні і виробничі втрати (внаслідок першої хвилі агресії у 2014р.), прискорено відновлювався на нових конкурентних базисах і продовжував демонструвати досить стійкі результати (діаграма «Обсяги металургійного виробництва...»²¹¹).

**ОБСЯГИ МЕТАЛУРГІЙНОГО ВИРОБНИЦТВА
В УКРАЇНІ (млрд. грн., права шк.)
І ЧАСТКА МЕТАЛУРГІЇ У ЗАГАЛЬНОМУ
ПРОМИСЛОВИМУ ВИРОБНИЦТВІ (%)**

Слід вказати, що у 2020р. Україна посідала 9 позицію у рейтингу *World Steel* світових експортерів сталевих виробів, експортуючи 15,2 млн. т²¹², при тому, що коронавірусний рік не був сприятливий для металургійної промисловості загалом. Помітне нарощування виробництва у 2021р. заклало значущі підвалини для подальшого розширення як виробництва, так і експорту.

Сьогодні лише зрозуміло, що з втратою маріупольських заводів (Азовсталь і ММК ім.Ілліча) Україна «випаде» з рейтингів виробників та експортерів металургії²¹³, а також значною мірою промислового виробництва загалом (зважаючи на критичні руйнування об'єктів та інфраструктури).

У цій сфері на ЄС можуть очікувати додаткові ускладнення, а для їх нейтралізації

²¹¹ Україна: 30 років на європейському шляху. — Центр Разумкова, 2021р.

²¹² Levchuk K. Ukraine climbed to the 9th place in WorldSteel ranking of steel exporters. — <https://gmk.center/en/news/ukraine-climbed-to-the-9th-place-in-worldsteel-ranking-of-steel-exporters>.

²¹³ Певна (потенційна) ніша для металургійної галузі може пов'язуватись з наявністю в Україні значних запасів кольорових і рідкісноземельних металів, зокрема найбільших у Європі запасів літію, що могло б привабити інвесторів з ЄС та США і допомогти залученню нових технологій у видобувну галузь України. Звичайно, йдеться не лише про видобуток того ж літію, але й про організацію виробництва літій-іонних акумуляторів на спільних підприємствах. Однак поки це рішення не близької перспективи. Див.: Більші, ніж у Китаю! Рідкісноземельні перспективи України. — <http://neiau.org/bilshini-zh-u-kytayu-ridkisnozemelni-perspektyvy-ukrayiny>.

виявиться доречним сприяти прискореному відновленню металургійної галузі в Україні, але вже на новій основі. Зменшення пропозиції українських металів на світових ринках за збільшення імпорتنих потреб Китаю (який утримуватиме позитивну економічну динаміку) означає, що європейські переробні галузі і сектор будівництва можуть зазнати суттєвих виробничих втрат. Більше того, за високих енергетичних вартостей європейські промислові підприємства втратять значну частку своєї конкурентоспроможності і прибутковості²¹⁴, чим ще зменшать сукупну пропозицію, підштовхуючи ціни до нових високих показників.

Хоча Україна постачала на європейські ринки металургійну продукцію з переважно незначною доданою вартістю, однак відсутність таких поставок може призвести до значних галузевих дисбалансів, що матиме не лише економічні (негативні) наслідки, але й соціальні (зменшення зайнятості) у промислових галузях і транспортних перевезеннях. Тому у країн ЄС з'являються додаткові чинники підтримки і сприяння відновленню української промисловості загалом і металургії зокрема.

Звернемо увагу на те, що, хоча сьогодні частка промисловості у структурі ВВП України помітно зменшилася (порівняно з серединою 2000-х років), однак **саме промисловість** (зокрема металургія) найбільшою мірою **формує потреби** і попит у перевезеннях, логістиці, обслуговуючих і розподільчих мережах та ін.²¹⁵, тобто системно впливає на економічну динаміку загалом. Тому **депресивність промисловості** або зволікання з відновленням **означає важкі втрати для всього економічного середовища країни**.

Звичайно, динаміка промисловості (і недопущення її депресивності) певним чином

пов'язана з її [промисловістю] конкурентоспроможністю і поставками продукції на зовнішні ринки, що зумовлює першочерговість формування і модифікації інфраструктурних залізничних і автомобільних мереж з виходом на західні кордони країни (через блокади українських морських портів)²¹⁶. Важливим є те, щоб вказане оновлення, водночас, передбачало інтеграцію України у спільний ринок ЄС, а також можливості виходу на глобальні ринки²¹⁷.

Сьогодні **Україна стоїть перед новим викликом, зумовленим необхідністю запровадження швидких і значних структурних та інфраструктурних змін**, які мають співвідноситися з «зеленими», «цифровими» і гуманітарно значимими (демократія, права людини) пріоритетами в контексті формування у ЄС **технологічного суверенітету і стратегічної автономії**, у т.ч. для протистояння глобальним загрозам, які проявились у результаті нападу росії на Україну²¹⁸.

Якщо поєднувати завдання протидії глобальним і національним загрозам з прискореним повномасштабним оновленням промисловості (і забезпеченням конкурентоспроможності її продукції на світових ринках), то вирішення (такого завдання) лежить у сфері оборонної промисловості, випуску сучасного військового озброєння на спільних підприємствах (з партнерських країн), які зможуть куруватися компаніями США чи Великої Британії. У поєднанні випуску сучасної зброї (у т.ч. вітчизняних розробок, частина з якої зможе експортуватись) з навчальними центрами чи базами, на яких заправляють широкі програми підготовки і перепідготовки Збройних Сил України.

Створюючи аналоги озброєння встановленого зразка, Україна одночасно отримує лідерство у просуванні своєї продукції через доведений досвід практичного застосування.

²¹⁴ Economic consequences of the Russia-Ukraine conflict: Stagflation ahead. — <https://www.coface.com/News-Publications/News/Economic-consequences-of-the-Russia-Ukraine-conflict-Stagflation-ahead>.

²¹⁵ Якименко Ю. та ін. Рік діяльності Президента Володимира Зеленського: здобутки і прорахунки. — Центр Разумкова, 2020р.

²¹⁶ Актуальність прискорення у цьому напрямі посилюється тим, що наприкінці червня 2022р. Україна підписала з Євросоюзом Угоду про вантажні перевезення («транспортний безвіз»), що стало важливим доповненням до офіційного набуття статусу кандидата в члени ЄС. Див.: Василь Р. Галопом по Європам: Україна отримала «безвіз» в Євросоюзі. — <https://apostrophe.ua/ua/article/economy/transport-i-svjaz/2022-07-03/galopom-po-evropam-ukraina-poluchila-bezviz-v-evrosoyuze/46806>.

²¹⁷ Україна 2022, як не втратити свій шанс стати сильною державою. — <https://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratyty-svij-shans-staty-sylnoyu-derzhavoyu>.

²¹⁸ Див. також статтю М.Сунгуровського «Нова Україна у повоєнному світі», вміщену в цьому виданні.

І це та сфера, де найвагомішим інструментом підтримки виробництва, збереження і примноження потенціалу стратегічних промислових галузей країни може застосовуватись державне замовлення.

Зауважимо, говорячи про промисловий потенціал України, в більшості випадків мається на увазі великий бізнес, який вже має міжнародну присутність і який оперує мільярдами ресурсами. А такий бізнес, незважаючи на надвеликі втрати, все ж має механізми відновлення або включення в інші корпоративні інтереси, в т.ч. через **впровадження сучасних технологій**.

Тому видається, першочергової уваги (інституційної, юридичної, консультативної, фінансової) в рамках проектів відбудови України, потребують саме **малі і середні підприємства (МСП)**, і саме їм має **спрямуватися лівова частка міжнародної економічної (виробничої) допомоги**. Такий бізнес неодноразово доводив, що він спроможний на швидкі структурні зміни, підтримку власної конкурентоспроможності, забезпечення зайнятості та генерування доходів²¹⁹.

Переваги підтримки МСП пов'язані ще й з тим, що набагато легше організувати їх переміщення із східних до західних областей, хоча можливості останніх у розміщенні підприємств із постраждалих областей є досить обмеженими. Так склалося, що правобережна Україна радше має аграрну спрямованість, а лівобережна — промислову. Тому наміри розміщення промислових підприємств на нових землях мають враховувати потреби додаткових вимог до інфраструктури, доріг, нової логістики в забезпеченні ресурсами, наявності вільних земель, доступу до води та ін. І хоча вже є приклади переміщення промислових підприємств²²⁰, однак це радше винятки, які підтверджують складнощі.

Не менші ускладнення пов'язані з **наявністю кваліфікованого персоналу**, навченого працювати на сучасному обладнанні. Хоча українці довели власну спроможність швидкого отримання нових навичок і знань, однак це лише актуалізує завдання будівництва житла, соціальної інфраструктури в нових регіонах (у т.ч. як аргумент для «завезення» необхідних працівників).

Слід звернути увагу на ще одну **«супровідну»²²¹ втрату вітчизняної металургії**. Україна була одним з двох найбільших виробників неону (виробляючи близько 50% світових потреб), який є однією з ключових складових у виробництві чіпів, а також використовується у лазерній хірургії.

Вказані обсяги неону вироблялися на двох українських підприємствах — Інгаз і Кріоін. Споживання неону у виробництві чіпів у 2021р. сягнуло 540 метричних т²²². Однак, російська агресія зруйнувала як виробництво, так і експортні поставки українського неону²²³. Як наслідок, який проявився одразу з початком агресії (зважаючи на стійкий і високий попит серед виробників чіпів), стрімке зростання вартості неону і дефіцит напівпровідників.

Вочевидь, місце українських компаній частково посяде Китай, однак вартість китайського виробництва суттєво вище, ніж українська. Оскільки на світовому ринку утворився дефіцит товару, то інші виробники також прискорять розширення виробництва неону, однак зазвичай таке розгортання потребує 9-24 місяці.

Ніші, які можуть спрацювати. Попри недостатнє економічне прискорення, упродовж останнього десятиліття Україна демонструвала визнані успіхи в одній з найсучасніших сфер діяльності — поширенні та засвоєнні інформаційних технологій («цифровізації»). Слід звернути увагу на наступне.

²¹⁹ Богдан Т. Відбудова економіки: напрямки, важелі, інститути. — <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/25/686208>.

²²⁰ Більше 1,4 тисячі підприємств подали заявку на переміщення у безпечніші регіони. — <https://www.ukrinform.ua/rubric-ecopoty>.

²²¹ Неон розглядався як «супровідний» газ, оскільки вироблявся як побічний продукт у металургійному виробництві. Причому переважно в тих виробництвах, де використовувалися застарілі технології, які домінували в Україні. Виробництво чіпів неочікувано зробило вказаний газ висококонкурентним.

²²² Alper A. Exclusive: Russia's attack on Ukraine halts half of world's neon output for chips. — <https://www.reuters.com/technology/exclusive-ukraine-halts-half-worlds-neon-output-chips-clouding-outlook-2022-03-11>.

²²³ «Інгаз» був розміщений у Маріуполі, який сьогодні стертий з землі. «Кріоін» — в Одесі, і припинив виробничу діяльність з початком бомбардувань для збереження життів працівників. Див.: Війна вибиває Україну зі світового ринку неону. Це провокує кризу виробництва мікрочіпів. — <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/22/684453>.

Останніми роками в Україні прискорилося надання (і торгівля) послуг у сфері «телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги» (ІК-послуги), сфері, яка стає дедалі більш важливим фактором економічного розвитку. За даними Світового банку, доступ до мережі Інтернет в Україні протягом останніх 10 років динамічно розширювався і покращувався, що дозволяло залучати до глобальних мереж дедалі більше фахівців і просто користувачів. Особливо значимим було зростання експорту відповідних послуг. Причому, зростання сектору практично не залежало від зовнішніх негараздів. Навіть у коронавірусному 2020р. експорт ІК-послуг зріс на 18,5%, а у 2021р. зростання перевищило 26% (діаграма «Обсяг експорту ІК-послуг та їх частка в загальному експорті послуг»)

Успіхи України засвідчуються також у ряді міжнародних рейтингових досліджень 2021р. Так:

- ✓ у рейтингу **мережевої готовності** Всесвітнього економічного форуму (*The Network Readiness Index*) Україна посіла 53 місце серед 130 країн світу (у 2010р. країна перебувала на 90 сходинці)²²⁴;
- ✓ Україні вдалося посісти 6 місце в рейтингу **відкритих даних**, згідно з дослідженням *Open Data Maturity Report*, також продемонструвавши зростання, порівняно з 2020р. (17 місце)²²⁵.

Як не видається дивним, проте війна прискорила використання інформаційно-комунікаційних технологій — зросло покриття інтернетом (хоча все ще є нарікання у регіонах), покращилася якість підключень і доступ до інформаційних ресурсів. Більше того, в Україну зайшов і швидко впроваджується супутниковий інтернет (LinkStar), що значно розширює можливості комунікації.

Однак поряд з розширенням технічних і технологічних можливостей, Україна зіштовхується з **ризиками втрати людського капіталу**, що вже незабаром спричинятиме негативний тиск на соціально-економічний розвиток²²⁶. Попит на фахівців, які працюють в інформаційних і комп'ютерних технологіях, поки значно перевищує пропозицію, тому випускникам університетів зазвичай легко знайти гарне місце роботи у країнах Європи. А відсутність безпекового простору в Україні означає високі ризики «утікання мізків» з країни.

Вірогідно, певні структурні зрушення в економіці України матимуть «вимушений» характер. Так, ніша, яка визначала промисловий потенціал країни — металургія, вже значною мірою зменшила свою вагомість. Натомість, дедалі активніше проявляється інформаційно-комунікаційна, де, з одного боку, Україна має досвід підготовки гарних фахівців (що підтверджується попитом на таких фахівців у розвинутих країнах), з іншого — вкрай слабкими можливостями утримання (чи навіть повернення тих, хто виїхав за кордон раніше) таких фахівців у країні. Поки, на жаль, переважає їх відплив.

Слід вказати ще на одну сферу промисловості, яка може сформувати для України привабливу технологічну нішу у світовій економіці. Ця ніша стосується рідкоземельних металів, доступ до яких набуває дедалі більших політичних і дипломатичних зусиль. Сучасні технології, лідером у розробці яких є США, суттєво потребують відповідних руд і мінералів, великі поклади яких зосереджені у Китаї. За поглиблення конфліктності між США і Китаєм найвірогідніше експорт

²²⁴ The Network Readiness Index. — <https://networkreadinessindex.org>.

²²⁵ Докладно див.: Open Data Maturity Report 2021, Publications Office of the European Union, 2021, https://data.europa.eu/sites/default/files/landscaping_insight_report_n7_2021.pdf.

²²⁶ Докладніше див. статтю І.Бобух «Оцінка втрат і перспектив розвитку людського капіталу як складової національного багатства України внаслідок військової агресії», вміщену в цьому виданні.

китайської сировини і продуктів переробки до США значною мірою обмежуватиметься²²⁷. І у цьому контексті Україна може отримати значні економічні (а з тим і політичні) вигоди.

Так, Україна має одні з найбільших у світі запасів титанових руд, які вже розвідані та розробляються, однак виробництва потребують модернізації або будівництва сучасних переробних потужностей. У країни також є реальна можливість вийти на світовий ринок з чистими та надчистими металами, такими як галій, індій, талій, свинець і олово. Втім, поки це далеко до практики, оскільки необхідними інвестиціями і новими технологіями Україна не володіє.

Поряд з цим, Україна має другі в Європі запаси літію, проте поки вони недостатньо розвідані і не розробляються, а видані дозволи на розробку задіяні та оскаржуються у численних судових процесах. Тут держава має ухвалити ряд регуляторних рішень, щоб розблокувати ситуацію. А далі доречним виглядає залучення нових світових гравців (у вказаному контексті найпершими – США), що мають відповідний досвід і ресурси для того, щоб провести оцінку запасів і збудувати сучасні виробництва. Річ у тому, що вже кілька країн оголосили про наміри будівництва заводів з виробництва літій-іонних акумуляторів²²⁸, попит на які стрімко зростатиме. Тому й Україні, маючи запаси власної сировини, доречно також увійти до кола виробників таких акумуляторів.

Зазначимо, велика частина структурних змін відбудовчого періоду зможе запровадитись, якщо підтримуватиметься не лише фіскальними заходами, але й виваженою монетарною експансією. Часто саме від наявності і доступності реальних грошових ресурсів можуть виявлятися результативними та ефективними заходи, спрямовані на соціально-економічний розвиток. Звичайно, війна коригує грошово-кредитну політику, однак, на наше переконання, макроекономічна стабілізація і збалансування залишаються найвагомішим завданням центрального банку країни у відбудовчий період²²⁹.

Грошова протидія кризовій хвилі. Як вказувалось, вагомою загрозою для світового розвитку у 2022р. виступає прискорення інфляційних процесів, що негативно впливатиме на динаміку реального сектору, виробничу спроможність, купівельну спроможність населення. Поки інфляція в Україні не має шоккових ознак, однак уже є двозначним показником, а тому й не може ігноруватись. Від того, наскільки Україні **вдасться приборкати інфляцію**, а також **забезпечити купівельну спроможність національної грошової одиниці**, залежить як успіх відновлювальних процесів, так і **ставлення міжнародних фінансових інститутів** до готовності продовження допомоги. Особливо в умовах, коли, попри втрати війни, потрібно забезпечити максимально сприятливе макроекономічне та інвестиційне середовище для відбудовчого прискорення.

Звичайно, слід нагадати про те, що на міцність соціально-економічного середовища, крім інфляційної динаміки, значний вплив має курсова (динаміка) і стійкість банківської системи. Надзвичайно важливим **фактором збереження України** у 2022р. у період розгортання російської агресії стало надійне і безперебійне функціонування банківської та платіжної систем. НБУ вчасно вжив низку обмежувачих заходів – запровадив режим фіксованого курсу та ряд адміністративних обмежень на валютних ринках (купівлі-продажу і переказів валюти), різко підвищив облікову ставку, які знизили ризики негативних дисбалансів.

Водночас, НБУ залишався одним з головних наповнювачів державного бюджету, зважаючи на руйнування економічного середовища країни в перші місяці війни. Є підстави стверджувати, що така підтримка бюджетних потреб продовжуватиметься і надалі.

Доречно визнати правильні дії НБУ з гальмування інфляції і використання для цього курсових впливів. В українській практиці вже закріпилися чіткі «закономірності»: за послаблення гривні відбувається імпорту інфляції і прискорення її динаміки; зміцнення ж гривні

²²⁷ Україна 2022, як не втратити свій шанс стати сильною державою. – <https://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratyty-svij-shans-staty-sylnoyu-derzhavoyu>.

²²⁸ Брук Дж. Стисло і зрозуміло: Рідкоземельні метали та великі можливості України. – <https://biz.nv.ua/ukr/experts/litii-i-inshi-ridkozemelni-metali-vidobutok-v-ukrajini-wi-fi-v-intersiti-novini-ukrajini-50142693.html>.

²²⁹ Докладніше див. статтю Є.Бублика «Забезпечення фінансової стабільності як передумова української перемоги та подальшої інтеграції», розміщену в цьому виданні.

означає посилення цінової стабілізації (що природно, зважаючи на відкритість економіки і значну в ній імпорту складову) (діаграма «Курс гривні та індекс споживчих цін»). Тобто, збереження купівельної спроможності гривні, її прогнозованої безшокової (хоча, можливо, девальваційної) динаміки виступає значущим чинником соціально-економічного відновлення країни загалом.

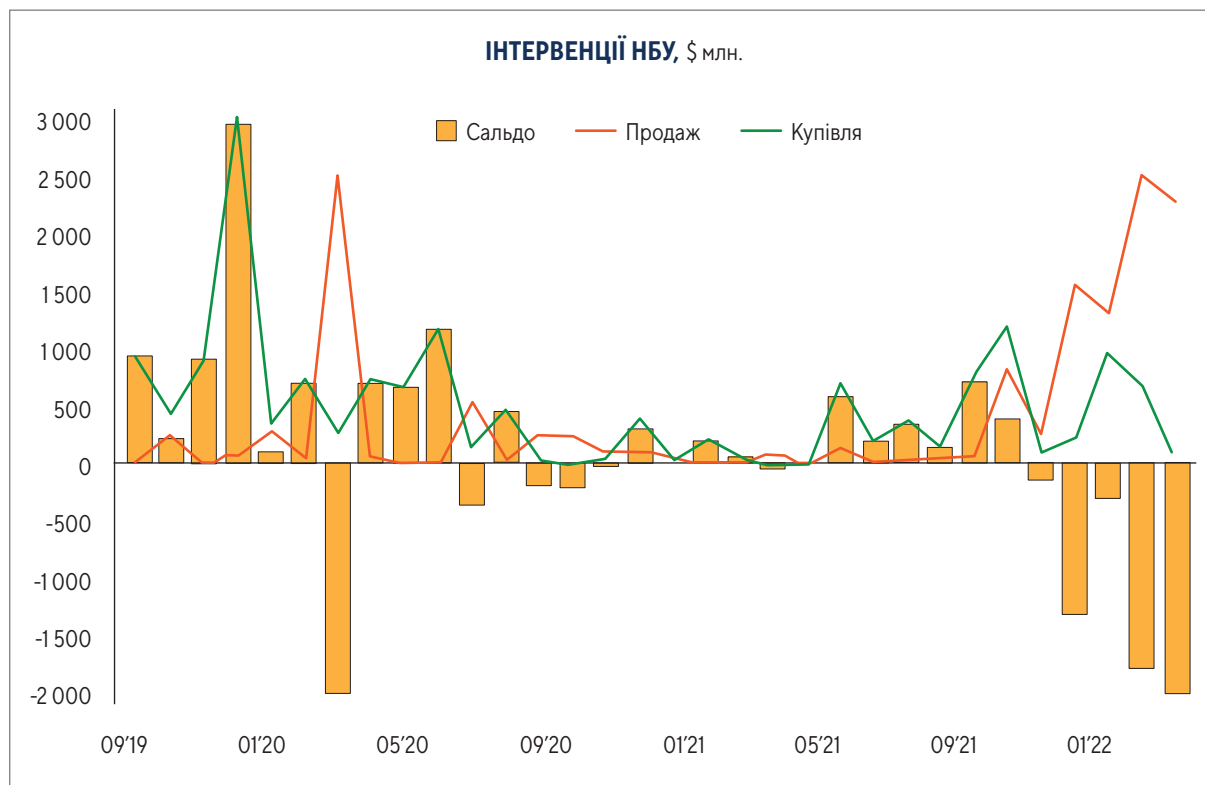
Тому недопущення значних валютних коливань, а тим більше девальваційних шоків, належить до принципових завдань відновлення

країни. У цьому контексті звернемо увагу на низку обставин і взаємозв'язків, які знайшли відбиття і в українській практиці.

(1). Визнаним і дієвим інструментом підтримки національної грошової одиниці виступають **інтервенції центрального банку** країни. Звичайно, інтервенції впливають на обсяги валютних резервів, потрібних країні не лише для валютної підтримки (радіше для збалансування платіжного балансу, покриття торговельних дефіцитів, зовнішньоторгових виплат).

Зазначимо, що значні обсяги продажу НБУ іноземної валюти спостерігалися лише в передкризові періоди — на початку коронавірусної кризи і у 2022р., коли спочатку ризики вторгнення, а потім і саме вторгнення спричинили значні панічні настрої на валютних ринках (діаграма «Інтервенції НБУ»).

Хоча військові дії продовжуватимуться, що провокуватиме економічних агентів і надалі утримувати високий попит на іноземну валюту, однак, зважаючи на значні фінансову та гуманітарну допомоги, є підстави очікувати, *по-перше*, наповнення валютних резервів (і «компенсацію» резервних втрат, пов'язаних з покриттям торговельного дефіциту,

Примітка. Тут негативні значення інтервенцій означають перевищення продажу НБУ валюти.

ви конанням боргових зобов'язань, по-друге – відсутність курсових шоків у 2022р. (хоча ризики девальвації зберігатимуться допоки відбуватимуться активні бойові дії на території країни), що, своєю чергою, стримує впливатиме на інфляцію.

(2). **Управління процентною ставкою** належить до найвагоміших монетарних інструментів, яким регулюється пропозиція/попит грошей, вартість грошей і капіталів, інвестиційна готовність та ін. А для слабких економік це також виступає інструментом припинення відтоку капіталів. Однак НБУ не поспішав використати такий інструмент – після підняття ставки до 10% ще в січні 2022р. лише на початку червня (тобто більше, ніж через три місяці після початку агресії) зважився на різке підвищення ставки – до 25%. Чому до такого рівня? Тут доречно згадати про інфляційний прогноз, за якого рівень інфляції очікується приблизно на такому ж рівні. Тобто НБУ досягає того, що реальна облікова ставка буде позитивною, що важливо для збереження макроекономічних балансів.

Динаміка ставки міжбанківського кредитування (у т.ч. овернайт) загалом наслідую динаміку облікової ставки (діаграма «Облікова ставка НБУ і ставки овернайт на міжбанківському ринку»²³⁰), і, своєю чергою, визначає кредитні ставки реального сектору (які вищі міжбанківських на кілька пп).

Слід зауважити, що зростання процентних ставок часто асоціюється з витісненням інвестицій, що є негативним наслідком для зростання. Однак такі ризики сьогодні

є мінімальними, оскільки за військових дій інвестори остерігаються вкладати капітали в економіку (тобто про ефект витіснення не йдеться). Головні сподівання від такого підвищення, звичайно, пов'язуються із привабливістю (внаслідок підвищення доходності) державних облігацій ОВДП, а з тим – обмеження впливу капіталів. Оскільки міжнародні партнери продовжуватимуть фінансувати певні потреби держбюджету України, то в поєднанні із вищою ставкою це сприятиме послабленню девальваційного тиску, а з тим зміцненню цінової ситуації.

Великим позитивом I півріччя 2022р., який зіграв одну з вирішальних ролей у підтримці фінансової і валютної стійкості, є збереження банківської і платіжної систем, незважаючи на бойові дії і захоплення частини території. Однак надалі ситуація може ускладнитись – оскільки економіка України в поточному році впаде принаймні на третину, то й попит на банківські послуги суттєво знизиться, і неодмінним має відбутись звуження банківської системи. Нагадаємо, останніми роками обсяги і вартість кредитування реального сектору були незадовільними, тобто вже найближчим часом банківська система має трансформуватись і повернутися до важливої функції – кредитування економіки.

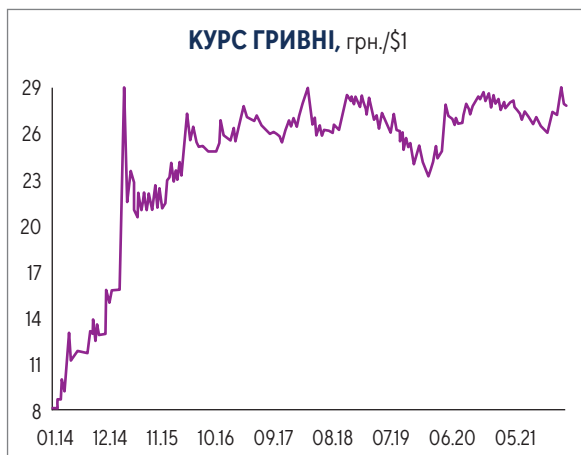
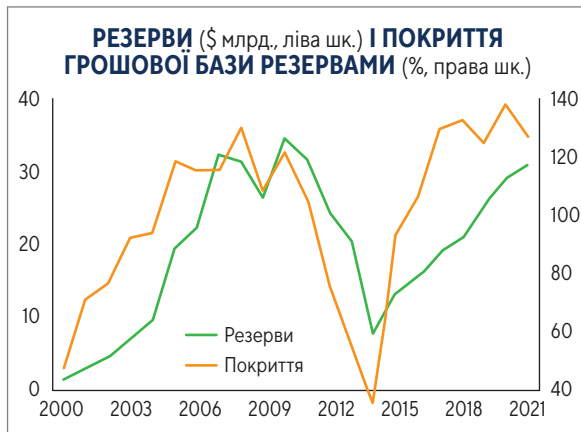
(3). Вважається, що важливим інфляційним фактором є значне **розширення пропозиції грошей** (у т.ч. внаслідок викупу центральним банком країни державних облігацій), зокрема через зростання грошової бази.

Однак механізми макроекономічного впливу розрізняються – коли зростання грошової бази відбувається внаслідок нарощування чистих зовнішніх активів (резервів) або ж внутрішнього кредитування. Важливим є те, наскільки резервами можна «покривати» грошову базу (наскільки кожна гривня забезпечена валютними резервами). Якщо вказане покриття складає близько 100% (і більше) девальваційні ризики вважаються низькими. Якщо ж монетарна експансія відбувається за рахунок внутрішніх активів (зокрема через фінансування НБУ потреб уряду, що призводить до прискореного зростання грошової бази і грошової маси),

²³⁰ НБУ припинив публікувати дані про стан валютний і грошових ринків з початком російської агресії.

то девальваційні та інфляційні ризики зростають.

Нагадаємо, останній гривневий обвал стався у 2014–2015рр., коли Україна втратила значні резерви, покриття грошової бази впало, і гривня не змогла уберегтися (діаграми «Резерви і покриття грошової бази резервами» і «Курс гривні»).

Нинішня ситуація у монетарній сфері суттєво різниться. З початком війни значні обсяги внутрішнього фінансування спрямовувалися на потреби армії, тому доречним було певне обмеження на валютних ринках, і грошова база зростала переважно за рахунок внутрішнього кредитування НБУ потреб уряду (таблиця «Пропозиція грошей і резерви у 2022р.»). Однак, зважаючи на **широку міжнародну допомогу**, є підстави очікувати, що у весняно-літній період резерви не будуть спустошені (внаслідок витрачання ресурсів НБУ на валютні інтервенції). А з тим, стабілізує (або обмежить різке зниження) покриття грошової бази резервами і зменшить ризики стрімких девальвації та інфляції.

Спроможність НБУ успішно керувати динамікою національної грошової одиниці (через інтервенції, облікову ставку, тимчасові обмежуючі заходи) навіть в умовах зовнішніх шоків — **ознака посилення ролі** центрального банку країни, а з тим і довіри населення і бізнесу.

Невдовзі на НБУ чекає нове випробування. Послаблення військової напруги і потреби відновлення країни спонукатимуть до повернення до ринкового курсоутворення національної валюти. Це може супроводжуватися зростаючими ризиками, оскільки найвірогіднішим виявиться зовнішньоторговельний дефіцит (насамперед унаслідок падіння експорту та прискореного відновлення імпорту), а також зниження резервів з-за необхідних інтервенцій і боргових сплат, які привнеситимуть девальваційний тиск.

ПРОПОЗИЦІЯ ГРОШЕЙ І РЕЗЕРВИ У 2022р.

	12'21	01'22	02'22	03'22	04'22	05'22
Грошова база, млрд. грн.	662,5	692,8	790,8	732,8	736,3	739,0
Внутрішній кредит, млрд. грн.	270,7	261,1	321,0	295,7	365,1	432,5
Чисті зовнішні активи, млрд. грн.	629,2	604,2	573,3	609,0	582,5	523,5
Курс, грн./\$1	27,21	27,98	28,41	29,25	29,25	29,25
Офіційні резервні активи, \$ млрд.	30,9	29,1	27,6	28,1	26,9	25,1
Покриття грошової бази резервами, %	127,1	117,5	99,0	112,2	107,0	99,4

Зауважимо, що **головні ризики для стійкості вітчизняної валюти** пов'язані (крім російської агресії) з продовженням енергетичної кризи (через імпорт дорогих енергоресурсів), зменшенням надходжень від міжнародних фінансових інститутів і обмеженням доступу країни до фінансової допомоги розвинутих країн. І саме фінансова допомога у значних обсягах виступає принциповим моментом фінансової стійкості України.

Більше того, **за належної допомоги** розвинутих країн і міжнародних фінансових інститутів, приватні інвестори вже не розглядатимуть Україну в якості фінансового парія. За вказаних сприятливих умов (навіть в умовах продовження воєнних дій на Сході), країна зможе стати центром тяжіння для фінансів, у т.ч. **внаслідок формування єдиного економічного та безпекового середовища**, як вказано вище.

ЗАКЛЮЧНІ УЗАГАЛЬНЕННЯ – ОРІЄНТИР ДЛЯ ОНОВЛЕНОЇ УКРАЇНИ

Мужня боротьба України за власну незалежність і свободу, яку підтримали всі демократичні країни світу, по-новому висвітила місце України у світовій спільноті, довела щирість і справедливість цивілізаційного вибору країни на користь європейських цінностей, стала вагомим чинником геополітичних і геоekonomічних трансформацій сучасності.

Ухвалення рішення про надання Україні статусу кандидата в ЄС, *по-перше*, є визначальною подією для нашої країни, *по-друге* – є свідченням започаткованих трансформацій у глобалізаційному вимірі. Війна в Україні по суті виокремила дві історичні епохи – «до» і «після». Так, для України війна фактично підвела ризик існування країни в пострадянській «сім'ї дружніх народів», надала країні шанс на цивілізоване майбутнє (шлях до якого буде надзвичайно складним). Для європейських країн та європейських інститутів російська агресія, як зазначалося, виявилася «досконалим штормом», завдяки якому європейське співтовариство зрозуміло необхідність оновлень у світовій та європейській системах безпеки, міжнародному поділі праці, глобальних енергетичних

поставках і ланцюгах доданої вартості задля мирного майбутнього людства.

Події в Україні по суті прискорили стратегічне затвердження двох цивілізаційних угруповань – демократичного та авторитарного. Якщо до війни змагання між демократичними та авторитарними країнами забарвлювалось значною мірою філософською чи психологічною аргументацією (не виходячи у глобальні жорсткі протистояння), то сьогодні кожна країна вже чітко самовизначається з вибором стратегічного партнера і цінностей, які цей партнер пропонує світу. І, водночас, визначається з допустимим рівнем компромісів між проголошуваними цінностями та економічними вигодами.

У короткостроковому вимірі світ розділюється також на дві великі групи, і основою цього поділу є те, як країна ставиться до російської агресії по суті, наскільки підтримує, в т.ч. власною участю, санкції проти *росії*, наскільки згодна з виключенням *росії* з міжнародних інститутів, або, у протилежному випадку, наскільки країна є байдужою до агресії, наскільки готова до її [агресії] виправдань, наскільки не готова (чи не бажає) протидіяти агресору.

При цьому, незалежно від належності до будь-якої групи (а з тим і ставлення до агресії), кожна країна повинна підтримувати баланс у рамках двох напрямів економічної політики – з *одного боку*, щоб ініційовані заходи дозволяли захищати внутрішні ринки в умовах посилення економічних протистоянь (у т.ч. в період санкційних обмежень чи переорієнтації товарних та інвестиційних потоків), з *іншого* – щоб нові (часто вимушені) запровадження не перешкоджали входженню національного бізнесу в нові конкурентні та перспективні економічні ніші.

Вимір нових правил, яким короткостроково «підпорядковуватиметься» світова економіка також є двоспрямованим. З *одного боку*, оскільки *росія* не має наміру обмежувати агресію (принаймні в середньостроковій перспективі), то санкційний тиск повинен продовжуватись і ставати жорсткішим (що є негативним чинником для зростання і розвитку країн, які засуджують агресію). З *іншого* – підтримка посткризового

економічного відновлення практично всіх країн світу також має посилюватися для недопущення стагнації і депресії, особливо висхідних країн, розвитку їх експорту, який для більшості є чи не єдиним джерелом виживання.

Війна мала і має трагічний вплив не лише на Україну, вона кризово вплинула на світ — політично, економічно, гуманітарно. Унаслідок війни в Україні не відчувається безпечною і збалансованою і світова економіка (ресурси якої могли б допомогти Україні у відновленні). Передусім, через глобальний шок пропозиції — енергоресурси, метали, зерно, продукти харчування, вагому частку світового експорту яких поставляла Україна і доступ до яких ризикує стати обмеженим унаслідок агресивних дій *росії*. А спровокована інфляція, як вказувалося, стане додатковим чинником втрат продуктивності і добробуту.

Сьогодні не лише в Україні, але й в багатьох цивілізованих країнах та інститутах відбувається пошук стратегії і моделі відновлення і допомоги Україні, яка постраждала і страждає від російської агресії. Складність такого завдання зумовлюється не лише масштабами втрат і необхідних ресурсів на відновлення. Програми і проекти нової економіки і нового суспільства Україна має формувати таким чином, щоб вони одразу вписувалися у європейські інститути, а підтримка України (і така підтримка має починатися вже зараз) має сприяти країні в побудові нового конкурентоспроможного та збалансованого соціально-економічного середовища, що суттєвим чином може мінімізувати складнощі перехідного періоду «кандидатства» у члени ЄС. А перспектива членства в ЄС зможе стати ключовим фактором для залучення нових інвесторів для модернізації економіки України та розкриття її потенціалу зростання.

Для України ризику агресивних нападів *росії* залишаються високими навіть для віддалених (від *росії*) регіонів, а тому стратегія відбудови має базуватися не на мирній, а на безпековій основі — вагомою складовою будь-якого плану має стати зміцнення цивільного середовища оборонними і безпековими структурами.

Україна має відбудовувати власну країну в умовах посилення конкуренції, як між провідними країнами світу, так і успішними країнами Центральної та Східної Європи, найближчими сусідами України. Однак пошук конкурентних ніш не є простим завданням. І сьогодні він може виявитися навіть критичним для України, яка левову частку ресурсів спрямовує на боротьбу з загарбником. Водночас, видається, Україна вже має низку «закріплених» ніш у світовому господарстві, що дає підстави сподіватися на розширення присутності країни в міжнародному поділі праці за належного використання допомоги світової спільноти.

Так, Україна є четвертим світовим виробником і експортером сільськогосподарських товарів. Досить значне зменшення пропозиції зернових на світових ринках, як наслідок агресії, призведе до підвищення світових цін на них [зернових], а також спровокує посилення інфляційного тиску загалом. Зростання цін на зернові матиме вкрай негативний вплив на продовольчі ринки загалом, насамперед у менш розвинутих висхідних країнах (які потерпатимуть ще й від нестачі продовольчих товарів). Однак уже в середньостроковій перспективі за збереження території Україна здатна помітно збільшити внесок у світову аграрну і продовольчу безпеку.

Зрозуміло, що Україна «випаде» з рейтингів виробників та експортерів металургії, а також значною мірою промислового виробництва загалом (зважаючи на критичні руйнування об'єктів та інфраструктури). Однак, депресивність промисловості або затримка з її відновленням означає важкі втрати для всього економічного середовища країни

Сьогодні Україна стоїть перед новим викликом, зумовленим необхідністю запровадження швидких і значних структурних та інфраструктурних змін, які мають співвідноситися з «зеленими», «цифровими» і гуманітарно значимими (демократія, права людини) пріоритетами в контексті формування у ЄС технологічного суверенітету і стратегічної автономії, у т.ч. для протистояння глобальним загрозам, які проявились у результаті нападу *росії* на Україну.

Однак поряд з розширенням технічних і технологічних можливостей, Україна зіштовхується з ризиками втрати людського капіталу, що вже незабаром спричинятиме негативний тиск на соціально-економічний розвиток. Попит на фахівців, які працюють в інформаційних і комп'ютерних технологіях поки значно перевищує пропозицію, тому випускникам університетів зазвичай легко знайти гарне місце роботи у країнах Європи. Тому відсутність безпекового простору в Україні означає високі ризики «утікання мізків» з країни.

Значна частина структурних змін відбудовчого періоду зможе запровадитись, якщо підтримуватиметься як фіскальними стимулюючими заходами, так і виваженою монетарною експансією. Часто саме від наявності і доступності реальних грошових ресурсів можуть виявлятися результативними та ефективними заходи, спрямовані на соціально-економічний розвиток. Звичайно, війна коригує грошово-кредитну політику, однак, на наше переконання, макроекономічна стабілізація і збалансування залишаються найвагомимим завданням центрального банку країни у відбудовчий період.

І від того, наскільки Україні вдасться приборкати інфляцію, а також забезпечити купівельну спроможність національної грошової одиниці, залежить як успіх відновлювальних процесів, так і ставлення міжнародних фінансових інститутів до готовності продовження допомоги. Особливо в умовах, коли, попри втрати війни, потрібно забезпечити максимально сприятливе макроекономічне та інвестиційне середовище для відбудовчого прискорення.

Зрозуміло, що Україна стоїть перед новими надскладними викликами. Однак це не привід для песимізму. Україна довгий час знаходилася на роздоріжжі цивілізаційного вибору — між євро-атлантичним і євразійським (проросійським) шляхами розвитку. Численні приклади розвитку країн свідчать про вигоди вибору першого напрямку і про втрати за другого. Так, усі постсоціалістичні країни, які обрали євроатлантичний шлях, у т.ч. із зорієнтованістю на військовий захист НАТО (насамперед, США), досягли визнаних успіхів у будівництві власної країни.

Мужня боротьба України проти загарбника дає підстави наголосити — поза сумнівом російський проект в Україні вже назавжди похований. І країна дійсно отримала шанс цивілізованого розвитку. Більше того, Україна власним прикладом боротьби за свободу і незалежність сформувала незворотній процес усвідомлення багатьма країнами світу пріоритетів розвитку людства, значимості захисту свободи і справедливості, посилила прийняття світовим співтовариством цивілізаційних цінностей.

Водночас Україна просто зобов'язана скористатися шансом і стати економічно дружньою країною для євро-атлантичних країн. Причому кроки для набуття «дружньої економіки» мають починатися вже зараз, хоча до остаточної перемоги ще досить довго. Перемога ж України важлива не лише для нашої країни, але й стратегічного напрямку розвитку людства, заснованого на принципах демократії і гуманітарних цінностей, відвернувши водночас ризики подальшого розростання агресивного авторитаризму.

АКТУАЛЬНІСТЬ НООСФЕРНОГО ІМПЕРАТИВУ ІННОВАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Юрій БАЖАЛ,

Завідувач кафедри економічної теорії НУ «Києво-Могилянська академія»

Основним геополітичним наслідком теперішньої визвольної війни України проти російської агресії стала політична національна кристалізація та консолідація української держави. Ці процеси відбуваються не лише під впливом всенародної військової протидії ворогу на полі бою, але й у випробуваннях масштабної ідеологічної «гібридної» битви, що розгортається не тільки всередині країни, але й на міжнародних теренах.

У світі Україна затверджується у свідомості і політиків, і пересічних громадян як сильне легітимне державне утворення. Безпрецедентна світова підтримка українців в їх боротьбі засвідчила ґносеологічне відкриття багатьма розумними людьми цивілізаційної геополітичної місії нашої держави. Проте такий перебіг подій не зняв з порядку денного проблеми авансового характеру підтримки, яка нам надається. Це означає, що наші симпатки, свідомо чи несвідомо, чекають від України цивілізаційних проривів, покликаних прислужитися людству. Від «невдалої держави» таких очікувань не було і не може бути. Цей виклик гостро ставить завдання розбудови післявоєнної України як держави-лідера, а не реанімації європейської держави-аутсайдера.

У такому контексті гостро постає доктринальне питання про фундаментальні парадигмальні засади розбудови успішних держав. На які ідеї треба спиратись, щоби мати успіх? Один з Президентів України колись дуже влучно дорікнув критикам його політики: «Скажіть нам, що будувати, і ми побудуємо». Це висловлювання переважно сприйняли як жарт, але насправді, відповіді ніхто ще не надав. Причому як концептуально, так і практичними загальнонаціональними успішними діями. Міжнародні експерти, як правило, надавали рекомендації, базуючись

на т.зв. «Вашингтонському консенсусі»¹, який формулював програми дій у річищі ортодоксальної неокласичної парадигми економічної теорії, яка сповідує максимум «вільний ринок повинен самостійно вирішувати всі проблеми». Україна, виконуючи у принципі такі настанови, опинилась на останньому місці в Європі за критерієм ВВП на душу населення. Вважається, що в усьому винна корупція.

Але менше звертається увага, наприклад, на той очевидний факт, що корупція обов'язково з'явиться в результаті дії ринкових сил в економіці, де переважна більшість населення є бідною, а офіційна винагорода за працю — набагато менша сформованих в Європі стандартів життя та рівнів заробітних плат, пенсій, соціального захисту тощо. Проте така низька оплата праці прямо віталась і пропагувалась впливовими в Україні прихильниками лібертаріанських поглядів. Мовляв, низька вартість робочої сили притягне великий обсяг іноземних інвестицій. Не сталося. Такі інвестиції пішли переважно до розвинутих високотехнологічних країн.

Інша популярна парадигма забезпечення економічного процвітання, яка є альтернативою неокласичному вільному ринку — це різні форми адміністративно-командних економік. Щодо цього можна аргументувати

¹ Williamson, J. 1989. What Washington means by policy reform. In John Williamson ed. Latin American Readjustment: How Much has Happened. — Washington: Institute for International Economics.

просто: «Ми це вже проходили». Такі економіки обов'язково занепадали і приводили до спроб військового розв'язання проблем. Теперішня російська агресія проти України є ще одним тому підтвердженням. Фашистські диктатури починали війни, які закінчувались їх поразками.

Ліберальна соціально-економічна доктрина є, безумовно, величезним досягненням цивілізаційного розвитку, який спирається на вільну людину. Проте необхідно усвідомлювати, що цей успіх відбувався переважно за забезпечення одночасного та взаємопов'язаного з ліберальним ринком науково-технологічного прогресу.

Без формування та реалізації політики інноваційного технологічного розвитку втілення ліберальних ідей не дає очікуваного соціального та економічного результату і призводить до значного розшарування добробуту громадян, зростаючої нерівності в суспільстві, що автоматично породжує багато проблем, які стають ніби невиліковними. На жаль, прикладом тут може слугувати соціально-економічний стан України останніх десятиріч. Цю ситуацію важко пояснити тим, хто сповідує ортодоксальний неокласичний підхід в економічній теорії та практиці. Єдиним, ніби загально визнаним, головним гальмом розвитку ліберальної ринкової економіки вважається корупція. Але всі українські президенти приходили до влади, обіцяючи її подолати, ухвалювали відповідні програми, але розрив ВВП проти розвинутих країн не зменшувався. Така практика реалізації неокласичних економічних постулатів призводить до розчарувань в їх ефективності та стає об'єктом небезпечної критики².

Фундаментальною методологічною причиною такого розвитку подій, на наш погляд, є історично успадкована одностороння відокремленість ліберальних доктрин від політики сприяння науково-технологічному прогресу. Відокремленість у тому сенсі, що зв'язок ліберальної парадигми та науково-технологічного прогресу розглядається переважно як причинно-наслідковий ланцюг

тільки в один бік: ліберальний устрій в односторонньому порядку створює умови для технологічного розвитку. Але це тільки умови, потенційна можливість стати інноваторами, а не обов'язкова вимога до держави доповнювати вільний ринок спеціальними інститутами науково-технологічного розвитку. Можна ще звернути увагу, що практично не розглядається концептуально зворотний вплив.

Такий стан методологічного майндсету науковців та урядовців призводить до того, що нерідко держави, які прагнуть реалізувати модель вільного ринку за неокласичними рецептами, не приділяють серйозної уваги розбудові свого науково-технологічного потенціалу, формуванню ефективної національної інноваційної системи. Проте сподівання, що «ринок усе вирішить» на теренах інноваційного розвитку, не справджуються. Детальний теоретичний аналіз цієї ситуації в рамках політекономії інноваційного розвитку був зроблений нами у спеціальній монографії³. Підтвердженням слушності висновку про відокремленість ліберальних доктрин від політики стимулювання науково-технологічного прогресу може слугувати факт, що далеко не всі ліберальні економіки є успішними, тоді як усі розвинуті країни є інноваційними країнами, а сучасні динамічні економіки, які долають розрив ВВП з лідерами економічних змагань, сповідають інноваційну модель економічного розвитку⁴.

Зазначена концептуальна колізія у якості історичного феномену може бути проілюстрована відомим висловлюванням Людвіга фон Мізеса, який вважається головним авторитетом лібертаріанців. У своїй основній фундаментальній праці він зазначив, що *«величезний прогрес технологічних методів виробництва, який призвів до зростання багатства і добробуту, став можливим лише завдяки проведенню тієї ліберальної політики, яка була практичним використанням учень ліберальних економістів. ... Жоден із сучасних великих винаходів неможливо було б використати, якщо б ментальність докапіталістичної епохи не була вщент зруйнована економістами»*⁵.

² Бажал Ю. Інноваційна економічна політика України: ліберальний поворот. У кн. Економічні свободи для зміцнення соціально-економічного розвитку України умовах глобальних трансформацій. – Центр Разумкова, 2020р., с.38-44.

³ Bazhal, Iurii. (2017). The Political Economy of Innovation Development: Breaking the Vicious Cycle of Economic Theory. Monograph. – Palgrave Macmillan, Cham.

⁴ World Development Report 2021: Data for Better Lives. (2021). – <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2021>.

⁵ Mises, Ludwig von. Human Action: A Treatise on Economics. Yale University Press, 2010.

Можна чітко побачити, що така візія ролі ліберального ринку залишає осторонь управлінську проблему створення інституційних засад для виникнення науково-технологічних досягнень. Як і звідки ці досягнення виникають? Вільний ринок, дійсно, сприяє їх комерціалізації, але якими є умови та можливості появи цих досягнень? Вони ж не з'являються просто з повітря. В Україні, як і в багатьох висхідних країнах, впритул зіштовхнулись з цією проблемою. Розбудова ринкової економіки не супроводжувалася потужним розвитком освітнього та науково-технологічного потенціалу висхідних країн⁶.

Аналізуючи цю колізію, важливо зауважити, що ліберальна доктрина не дає теоретичних дороговказів щодо необхідності та шляхів розбудови науково-технологічного потенціалу країни, тим паче на ринкових засадах. Тому буде навіть шкідливо намагатись у дусі «економічного імперіалізму» прямо застосовувати ринкові закони неокласичної ліберальної теорії до освітньої та науково-технологічної галузі, чий інституції перетворювати на ринкових акторів, існування яких залежатиме винятково від дії законів попиту і пропозиції на їх продукцію (послуги). Як відомо, в Україні такий підхід використовується для виправдання постійного скорочення державного фінансування інституцій освіти, науки та дослідницької конструкторської діяльності. Проте насправді провідні успішні країни використовують інше бачення важливості розвитку зазначених інституцій, багато років роблять це і тому вони, власне, завдяки такий політиці стали розвинутими.

Багато прихильників «економічного імперіалізму» в освітній та науково-технологічній політиці вважають, що це природний процес функціонування ринкового середовища. Мовляв, треба йти за кон'юктурою ринку освітніх і наукових послуг, який повинен пред'являти попит на фундаментальну науку. Якщо такого попиту немає, то треба орієнтуватися на ті практичні спеціальності, які запитані молодими людьми для успішного працевлаштування. Такі факти і логіку важко відкинути. Але таким же незаперечним фактом є те, що ніколи і ніде у світі масовий споживач освітніх та наукових послуг не формував попит на розвиток фундаментальної науки і освіти, навіть економічної. Це був

промисел нечисленної освіченої еліти, яка усвідомлювала критичне значення набуття фундаментальних наукових знань для процвітання країни чи імперії. Усвідомлювала через опанування фундаментальних природничих та соціально-економічних наук.

Наприклад, у всіх розвинутих могутніх суспільствах еліта вкладала чимало коштів у розбудову грандіозних бібліотек для накопичення фундаментальних наукових праць, на базі яких виростали навчальні заклади університетського типу. Александрійська бібліотека була стовпом Єгипетської та Елліністичної цивілізацій, Будинок Мудрості в Багдаді забезпечував потугу арабської цивілізації, Толедська Школа перекладачів стала фундаментом для розвитку європейських університетів і могутності імперської Іспанії, Бібліотека Ярослава Мудрого відіграла величезну роль у розквіті Київської Руси.

Цей перелік можна продовжувати і дійти до 1918р., коли в новонародженій Українській державі заснували і почали розбудову спочатку Національної *бібліотеки* Української Держави і далі Української академії наук. Яка масова кон'юнктура обумовлювала появу і підтримку цих інституцій? Яка масова кон'юнктура обумовлює сьогодні величезні бюджети багатьох провідних університетів на поточне поповнення бібліотечних фондів? Такий бюджет одного «західного» університету перевищує бюджет Національної *бібліотеки* України ім. В.І.Вернадського.

Наведені факти засвідчують рівень інтелекту еліти тих часів і народів, для якої питання про необхідність і роль функціонування сильного наукового та освітнього середовища у становленні та розвитку економічної потуги держави не було дискусійним. Вони точно знали, що знання — це сила. Але звідки ця еліта діставала такі знання? Ось це потужне наукове середовище (фундаментальна науково-освітня екосистема) і формувало інтелект згаданої еліти, яка здійснювала ефективне державне управління. Ця традиція продовжується і сьогодні. У багатьох динамічних країнах успішні реформи починалися саме з пріоритетного піднесення галузі освіти і науки. Саме для формування державницької еліти з такою світоглядною

⁶ European Innovation Scoreboard 2021. — <https://euraxess.ec.europa.eu/worldwide/asean/european-innovation-scoreboard-2021-published>.

позицією і потрібно розвивати в Україні фундаментальну освіту і науку.

Парадигмальне осмислення виняткової значущості наукового знання в еволюції цивілізацій у якості геологічного за масштабом і силою впливу явища вперше здійснив видатний світової слави український вчений академік В.І.Вернадський. Він вважав наукове знання новою якістю біосфери, що еволюціонує. Цю нову якість він назвав *ноосферою*. Проте це відкриття переважно представляють через дослівний переклад з грецької — *сфера розуму*. На наш погляд, це змінює сутність категорії *ноосфери*, запропонованої В.І.Вернадським.

Інтелектуальний геніальний винахід В.І.Вернадського полягає в ототожнюванні *ноосфери* саме з науковою діяльністю як формою абсорбції зовнішніх енергетичних потоків, що приходять на планету Земля. Вчення В.І.Вернадського про *ноосферу* пояснює важливість і критичність для розвитку цивілізації загалом і окремих держав зокрема здійснювати розбудову інституцій генерування та зберігання науково-технічних знань незалежно від історичного місця та соціально-економічного устрою цих країн, бо *ноосферний* розвиток науково-технологічної діяльності відбувається невинно, об'єктивно і незворотно як зовнішній геологічний процес. Науково-технологічний прогрес, за В.І.Вернадським, і є формою існування *ноосфери*. На підтвердження наведемо декілька його узагальнюючих висновків.

Еволюційний процес набуває ... особливого геологічного значення завдяки тому, що він створив нову геологічну силу — наукову думку соціального людства. Під впливом наукової думки й людської праці біосфера переходить у новий стан — у *ноосферу*⁷.

Історія наукової думки, наукового знання, його історичного руху проявляється з нового боку, який досі не був належно усвідомлений. ... Ця історія є одночасно *історією створення в біосфері нової геологічної сили — наукової думки*, якої раніше в біосфері не було. Це історія прояву нового геологічного фактора, нового вияву організованості біосфери, що склався стихійно, ... як будь-яке

природне явище, вона [історія] закономірна, як закономірний у русі часу палеонтологічний процес, ... як пов'язаний з нею природний процес *створюється наукова думка*, нова геологічна свідомо спрямовувана сила. В.І.Вернадський також зазначав, що цей процес проявляється через дію маси створюваних машин, збільшення яких у *ноосфері* підпорядковане тим самим законам, як розмноження самої живої речовини, тобто виражається в геометричних прогресіях⁸.

Практичне застосування запропонованої теорії *ноосфери* В.І.Вернадський бачив у необхідності розбудови освітніх, наукових та інноваційних конструкторсько-технологічних інституцій, які обов'язково прислужаться країнам, де вони будуть функціонувати, і будуть значно посилювати їх економічну потугу. Особливо важливим це стає в часи кардинальних суспільних змін, зокрема під час великих війн, коли змінюється геополітична та геоекономічна структура людства. Хоча сучасна наука ще не може точними методами і приладами фізично зафіксувати наявність *ноосферної* субстанції, перебіг історії останніх сторіч повністю підтвердив гіпотезу нашого українського генія щодо існування такої субстанції. Гіпотеза, яка була сформульована В.І.Вернадським на початку ХХ ст. Перебіг подальших подій засвідчив реалістичність висунутої гіпотези: небачений розвиток науки і техніки, який відбувається невинно (технологічні революції змінюють одна одну) і за геометричною прогресією, що докорінно змінює наше життя і геополітичну картину світу. Усе це прогнозував В.І.Вернадський, спираючись на свою теорію.

Саме під впливом розробленої ним теорії *ноосфери* Володимир Іванович очолив групу вчених, які створили в Українській державі в 1918р. Українську академію наук за підтримки тодішньої влади. Яке в ті часи могло бути кон'юнктурне економічне обґрунтування такого кроку? Війна, розруха, невизначеність майбутнього, колапс фінансової системи тощо. Але інтелектуали світового рівня добре розуміли стратегічне значення створення такої інституції. Першим президентом Української академії наук став сам В.І.Вернадський. Те, що відбувається в теперішній українській державі на теренах

⁷ Вернадский В.И. Из истории идей. — Наука та наукознавство, 2012г., №3, с.11-22.

⁸ Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление (отв. ред. А.Л.Яншин), Москва, «Наука», 1991г. — Відділ І. Наукова думка і наукова праця як геологічна сила у біосфері.

розбудови інституцій освітньої, наукової та інноваційної галузі, є прямо протилежним – скорочення, скорочення, скорочення цієї сфери.

Одночасно весь цивілізований світ тримає курс за ноосферним дороговказом В.І.Вернадського, максимально нарощуючи освітні, наукові та інноваційно-технологічні інституції. Навряд чи буде правдоподібно припускати, що керівники багатьох країн діють так, бо вивчали його праці про ноосферу, але очевидно, що вони діють відповідно до ноосферної парадигми. Це означає, що вона стала органічною складовою їх фахового мислення, яке формувалося тими самими ноосферними інституціями, що забезпечують функціонування всіх стадій інноваційного циклу: освіта – наука – технології – інноваційне виробництво. Наявність вказаного спін-офф-ефекту демонструє історичний досвід усіх розвинутих країн. Невидимі хвилі ноосферної креативності, які випромінюють зазначені інституції, несуть новітні знання тим, хто готовий їх сприймати.

У якості статистичних ілюстрацій зазначених вище процесів наведемо дані про динаміку індикаторів чисельності дослідників на мільйон населення та витрат на дослідження і розробки по країнам, обраним для порівняння з Україною. Перша характеристика відображена таблицею «Чисельність фахівців...»⁹.

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ФАХІВЦІВ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗРОБКИ, на 1 млн. населення обраних країн			
	Середня за 1981-1995рр.	2020р.	Зміна (3):(2), %
Україна	6 761	846	12,5
Японія	5 677	5 455	96,1
США	3 732	4 821	129,2
Німеччина	3 016	5 393	178,8
Південна Корея	2 636	8 714	330,6
Франція	2 537	4 926	194,2
Канада	2 322	4 516	194,5
Чехія	1 285	4 128	321,2
Польща	1 083	3 288	303,6
Іспанія	1 098	3 109	283,2
Угорщина	1 157	4 358	376,7

Для адекватної оцінки процесів, які відображає ця таблиця, треба звернути увагу, що з середньою цифрою 6 761 дослідника на 1 млн. населення за період 1981-1995рр., Україна посідала перше місце у світі, випереджаючи всі країни. З позицій ноосферної парадигми можна припустити, що саме науковий потенціал такої щільності обумовив те високе реноме талановитості та освіченості, яке українці заслужено мають у світі. Але таблиця засвідчує і кричущий негатив подальших подій: у 2020р. від цього потенціалу залишилось тільки 12,5%. Стосовно сучасної України треба звернути увагу на постійне фінансове «стиснення» наших ноосферних інститутів на тлі вражаючого нарощування своїх науково-технічних потенціалів не тільки розвинутих країнами, але й нашими найближчими сусідами, які на початку періоду, що розглядається, перебували в подібних до нас умовах. Чехія, Польща, Угорщина, а також Південна Корея, більш ніж утричі збільшили свій показаний в таблиці ноосферний потенціал за представлені роки.

На діаграмі «Загальні внутрішні витрати..., с.74»¹⁰ можна бачити динаміку загальних обсягів фінансування досліджень і розробок окремих країн.

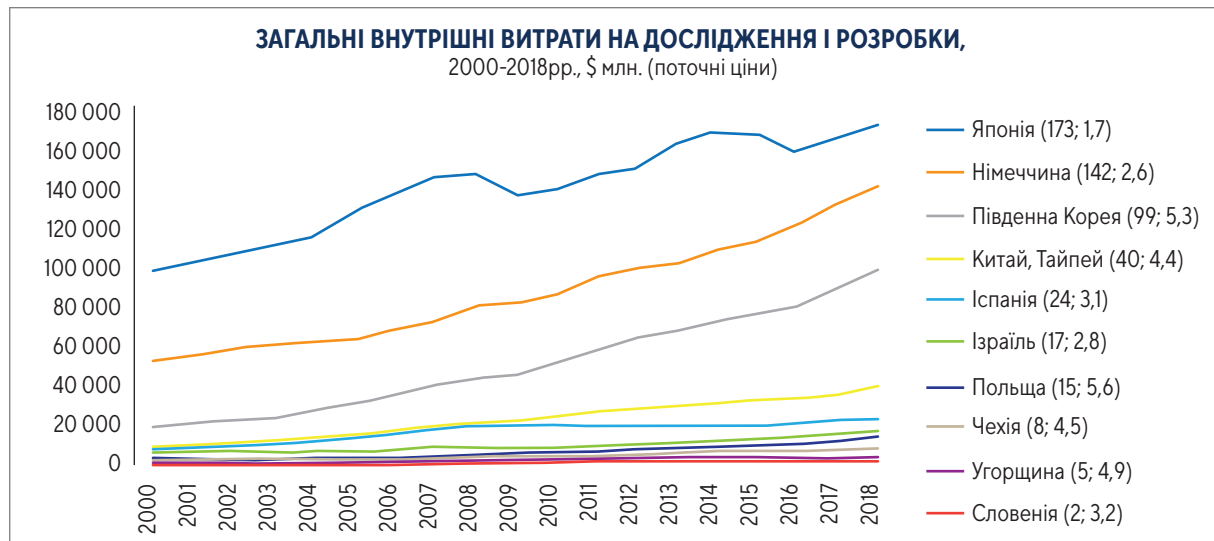
Статистика OECD не моніторить події в Україні, тому для порівняння наведу цифри, оприлюднені заступником Міністра освіти та науки України М.Стріхою на Парламентських слуханнях 10 квітня 2017р.: Усе бюджетне фінансування науки в 2017р. в Україні планувалось обсягом €140 млн. (3,7 млрд. грн.), а все фінансування НДР в Україні: \$477,8 млн. (13,4 млрд. грн.).

Порівняємо: в Польщі у 2018р. загальне фінансування досліджень і розробок склало приблизно \$15 млрд., а маленька Словенія з населенням 2,1 млн. осіб акумулювала близько \$2 млрд. на розвиток своїх ноосферних інституцій.

Переконливим доказом важливості збереження та підтримки розвитку традиційних інституцій науки та освіти стали рейтинги найбільш інноваційних університетів світу та Європи, які почали визначати інформаційне агентство «Рейтер» та агентство наукометричних рейтингів «Кларівейт Аналітікс» (Clarivate Analytics). Основними

⁹ Knowledge for Development: World Development Report 1998/99. OECD Statistics, 2022. – <https://stats.oecd.org>.

¹⁰ Джерело даних: Data extracted on 01 Jul 2022 from OECD.Stat.

Примітка. У дужках зазначено обсяг витрат у 2018р. \$ млрд. і темпи зміни, порівняно з 2000р., разів.

критеріальними індикаторами цих рейтингів виступають кількість цитувань патентів у інших патентах та цитування наукових публікацій у поданих патентах. Ще використовуються індикатори кількості публікацій, індексованих у The Web of Science Core Collection (WoS)¹¹, їх частка із співавторами з комерційних структур, індекси цитування наукових статей і патентів (імпаکت-фактор), частка тріадних патентів — які отримали підтвердження одночасно в американському (США), Європейському та Японському патентних офісах, частка підтверджених патентів, кількість базових патентів. Вважається, що ці критерії ідентифікують потенційну комерційну цінність проведених фундаментальних досліджень¹².

На думку авторів цього рейтингу, такі індикатори чітко демонструють зв'язок між університетськими фундаментальними дослідженнями та їх впливом на комерціалізацію нових інноваційних технологій. Серед кращих інноваційних університетів Європи ми бачимо відомі історичні університети, які накопичували свій освітній та науковий потенціал сотні років. Це підтверджує слушність забутих в Україні ідей про значущість і важливість підтримки в освітній та науковій політиці накопиченого кумулятивного ноосферного людського капіталу.

Практично всі топові інноваційні університети Європи мають більш як вікову історію. Тому під час формування української науково-технологічної та інноваційної політики важливо в першу чергу розвивати і посилювати

університети та наукові центри, що історично засвідчили наявність у них кумулятивного людського наукового та інженерного капіталу, незважаючи на поточний кризовий стан. Саме в ці установи треба в першу чергу вкладати ресурси та формувати на їх базі новітні ноосферні інституції національної та регіональних інноваційних екосистем.

Таким чином, для забезпечення лідируючої ролі України як промотора очікуваних у світі геополітичних та гео економічних змін після її перемоги над російським агресором, а також для реального досягнення тих амбітних нових соціально-економічних цілей розвитку, які проголошуються високими владними структурами, необхідно одним з перших пріоритетів визначити прискорену розбудову в країні сучасних, вмотивованих та ефективних ноосферних інституцій світового рівня: системи освіти, яка базується на вивченні наук, особливо природничих та інженерних, закладів вищої освіти, які в кооперації з інститутами Національної академії наук України стануть провідними у світі дослідницькими та підприємницькими університетами, сучасної системи трансферу технологій для забезпечення комерціалізації інновацій, інституцій інфраструктури забезпечення усіх ноосферних видів діяльності, налагодження широкої міжнародної співпраці таких інституцій. Усе це повинно створити прогресивний науково-технологічний та людський капітал, який може бути успішно задіяний справжніми ринковими механізмами ліберальної економічної системи України, яку для цього також ще треба удосконалювати та розвивати.

¹¹ Web of Science Core Collection. — <https://clarivate.com/webofsciencegroup/solutions/web-of-science-core-collection/>.

¹² Reuters Top 100: Europe's Most Innovative Universities 2019 announced. — <https://www.reuters.com/article/rpbtop1002019/reuters-top-100-europes-most-innovative-universities-2019-announced-idUSKCNIS60PA>.

ОЦІНКА ВТРАТ І ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА УКРАЇНИ ВНАСЛІДОК ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

Ірина БОБУХ,

*Завідувачка відділу економічного зростання та структурних змін в економіці
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАНУ»*

Прогнозні оцінки післявоєнного стану економіки та, відповідно, розробка напрямів, шляхів і оцінка вартості повоєнного відновлення, які здійснюються під час ведення активних воєнних дій на території України, пов'язані зі значними труднощами, насамперед унаслідок унікальності та непередбачуваності процесів, подій і руйнацій, що характеризуються високим ступенем впливу на структурні економічні процеси не лише національного, але й європейського та загальносвітового масштабу. Додаткові ускладнення зумовлені нестачею або відсутністю даних (дані щодо втрат унаслідок війни почнуть надаватися Державною службою статистики України через три місяці після завершення війни), що, втім, актуалізує важливість аналітичних і прогнозних оцінок.

За різними оцінками, падіння ВВП в Україні у 2022р. становитиме:

- ✓ за даними Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР, European Bank for Reconstruction and Development, EBRD): 30%¹;
- ✓ за даними Світового Банку (СБ, World Bank, WB): 45%²;
- ✓ за даними Віденського інституту міжнародних досліджень (Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche, WIIW): 38%³;
- ✓ за даними МВФ: 25-35%⁴;

✓ за даними Міністерства фінансів України: 33-50%⁵;

✓ за даними ДУ «ІЕП НАН України»: 38-45%⁶.

Такий великий діапазон варіантів продиктований як зазначеними вище причинами, так і різними підходами до здійснення оцінок: варіації припущень у моделюванні, застосування історичних підходів, сценарного прогнозування.

Відповідно, досить великим є й ранжування оцінок вартості структурних трансформацій, необхідних для економічного відновлення: від \$150 млрд., що за висновками професора

¹ EBRD forecasts Ukraine's GDP to fall by 30% in 2022. – <https://gmk.center/en/news/ebrd-forecasts-ukraine-s-gdp-to-fall-by-30-in-2022>.

² Ukraine's economy will shrink by almost half this year, says World Bank. – <https://www.weforum.org/agenda/2022/04/ukraine-economy-decline-war>.

³ Kochnev A. *Economic Effects of the war in Ukraine and sanctions against Russia*. – The Vienna Institute for International Economic Studies, 50th Anniversary Ceremony and wiiw Spring Seminar 2022 «Prospects for Europe's growth and integration after the pandemic and the war in Ukraine», June 2022. – <https://wiiw.ac.at>.

⁴ Ukraine: Request for Purchase under the Rapid Financing Instrument and Cancellation of Stand-by Arrangement-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine. IMF Country Report. No. 22/74. March, 2022.

⁵ Інтерв'ю Міністра фінансів України Сергія Марченка виданню «Forbes» (14.03.2022). – <https://mof.gov.ua/uk/news>.

⁶ Як організувати відновлення України з прицілом на ЄС. – <http://ief.org.ua>.

Університету Каліфорнії В.Еіхенгрін, висловленими під час дискусії щодо впливу війни в Україні на європейську економіку⁷, обумовлено тим, що саме таким був ВВП України до війни, до \$300 млрд. та \$1 трлн. (H.Waiglein, Austrian Ministry of Finance, D.Gros, CEPS, Brussels), що, за словами дослідників, є цілком прийнятним та можливим, оскільки становить відповідно 0,8%, 1,7% та 5,6% ВВП Євросоюзу.

Аналізуючи наведені цифри, слід звернути увагу на два важливі моменти:

- ✓ з одного боку, для України на повоєнному етапі недостатнім буде «відновлення до повоєнного рівня», адже в умовах докорінної структурної трансформації, необхідної для повноцінного включення до ЄС та високотехнологічного вбудовування у ланцюжки доданої вартості на світовому рівні, саме по собі «відновлення» є недостатнім;
- ✓ з іншого боку, втрати України від війни не обмежуються падінням ВВП, показником, який досить вузько відображає економічні процеси, адже втрати у національному багатстві є набагато більшими, їх ще потрібно буде оцінити в повному обсязі.

Слід чітко розрізняти втрати у площинах ВВП та національного багатства, які є взаємопов'язаними, однак не тотожними. Національне багатство (НБ) є потенціалом соціально-економічного розвитку країни, що є сукупністю наявних у державі ресурсів, на які встановлено право власності держави, юридичних і фізичних осіб — резидентів країни, що можуть бути використані для забезпечення реалізації економічних інтересів суспільного розвитку⁸. Згідно з підходом СБ, покладеному в основу Рахунків багатства⁹, запаси виробленого, природного, людського

капіталу та чистих іноземних активів у складі НБ вимірюються як сума активів, які дають потік вигод протягом певного часу. Принциповими ознаками елементного складу національного багатства є: високий ступінь суспільно-економічної значущості, економічна вимірюваність та можливість встановлення права власності¹⁰. Ряд дослідників вважають неправомірним включення до складу національного багатства населення країни (в т.ч. й трудових ресурсів), оскільки, на їх думку, людина є суб'єктом, а не об'єктом власності¹¹. Однак знання, навички, освітній та науковий рівень підготовки, комп'ютерна грамотність, кваліфікація, які в умовах побудови інформаційного суспільства формують людський капітал (ЛК) нації, є власністю населення. Людина є одночасно суб'єктом і об'єктом власності національного багатства.

За даними СБ, людський капітал становить найбільшу частку загальносвітового багатства: станом на 2018р., 64%, що дещо вище (на 2 процентних пункти (пп)), ніж у 1995р. (діаграма «Людський капітал у структурі національного багатства України та світу», вип. А, с.77). Водночас в Україні питома вага людського капіталу в обсязі національного багатства, станом на 2018р., дорівнювала лише 30%, збільшившись на 10 пп з 1995р., однак залишаючись на дуже низькому рівні відносно загального обсягу національного багатства, порівняно з іншими країнами світу (діаграма «Людський капітал у структурі національного багатства України та світу», вип. Б, с.77).

Така низька питома вага ЛК у загальному обсязі національного багатства України пояснюється вкрай низькими обсягами ЛК на 1 особу в нашій державі (\$16,7 тис. у 2018р.), для порівняння: у США цей показник дорівнював \$621,5 тис., Німеччині — \$381,8 тис., Чехії — 144,9 тис., Польщі — \$99,7 тис. на

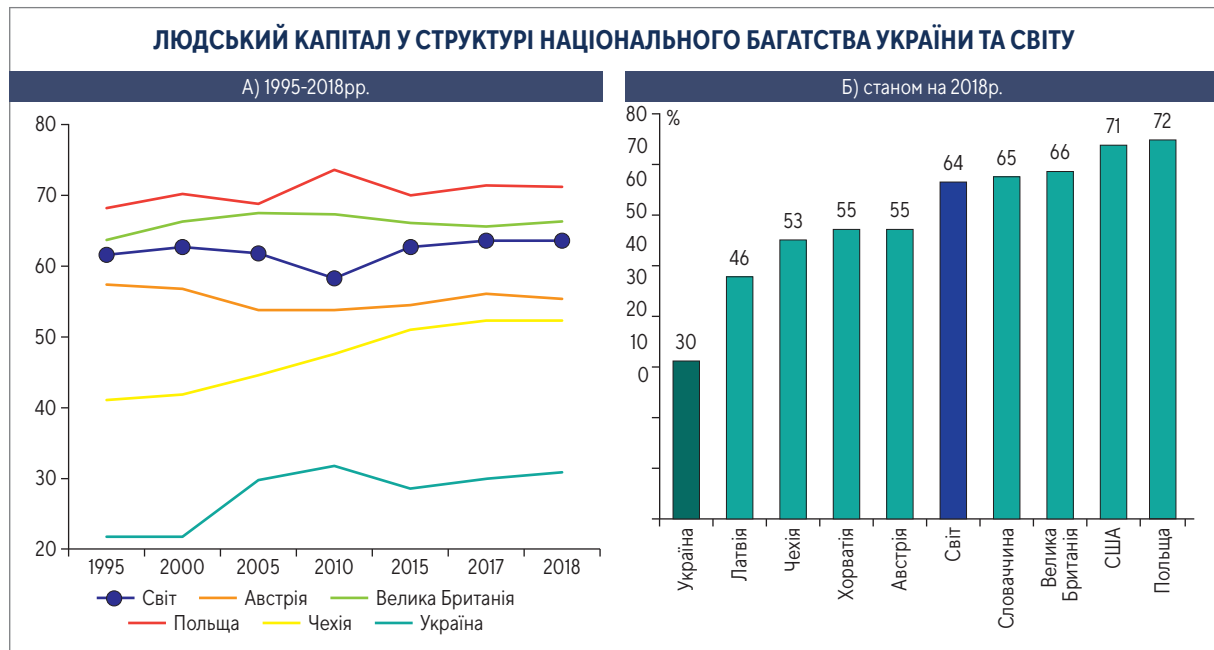
⁷ «Prospects for Europe's growth and integration after the pandemic and the war in Ukraine». — The Vienna Institute for International Economic Studies, 50th Anniversary Ceremony and wiiw Spring Seminar 2022, June 2022. — <https://wiiw.ac.at>.

⁸ Бобух І. Пропорції та перспективи формування національного багатства України. Монографія. — К: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2010р., с.28.

⁹ Рахунки багатства «The Changing Wealth of Nations» (CWON) забезпечують порівнянню грошову оцінку цих активів, базовану на балансовому підході, заснованому як на Системі національних рахунків (System of National Accounts, SNA), так і на Системі екологічно-економічного обліку (System of Environmental-Economic Accounting, SEEA). Див.: The Changing Wealth of Nations 2021: Managing Assets for the Future. — World Bank, 2021, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/36400>.

¹⁰ Бобух І. Пропорції та перспективи формування національного багатства України. Монографія. — К: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2010р., с.28.

¹¹ Пасхавер Д. Статистико-экономический анализ национального богатства и производственного потенциала СССР. Автореферат диссертации кэн: 08.00.11. — КИHX им. Д.С.Коротченко, К., 1991г., 20с.

Джерело: Складено автором на основі даних: Wealth Accounts / The World Bank. – Washington, DC: 2021. – <https://databank.worldbank.org/source/wealth-accounts#>.

1 особу (діаграма «Зіставлення обсягу людського капіталу...»). Цей вимірник є одним з найголовніших показників інклюзивності розвитку економіки країни, і свідчить про низький ступінь реалізації потенціалу інклюзії в

Україні в довоєнний період. Економічний розвиток не може бути соціально стійким, якщо він не є інклюзивним. Інклюзивність між країнами вимагає, щоб найбідніші країни наздогнали обсяг багатства на душу населення

Джерело: Складено автором на основі даних: Wealth Accounts. – The World Bank, Washington, DC: 2021, <https://databank.worldbank.org/source/wealth-accounts#>.

решти світу. Україна, за розрахунками автора, на основі даних Рахунків багатства СБ у 2018р. перебувала на 95 місці серед 146 країн світу за обсягами ЛК на 1 особу¹².

З огляду на методологію розрахунку вартості ЛК Світовим банком¹³, такі низькі обсяги ЛК на 1 особу в Україні свідчать про низьку ймовірність реалізації можливостей людей в довоєнних економічних умовах України, незважаючи на високий рівень освіченості (докладно йтиметься далі).

Повномасштабна військова агресія росії проти України завдала нищівний удар по людському капіталу нашої держави. Але навіть у таких страшних умовах наразі створені унікальні можливості для подальшого реструктурування і розвитку ЛК на основі нових цінностей і з урахуванням пріоритетів євроінтеграції.

Однак спочатку про втрати. 16 квітня 2022р. в інтерв'ю телерадіокомпанії CNN Президент України В.Зеленський повідомив, що на війні загинуло від 2 500 до 3 000 українських військових та близько 10 тис. поранених¹⁴. Щодня, за словами Президента, гинуть від 60 до 100 українських військових, ще близько 500 зазнають поранень¹⁵. Таким чином, станом на середину червня 2022р., на війні загинуло від 6 100 до 9 000 українських військових.

Ще важчою є оцінка втрат серед цивільного населення. Згідно з інформацією Управління Верховного комісара ООН з прав

людини, станом на 15 червня 2022р., в Україні підтверджено загибель від воєнних дій 4 481 і поранення 5 565 цивільних, однак наголошується, що повні втрати є значно більшими¹⁶. Президент України наголошує, що «дуже важко говорити про цивільних, бо південь нашої країни, де заблоковані міста й містечка — Херсон, Бердянськ, Маріуполь далі на схід, а також район на схід від Волновахи — ми просто не знаємо, скільки людей померли в тих заблокованих районах»¹⁷. За попередніми припущеннями у Маріуполі загинуло 20 тис. мирних людей¹⁸. Таким чином, за попередніми даними, економічна оцінка безповоротних втрат людського капіталу¹⁹ (вбитих і загиблих унаслідок військової агресії) як складової національного багатства знаходиться в межах \$599,78–690,23 млн., що становить 0,08%–0,09% загального обсягу ЛК України.

У напрямку росії кордон з території України, за інформацією Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), перетнуло 1,19 млн. осіб, переважна більшість з яких — примусово депортовані з тимчасово окупованих територій України. Водночас, за даними уповноваженої Верховної Ради України з прав людини Л.Денісової, станом на 21 травня 2022р., примусово з території України на територію росії було депортовано понад 1,38 млн. осіб²⁰, що становить понад 3% людського капіталу України (економічна оцінка цих втрат перевищує \$23 млрд.).

Складною є ситуація з біженцями, внутрішньо переміщеними особами (ВПО) та

¹² Wealth Accounts / The World Bank, 2021, <https://databank.worldbank.org/source/wealth-accounts#>.

¹³ Людський капітал, що оцінюється як теперішня вартість майбутніх заробітків для робочої сили, зайнятих і самозайнятих. Здоров'я населення, освіта та навички включені в методологію CWON оцінки людського капіталу через оціночний дохід протягом усього життя. Див.: The Changing Wealth of Nations 2021: Managing Assets for the Future. — World Bank, 2021, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/36400>.

¹⁴ Exclusive: Zelensky says world should be prepared for possibility Putin could use nuclear weapons. — CNN, April 2022, <https://edition.cnn.com/2022/04/15/politics/tapper-zelensky-interview-cnn/index.html>.

¹⁵ Volodymyr Zelenskyy to Newsmax: We're the World's 'Defensive Perimeter'. — Newsmax, May 2022, <https://www.newsmax.com/newsmax-tv/volodymyr-zelenskyy-ukraine-war-invasion/2022/05/31/id/1072344>.

¹⁶ Ukraine: civilian casualty update 16 June 2022. — United Nations, Office of the High Commissioner for Human Rights, <https://www.ohchr.org/en/news/2022/06/ukraine-civilian-casualty-update-10-june-2022>.

¹⁷ Exclusive: Zelensky says world should be prepared for possibility Putin could use nuclear weapons. — CNN, April 2022, <https://edition.cnn.com/2022/04/15/politics/tapper-zelensky-interview-cnn/index.html>.

¹⁸ Лисогор І. У Маріуполі загинуло 20 000 мирних людей, після вчорашніх авіабомб по Азовсталі кількість поранених перевищила 600. — https://lb.ua/society/2022/04/29/515177_mariupoli_zaginulo_20_000_mirnih.html.

¹⁹ На основі даних Рахунків багатства СБ та розрахунків автора за цими даними в Україні людський капітал на 1 особу становить \$16,73 тис., для працюючого населення: на 1 працюючу жінку — \$36,08 тис., 1 працюючого чоловіка — \$38,77 тис. Розраховано автором на основі даних: Wealth Accounts. — The World Bank, 2021, <https://databank.worldbank.org/source/wealth-accounts#>; Labour force, female in 2021. — The World Bank, 2022, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.TOTL.FE.ZS>.

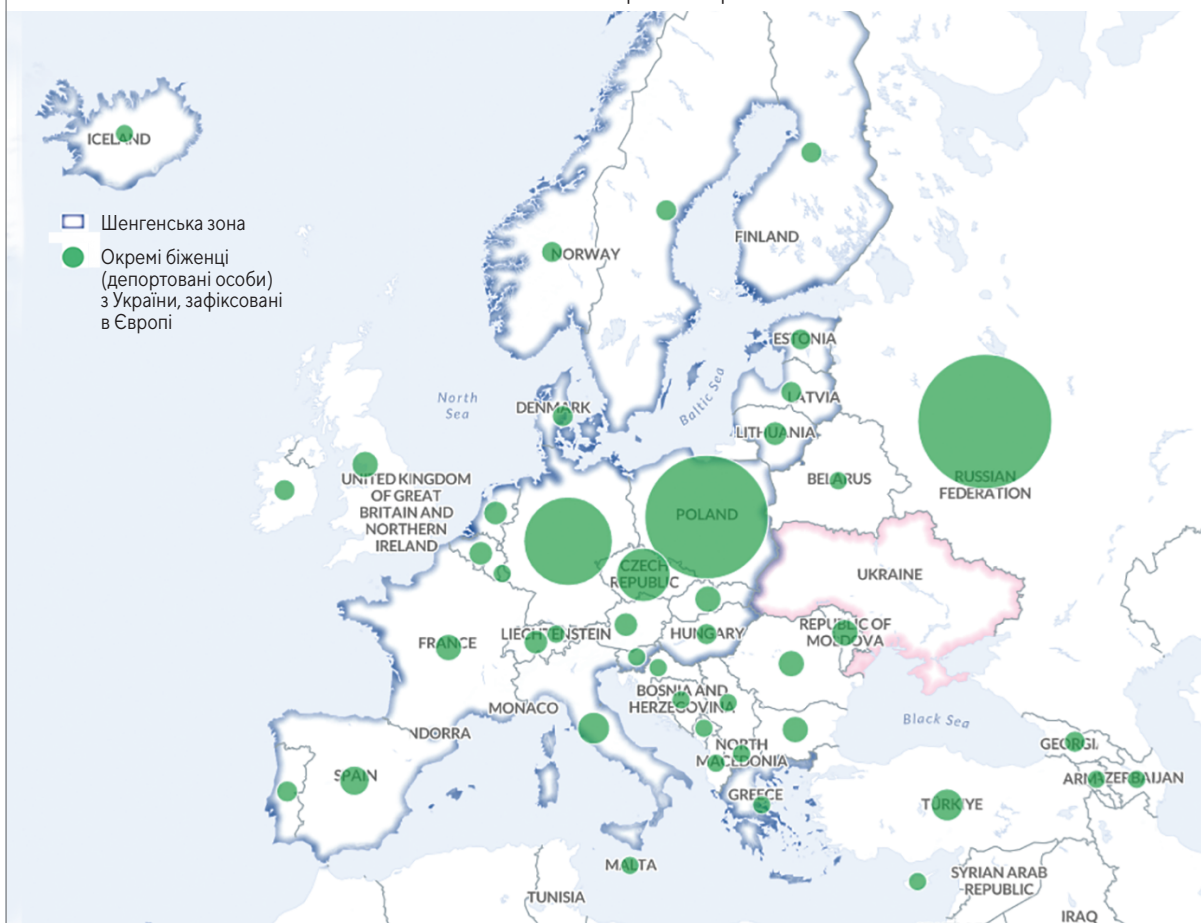
²⁰ Денісова розповіла, скільки українців вже депортувала росія. — Слово і Діло, 2022р., <https://www.slovoidilo.ua/2022/05/21/novyna/suspilstvo/denisova-rozpovila-skilky-ukrayinciv-vzhe-deportovala-rosiya>.

депортованими. Ці втрати не є безповоротними, однак теж потребують оцінки і розробки напрямів структурної політики щодо відновлення та розвитку економіки на засадах інклюзивності для створення умов для їх повернення і ефективної реалізації їх потенціалу.

За даними УВКБ ООН, з початку повномасштабної військової агресії росії проти України 24 лютого, станом на 14 червня 2022р., кордон України на виїзд перетнуло 7,57 млн. осіб. З них на території Європи зафіксовано 5,1 млн. біженців з України, більшість з яких – у Польщі – майже 1,17 млн. осіб (рисуюнок «Розподіл зареєстрованих українських біженців...»).

Число біженців з України, зареєстрованих на тимчасовий захист або подібні програми національного захисту в Європі, дорівнює 3,4 млн. осіб (з них у Польщі – 1,17 млн., Німеччині – 641,4 тис., Чехії – 373,8 тис., Іспанії – 119,74 тис., Болгарії – 114,88 тис., Молдові – 85,5 тис., Словаччині – 78,3 тис. осіб)²¹. Водночас країною, яка прийняла найбільше біженців відносно чисельності власного населення, є Молдова; за нею йдуть Польща, Словаччина, Угорщина та Румунія²². Переважна більшість біженців – 80% – це жінки середнім віком до 40 років. Близько 20% з них мігрували наодинці, решта 80% – принаймні з одним членом родини, з яких 60% – з однією дитиною²³. Ці втрати наразі становлять 14,7% людського капіталу України

РОЗПОДІЛ ЗАРЕЄСТРОВАНИХ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ І ДЕПОРТОВАНИХ ОСІБ НА ТЕРИТОРІЇ ЄВРОПИ,
станом на 14 червня 2022р.

Джерело: Operational Data Portal: Ukraine Refugee Situation. – UHCR, 17 June 2022, <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.

²¹ Operational Data Portal: Ukraine Refugee Situation. – UHCR, 2022, <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.

²² На основі даних: Population (national level). – Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/population-demography/demography-population-stock-balance/database>.

²³ Згідно з опитуваннями, проведеними в Німеччині, Молдові та Польщі у квітні-травні 2022р. Див.: Tverdostup M. Ukrainian Refugees in the EU Labour Market: Challenges and Opportunities. – 50th Anniversary Ceremony and Spring Seminar, June 2022, [wiiw, https://wiiw.ac.at](https://wiiw.ac.at).

(\$109,5 млрд.), однак не є безповоротними: частина людей вже повернулися до України, частина — інтегрувалися у нове середовище, набуваючи нових знань, досвіду і навичок, необхідних для подальшої розбудови економіки України і наразі сприяючи наближенню перемоги України у військовому протистоянні.

За результатами п'ятого раунду дослідження щодо внутрішнього переміщення, проведеного Міжнародною організацією з міграції в Україні (МОМ), число ВПО в Україні, станом на 23 травня 2022р., становило 7,134 млн. осіб. Причому станом на 23 травня, додому повернулося (з-за кордону та інших регіонів України) 4,481 млн. осіб²⁴. За даними МОМ, з майже з 4,5 млн. поверненців з-за кордону вже приїхало понад 7%. Водночас, УВКБ ООН повідомляє, що з 28 лютого 2022р. кордон у бік України перетнуло 2,5 млн. осіб²⁵ і додає, що ця статистика включає маятникові переміщення та повторні перетини кордону в обидва боки.

Результати національного дослідження показали, що серед осіб, які виїхали за кордон, переважають освічені жінки: 52,4% мають вищу освіту, 10,8% — кілька вищих освіт або науковий ступінь. Значний потенціал адаптації та подальшої інтеграції закладений і у володінні мігрантками іноземними мовами: 45% з них повідомили, що володіють англійською мовою, 8% — польською, 5% — німецькою, ще 8% — іншою іноземною мовою. Близько третини осіб працездатного віку, які оформили тимчасовий захист у Польщі, вже знайшли роботу. Приблизно такі самі показники їх працевлаштування у Литві²⁶. Однак ситуація з працевлаштуванням і рівнем освіченості є досить складною. Насправді, незважаючи на те, що українки є більш освіченими, порівняно з громадянками ЄС (в Україні число жінок з повною середньою та вищою освітою є більшим відносно загальної чисельності населення) і кордон

ЗІСТАВЛЕННЯ ОСНОВНИХ ГРУП ISCO-08 З РІВНЯМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА РІВНЯМИ ОСВІТИ ISCED-97

Основні групи ISCO-08	Рівень кваліфікації за ISCO-08	Групи за рівнями ISCED-97
1. Менеджери 2. Професіонали 3. Технічні спеціалісти та допоміжні спеціалісти	3-4	Вища освіта
4. Працівники канцелярії 5. Співробітники сфери послуг і торгівлі 6. Кваліфіковані робітники сільського, лісового та рибного господарства 7. Ремісники та працівники суміжних професій 8. Оператори машин на заводах, монтажники	2	Середня освіта
9. Елементарні професії	1	Початкова освіта

Джерело: ISCO-08 Introductory and Methodological Notes. — International Labour Organization, 2022, <https://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/isco/isco08>.

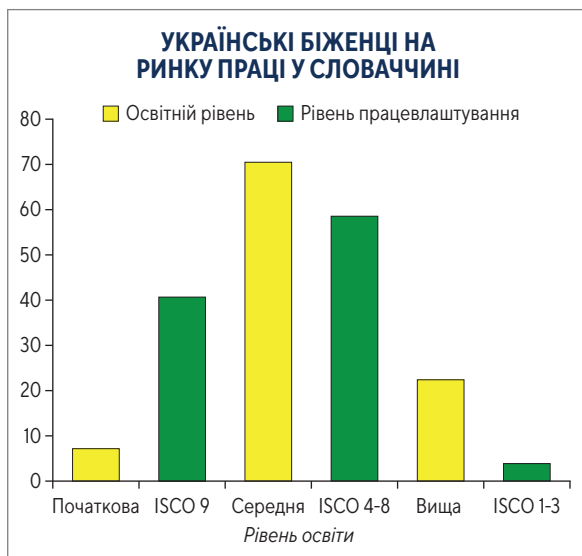
перетнули переважно саме високоосвічені жінки, і їм не складно знайти роботу як таку, досить важко працевлаштуватися на роботу, яка відповідає рівню їх освіти. Тобто в новому масштабі проявляється проблема «надмірної освіти». Зокрема у Словаччині наразі питома вага працевлаштованих на роботу за елементарними професіями (ISCO 9²⁷, що, згідно з методологією ISCO-08 (таблиця «Зіставлення основних груп ISCO-08...»), відповідають базовим рівням кваліфікації (1) та початковому рівню освіти), є набагато більшим за відносне число українських біженців з початковою освітою, тоді як абсолютно протилежним є співвідношення відносного числа українських біженців з вищою освітою та рівня їх працевлаштування на робочі місця, що відповідають найвищим рівням кваліфікації (3-4) за професіями ISCO 1-3 (діаграма «Українські біженці на ринку праці у Словаччині», с.81).

²⁴ Ukraine internal displacement report. General population survey. Round 5 (23 May 2022). — IOM, <https://displacement.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-5-17-may-2022-23-may>.

²⁵ Border crossings to Ukraine (since 28 February 2022). — Operational Data Portal: Ukraine Refugee Situation, UHCR, <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.

²⁶ Ukrainian refugees 2022 in Europe. A study of the behavior and attitudes of Ukrainians who had to leave for Europe as a result of the war in Ukraine. — www.4service.group.

²⁷ ISCO — International Standard Classification of Occupations — Міжнародна стандартна класифікація професій, 2022. — <https://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/isco/isco08>.

Джерело: M.Tverдостup. Ukrainian Refugees in the EU Labour Market: Challenges and Opportunities. – WIW, 50th Anniversary Ceremony and Spring Seminar, June 3rd 2022, <https://wiw.ac.at>.

Основними проблемами, що викликають такі диспропорції, є незнання мови приймаючої країни, складності з визнанням українських дипломів і наукових ступенів у країнах ЄС, різке зростання пропозиції робочої сили з приїздом біженців, невідповідність навичок, знань і кваліфікації українських біженців попиту на ринку праці ЄС, брак необхідного досвіду, психологічна травмованість унаслідок військових дій, низька самооцінка, побутова невлаштованість і, як наслідок, – згода на роботу з нижчою за освітній рівень кваліфікацією.

Якщо припустити, що у Словаччині з 78,3 тис. осіб біженців, з них 80% – жінки до 40 років, з яких працевлаштувалася третина (як у Польщі і Латвії, про що йшлося вище), то така інтеграція до економічної діяльності у Словаччині підвищує їх економічну оцінку як частини ЛК приймаючої країни до \$11,25 млн. (тоді як в Україні, навіть за умови, що всі вони були працевлаштовані, їх економічна цінність не перевищувала \$2,34 млн.)²⁸. Таким чином, унаслідок переміщення з України до Словаччини цінність цієї частини людського капіталу України зросла майже вп'ятеро. Це свідчить про величезний обсяг нереалізованого людського потенціалу²⁹ в Україні, навіть у довоєнних економічних умовах.

Наразі військова агресія багатократно погіршила можливості для розвитку людського потенціалу в Україні та його залучення до економічної діяльності як високопродуктивного людського капіталу. Водночас створено унікальні умови для розвитку, набуття нових знань, навичок і досвіду українцями у приймаючих країнах світу з тим, щоб в умовах повоєнного відновлення і створення сприятливих економічних умов потужний український людський потенціал як важлива складова національного багатства отримав імпульс для більш ефективного перетворення на людський капітал для забезпечення не лише повоєнного відновлення, але й економічного процвітання України на інклюзивних засадах.

²⁸ Розрахунки автора на основі: Operational Data Portal: Ukraine Refugee Situation. – UNHCR, 2022, <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>; Wealth Accounts. – The World Bank, 2021, <https://databank.worldbank.org/source/wealth-accounts#>; Labour force, female in 2021. – The World Bank, 2022, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLFTOTLFE.ZS>.

²⁹ У складі національного багатства слід розрізняти як людський капітал, так і людський потенціал. Як складову НБ людський потенціал доцільно розглядати як загальний обсяг людських ресурсів із урахуванням набутих знань, здібностей, стану здоров'я та доступу до інформаційних ресурсів. А людський капітал є частиною людського потенціалу, залученою у процес виробництва продукції (робіт і послуг) з метою створення нової вартості та отримання доходу (тобто капіталізована частина людського потенціалу). Таким чином, людський капітал та некапіталізована (не задіяна у виробничому процесі) частина потенціалу становлять людський потенціал у цілому й, відповідно, капіталізація людського потенціалу – це процес перетворення незадіяного потенціалу в людський капітал як джерело створення нової вартості. Див.: Бобух І. Пропорції та перспективи формування національного багатства України. Монографія. – К.: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2010, с.28.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ЯК ПЕРЕДУМОВА УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРЕМОГИ ТА ПОДАЛЬШОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Євген БУБЛИК,

*Провідний науковий співробітник відділу грошово-кредитних відносин
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАНУ»*

В умовах тривалої економічної рецесії глобалізаційні процеси у світі внаслідок значних економічних втрат і зростання нерівності зазнали суттєвого уповільнення. Спільними зусиллями людство намагалося завадити цим процесам, але не заохочувати державні втручання. Лише удар пандемії однозначно підтвердив актуальність державного регулювання для усунення нерівності. На цьому фоні розгортання повномасштабної війни в Україні ще більше загострило чинники дезінтеграційних процесів та, одночасно, чіткіше висвітило можливі напрями їх подолання. Наразі ключові ризики зосереджені в раптовому зростанні витрат домогосподарств і бізнесу, що мають особливо загрозливий вплив на бідніші країни та верстви населення. Ці витрати можуть зрости ще більше в разі порушення фінансової стабільності в Україні. У таких умовах забезпечення спільними зусиллями урядів європейських країн фінансової стабільності в Україні та тих країнах ЄС, що зазнають посиленого впливу війни, є важливою передумовою відновлення подальших інтеграційних процесів.

Передумови та ознаки обмеження інтеграційних процесів. Посилення дезінтеграційних процесів є давно очікуваною тенденцією на тлі зупинки глобалізації. Зокрема, професор Гарвардського Університету Кеннет Рогофф ще до початку пандемії 2020р. і війни в Україні прогнозував зміну глобалізаційного тренду¹. На перший погляд, це підтверджувала і статистика того часу: у період 2008р. – кінець 2020р. обсяги світової торгівлі по відношенню до глобального ВВП впали з 61% до 51,6%. Але вже протягом 2021р. обсяги світового експорту товарів і послуг встигли відіграти майже 3%². До того ж інтегральний показник KOF Globalisation Index, що розраховує Інститут економіки Швейцарії³, попри тривалу світову економічну рецесію, напередодні війни демонстрував лише уповільнення темпів глобалізації.

Такі суперечливі тенденції пояснюються тим, що всупереч економічній стагнації, людство підтримує ідею глобалізації і всупереч ізоляційним викликам пандемії, намагається зберегти об'єднуючі досягнення в інших сферах суспільних відносин. Це давало підстави сподіватися, що ця зупинка тимчасова і після подолання кризи COVID-19 глобалізаційний тренд може відновитись. Особливо, якщо будуть взяті до уваги ті недоліки глобалізаційного процесу, що спровокували рецесію та її посилений вплив на малі відкриті економіки.

Проте 2022р. показав, що цій гуманістичній ідеї протистоїть дедалі більше матеріальних викликів. Останнім часом до них додалася повномасштабна війна в Україні. Під її впливом загрози економічних втрат провокують не лише втрату доходів, зuboжіння

¹ Rogoff K. Deglobalization will hurt growth everywhere. 2020. – <https://www.theguardian.com/business/2020/jun/04/deglobalisation-will-hurt-growth-everywhere>.

² Exports of goods and services. World Bank national accounts data. – <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS>.

³ KOF Globalisation Index. – <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>.

великої частки населення, як у всьому світі, так і в ЄС, але й реальний фізичний голод. Саме загрозливі економічні реалії створюють підґрунтя для кардинальної відмови від глобального проекту, замість його реформування. Важливу групу цих викликів формують ризики фінансової сфери, пов'язані в першу чергу з нестачею грошей на задоволення основних потреб у абсолютної більшості людей, переважно з бідніших країн.

Унаслідок пандемії до 60% працівників зазнали скорочення доходів, а їх відновленню перешкоджає те, що 60% найбідніших країн перебувають на межі боргової кризи або вже зазнали її. Країни, що розвиваються, втрачають \$1,2 трлн. на рік, щоб заповнити дефіцит у сфері соціального захисту, тоді як ще \$4,3 трлн. на рік потрібно для досягнення цілей сталого розвитку (SDG).

Усе це означає загрозу суттєвого погіршення якості життя людей. Більше того, з початком війни в Україні глобальні перспективи економічного зростання були переглянуті в бік зниження, погіршилися фінансові баланси багатьох країн, а дедалі більше людей стикаються з умовами, схожими на голод, або навіть із сильним голодом.

Неминуче, що наслідки пандемії в поєднанні з тривалою війною в Україні та зміни клімату збільшать прошарок бідних. З поширенням бідності зростає і вразливість, особливо жінок і дітей. Зростання вартості життя за скорочення доходів найбільше вдарить по групі країн з середнім рівнем доходів та нижче середнього. Слід зважати, що в умовах зростання цін на продукти харчування, підвищення цін на енергоносії та обмеження доступу до фінансових ресурсів, посилюється і ризик розгортання низхідного циклу. Високі ціни на паливо та добрива збільшують виробничі витрати фермерів, що може призвести до підвищення цін на продукти харчування та зниження врожайності.

Своєю чергою зростання цін може спонукати до підвищення ставок, що погіршить умови доступу до фінансових ресурсів, особливо країн, що розвиваються, одночасно знецінюючи їх валюти, таким чином роблячи імпорт продовольства та енергоносіїв ще

дорожчим, замикаючи цикл. Ця динаміка матиме драматичні наслідки для соціальної єдності, фінансових систем і глобального миру та безпеки. Під впливом війни в Україні у 2022р., за прогнозами, від 179 млн. до 181 млн. людей зіткнуться з продовольчою кризою⁴. Обмеження платоспроможності домогосподарств підвищить рівень бідності, знизить рівень життя та розпалить соціальну нестабільність.

Саме зазначені вище економічні ризики в умовах подальшої ескалації протистояння між провідними країнами світу, з одного боку, та новими союзами бідніших країн, з іншого, можуть стати причиною деглобалізації та дезінтеграційних процесів. Зважаючи на ядерний статус супротивників, така «деглобалізація» може набутися і «дематеріального» втілення. Єдиний шлях запобігти цьому — найшвидша деескалація поточної ситуації і якнайширша підтримка країнами розвинутого світу бідніших країн з метою як скорочення категорій ризику, так і переконання супротивників у тому, що прогресивний лібералізм і демократичний стрій — це не прерогатива багатих, отримана за рахунок бідних, а спільна доля людства.

Для того, щоб така стратегія стала можливою у поточних умовах інтегрований світ повинен передусім вжити заходів макроекономічної стабілізації для того, щоб стримати розшарування населення і викликані цим внутрішні дезінтеграційні процеси. Такі заходи розвинутих країн повинні орієнтуватися не лише на внутрішні ринки, але й на ринки країн, що розвиваються, щоб стримати розшарування і на регіональному рівні. Аналіз прояву цих ризиків на теренах ЄС показує наявність передумов для такого розшарування і в європейській спільноті.

Узагальнення викликів фінансової сфери, що провокують обмеження інтеграції. Останні дослідження експертних агенцій показують, що головні виклики для подальшої глобалізації та соціально-економічної інтеграції у світі загалом та ЄС зокрема лежать у площині загроз погіршення фінансового становища економічних суб'єктів. Відповідно саме у фінансовій сфері в першу чергу потрібно боротися з ризиками зростання

⁴ Global impact of the war in Ukraine: Billions of people face the greatest cost-of-living crisis in a generation. UNCTAD. — <https://unctad.org/webflyer/global-impact-war-ukraine-billions-people-face-greatest-cost-living-crisis-generation>.

вартості життя. Згідно з опитуваннями, проведеними McKinsey & Company в червні 2022р.⁵, інфляція вважається найбільшою загрозою макроекономічної стабільності в національних економіках. З цим без заперечень доводиться погодитись, зважаючи на наявні статистичні дані (діаграма «Рівень очікуваної інфляції у 2022р. у країнах ЄС за підсумками травня», с.85).

Як можна побачити у групі країн Східної Європи, інфляція очікується на рівні від 2% до 12% вище за середню по ЄС. Враховуючи, що ці країни найбільш близькі до території війни, вони ж зазнають і посиленних фінансових втрат від неї за рахунок розриву логістичних ланцюгів, припливу біженців, додаткової вартості фінансових послуг (зокрема кредитів і страхування) тощо. Ця група країн потребує суттєвої фінансової підтримки для тамування зростаючої вартості життя. В іншому випадку таке розшарування доходів країн Західної та Східної Європи може провокувати посилення адміністративних протиріч на рівні ЄС.

Слід звернути увагу, що країнам Східної Європи, які зберегли власні валюти, додатково притаманний ризик девальвації. У середньостроковому періоді девальвація може стимулювати експорт, але на короткостроковому етапі це буде означати ще більше подорожчання продовольчих товарів та енергоносіїв. Тому завдання утримання стабільності валютного курсу для цих країн набуває одного з ключових завдань макроекономічної безпеки.

Другою та третьою загрозою, за висновком McKinsey & Company, виступає геополітична нестабільність та зброя в ланцюгах поставок. Одразу після цього йде ризик зростання процентних ставок. Так, понад $\frac{3}{4}$ респондентів очікують підвищення процентних ставок в їх країнах протягом наступних шести місяців. Характерна деталь – більшість респондентів впевнені, що стан їх національної економіки відрізнятиметься від глобального фону у кращий бік. Це може свідчити про наявність настроїв суверенізації задля обмеження витрат на користь інших країн.

Таким чином інфляція і ризик підвищення процентних ставок є найбільшими фінансовими ризиками на думку респондентів. Утім обидва ризики так чи інакше втілюють один загрозливий процес – збільшення витрат бізнесу та домогосподарств за зменшення реального споживання.

Ключові напрями забезпечення фінансової стабільності в інтересах подальшої інтеграції. Реакція глобальних фінансових інституцій і, зокрема європейських на відзначені ризики має бути комплексною та в першу чергу зважати на ризик обмеження платоспроможності бідніших груп населення різних країн. Слід обережно ставитися до ідеї обмеження інфляції лише традиційними інструментами монетарної політики. Підвищення процентних ставок у першу чергу орієнтоване на скорочення споживання і відтак тамування споживчої інфляції. Проте, дослідження Федерального резервного банку Сан-Франциско переконливо показують, що поточна інфляція є інфляцією пропозиції, а не попиту. На споживчий драйвер припадає не більше третини темпу зростання інфляції⁶.

Виходячи з цього, монетарне регулювання повинно бути узгоджене з можливостями фіскальної підтримки ризикових груп домогосподарств і бізнесу. На думку фахівців МВФ, ЄС краще більше покладатися на фіскальні, а не монетарні важелі в умовах викликів війни в Україні⁷. Це означає, що ЄЦБ та національні банки в інтересах боротьби з інфляцією можуть вдатися до підвищення ставок, але це повинно супроводжуватися фіскальною підтримкою соціально вразливих верств та малого бізнесу, щоб компенсувати для них витрати, пов'язані з підвищенням ставок.

Саме така практика спостерігається у ЄС. У деяких країнах уже знижено податки на енергію на довгостроковій основі. Франція, наприклад, у лютому запровадила на рік зниження податків на електроенергію (виділивши на це €8 млрд., або 0,3% ВВП), а 1 квітня – знизила податок на бензин на €0,15 за л на 4 місяці, що орієнтовно коштуватиме бюджету ще €2,2 млрд., або

⁵ Economic conditions outlook, June 2022. – McKinsey & Company, p.2-3.

⁶ Shapiro A. How much do supply and demand drive inflation. – FRBSF Economic letter, 2022.

⁷ Europe should use fiscal, not monetary policy to deal with Ukraine war. – IMF, 22 April 2022.

РІВЕНЬ ОЧІКУВАНОЇ ІНФЛЯЦІЇ У 2022р. У КРАЇНАХ ЄС ЗА ПІДСУМКАМИ ТРАВНЯ, %

0,1% ВВП⁸. Ця субсидія представлена як тимчасова, поки не буде запроваджено більш цільові механізми. Подібне тимчасове зниження акцизів було запроваджено в інших країнах, зокрема в Німеччині, де 23 березня 2022р. податок на бензин було знижено на €0,3 за л.

Ще одним інструментом, що набув поширення в ЄС, стали субсидії. Німеччина, наприклад, 23 березня 2022р. запровадила універсальний одноразовий трансфер (Energiepreis-Pauschale) у розмірі €300 на особу плюс доплата для дітей. Для компенсації інфляції Франція запровадила відшкодування у розмірі €100, яке автоматично надається людям із доходом не вище €2 000 на місяць. Загальна вартість цих трансфертів склала €3,8 млрд.

Слід відзначити критичний момент. Можливість використання фіскальних інструментів для фінансової підтримки вразливих верств у заможних країн Західної Європи набагато більше, ніж у бідніших країн Східної та Центральної. До цього слід додати, що в західноєвропейських країнах діє достатньо державних програм з компенсації процентних ставок за кредитами. Це наочно підкреслює той ризик дезінтеграції ЄС, що ми відзначали раніше. Відповідальним органам ЄС потрібно якнайшвидше почати розробку програм фінансового забезпечення вразливих груп населення на рівні всього регіону. Це не лише допоможе боротись з дезінтеграційним ризиком, але й знизить суперечності під час обґрунтування заходів санкційної політики, а також підтримки України та її біженців.

Продовженням такої регіональної політики фінансового забезпечення повинно також стати узгодження регуляторних політик на рівні ЄС. Реалізація у багатших країнах зазначених заходів, передусім розширення монетарної пропозиції та пов'язаних із ними заходів фіскального стимулювання, матиме закономірний прояв на ринках економік

країн, що розвиваються та зберегли власні валюти. Висока ймовірність, що цей вплив проявиться у вигляді активізації спекулятивних операцій на їх ринках валют, цінних паперів та нерухомості внаслідок неконтрольованого руху транскордонних потоків капіталу.

Зростання обсягів таких спекуляцій може посилити інфляційні процеси. У т.ч. і з цієї причини міжнародні фінансові інституції вже тривалий час наголошують на необхідності політики контролю за потоками капіталу, яка може реалізуватися засобами макропруденційного інструментарію та потребує перегляду підходів до вільно плаваючих валютних курсів⁹.

Такі заходи узгодження регуляторних політик у рамках ЄС, орієнтованих на усунення трансмісії негативних чинників з країн економічного ядра до периферії, назріли досить давно. Зокрема, Рада з фінансової стабільності та Базельський комітет створили робочу групу з оцінки наслідків регуляторних реформ для ринків, що розвиваються. Також було створено шість регіональних консультативних груп, де члени та сторонні експерти обмінюються думками з питань фінансової стабільності та порядку денного глобальної регуляторної реформи¹⁰. Дедалі частіше до таких робочих груп залучаються і представники країн економічної периферії.

Заходи макроекономічної стабілізації у фінансовій сфері України. Макроекономічній стабільності в Україні загрожує низка ризиків. Як і в ЄС, передусім, це інфляція, яка зумовлює зубожіння населення. Одним з вагомих драйверів інфляції в Україні виступає девальвація. В умовах війни ризик девальвації посилює значне скорочення експортних надходжень та грошових переказів, а також втеча національного капіталу. Лише протягом березня обсяги експорту скоротилися на 52,4%, приватних грошових переказів — на 25,2%, а відплив капіталу з України в I кв. склав \$5,5 млрд.¹¹

⁸ Blanchard O., Pisany-Ferry J. Fiscal support and monetary vigilance: economic policy implications of the Russia-Ukraine war for the European Union. — Policy Contribution, #06/22.

⁹ Про зміну інституційного погляду з цього питання див.: Blanchard O., Hagan S., Towari S., Vinals J. The liberalization and management of capital flows: an institutional view. — IMF, 2012, <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2012/111412.pdf>.

¹⁰ Jones E. Knaack P. Global Financial Regulation: Shortcomings and Reform Options. — Global Policy, Volume 10, Issue 2, May 2019, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1758-5899.12656>.

¹¹ Статистика платіжного балансу України за даними НБУ.

Девальвація не тільки провокує зростання інфляції через подорожчання імпортованих товарів, насамперед енергоресурсів, але й посилює боргове навантаження на державні фінанси та провокує зниження фінансової стійкості банківських установ, виснажує валютні резерви НБУ. Нестача валюти обмежує оборонні закупівлі на зовнішніх ринках. Саме тому для України наразі обмеження інфляційних та девальваційних процесів виступає ключовим завданням у сфері забезпечення макроекономічної стабільності.

Річна інфляція в Україні прогнозована на рівні 20%. Цей показник слід вважати відносно невисоким, зважаючи на очікувані втрати ВВП на рівні 35-50%, відповідного скорочення експортних надходжень та високого ризику девальвації. Зважаючи на зазначене, підвищення облікової ставки до 25% можна вважати виправданим, оскільки це створить бар'єр для споживання некритичного імпорту та різного роду спекулятивної активності. Водночас збереження кредитування підприємств реального сектору, малого бізнесу, іпотеки для відновлення житла, а також здешевлення державних запозичень потребуватиме широкої фінансової державної підтримки у вигляді компенсації процентних ставок за кредитами в зазначених сегментах, а також офіційно визначених стратегічних галузях, від яких передусім залежить обороноздатність держави.

Так само, як МВФ рекомендує для країн ЄС, для боротьби з інфляцією в Україні доцільно негативні ефекти монетарного інструментарію збалансувати фіскальним стимулюванням бізнесу та розширенням соціальної підтримки незахищених верств населення. Збільшення соціальних видатків у цьому випадку не буде сильно підживлювати інфляцію, оскільки різниця буде витрачена здебільшого на оплату товарів першої необхідності, які вже подорожчали (паливо, пшениця, сіль та похідні від них продукти харчування).

Подальші інфляційні процеси в Україні провокуватиме можлива девальвація. З огляду на критичність енергетичного імпорту та залежність внутрішньої цінової стабільності

від зовнішніх фінансових шоків, завдання стабілізації національної валюти в умовах війни та на етапі повоєнного відновлення набуває високого пріоритету. Для вирішення цього завдання, всупереч проголошеним на довоєнному етапі політиці валютної лібералізації, вже 24 лютого 2022р. Національний банк вдався до валютного регулювання і запровадив низку обмежень на операції з іноземною валютою та відплив капіталу. Офіційний курс долара США був зафіксований на рівні 29,25 грн. Були заборонені всі трансграничні платежі, включно з імпортом та дивідендами, за винятком державних та тих, на які отримано спеціальний дозвіл, також було обмежено зняття готівки в іноземній валюті.

Запроваджені заходи та своєчасні валютні інтервенції дозволили обмежити паніку і спекуляції на валютному ринку та мали винятковий ефект. Він підтвердив, що забезпечення від раптової девальвації за допомогою валютних обмежень є одним з ключових елементів фінансової безпеки національної економіки в умовах війни. А наявність раціональної системи валютного регулювання сприятиме і повоєнному економічному відновленню України. Для цього дієва система валютно-курсового регулювання повинна забезпечити: обмеження впливу волатильності зовнішніх сировинних ринків та внутрішніх спекуляцій і панічних настроїв; завадити втечі національного капіталу; надати преференції у залученні іноземних інвестицій до визначених стратегічних галузей національної економіки.

Як можна помітити, значна частина заходів макроекономічної стабілізації у фінансовій сфері потребує додаткових державних видатків. Безперечно, що в таких умовах подальша фінансова стабільність України повністю залежить від безперервного надходження міжнародної фінансової допомоги, а також ефективної мобілізації внутрішніх ресурсів. За висновком Міністерства фінансів України, щомісячна потреба такої допомоги складає \$5-7 млрд.¹² Сама можливість отримання таких сум від інших країн без наявності формально укладених раніше між державних союзів — найкраща ілюстрація

¹² Інтерв'ю Сергія Марченка для Financial Times, https://www.mof.gov.ua/uk/news/interviu_sergiia_marchenka_dlia_financial_times_12042022-3401.

позитивних наслідків глобалізаційних процесів XXI ст.

Зрозуміло, що отримання такого фінансування Україною повністю залежатиме від збереження макроекономічної стабільності та соціальної захищеності населення у країнах-донорах (про що було зазначено раніше). Водночас потрібно зважати, що макроекономічна стабільність та обороноздатність України є одним з чинників глобальної макроекономічної стабільності, відтак і самих країн-донорів. Макроекономічною стабільністю України визначається і стабільність постачання сільськогосподарської продукції та транзиту енергоресурсів до ЄС.

Таким чином, одним з ключових викликів для глобалізаційних процесів виступає ризик порушення фінансової стабільності в Україні, яке матиме вкрай негативні наслідки для усього Європейського інтеграційного об'єднання через посилення в ньому різних проявів розшарування. Запобігання основним ризикам порушення фінансової стабільності України, зокрема девальвації, прискорення інфляції потребує заходів фінансової підтримки як незахищених верств населення у країнах ЄС з акцентом на країнах його східної частини, так і стабільного надходження значних обсягів фінансової допомоги до бюджету України. Водночас, навіть регулярне надходження такої допомоги не може гарантувати макроекономічну стабільність України без ефективної діяльності її власних фінансових регуляторів, зокрема в таких напрямках:

- ✓ розбудова ефективної системи валютного регулювання з метою запобігання девальвації гривні та втраті валютних резервів, у т.ч. узгоджене з Урядом обмеження переліку некритичного імпорту, тамування спекулятивного та панічного попиту на валюту, зниження рівня валютизації фінансової сфери за допомогою макропруденційного інструментарію, контроль за транскордонними

потоками капіталу, боротьба з фіктивними фінансовими операціями та тіньовими валютними ринками;

- ✓ антиінфляційні заходи ринкового та адміністративного характеру (процентні ставки, урядовий контроль за цінами, податкове регулювання, емісія військових облігацій та ОВДП), урівноваження компенсацією процентних ставок у рамках урядових програм кредитної підтримки бізнесу, населення і стратегічних галузей промисловості. Локомотивом реалізації таких програм, спрямованих як на стабілізацію, так і повоєнну відбудову повинні стати державні банки (оскільки на такі банки припадає більш ніж половина вітчизняного ринку кредитування) під наглядом рад, що включають, у т.ч. і зарубіжних експертів;
- ✓ мобілізація внутрішніх фінансових ресурсів до державного бюджету шляхом підвищення ставок за депозитами фізичних осіб у державних банках, сприяння викупу урядових облігацій державними банками та НБУ, перерахування прибутків останнього до бюджету.

Попри те, що зазначений перелік заходів у фінансовій сфері певною мірою відображає заміщення ринкових механізмів державним регулюванням, його впровадження зумовлене об'єктивною потребою забезпечення макроекономічної стабільності України, порушення якої матиме глобальний негативний ефект. Усунення наявних загроз макроекономічної дестабілізації у фінансовій сфері вимагає посилення державного регулювання не лише в Україні, але й в ЄС та інших країнах. Подолання цих викликів узгодженими діями урядів різних країн не лише сприятиме перемозі України, але й підтвердить безальтернативність глобалізаційного шляху розвитку прогресивного людства, логіка якого з часом знову надасть шанс і подальшій лібералізації.

РУХ ДО ЛОКАЛІЗАЦІЇ ГЛОБАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ РОЗВИТКУ ЗАДЛЯ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА ФОРМУВАННЯ НОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ З ЄС ТА СВІТОМ

Юрій ПРОЗОРОВ,

*Науковий співробітник відділу економічної теорії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*

Стійкість і збалансованість розвитку країни вирішальною мірою залежить від надійності банківської системи, здатності центрального банку протидіяти увагу кризовим процесам, у т.ч. у воєнний час. Центральні банки як кредитори останньої надії для банків другого рівня та регулятори банківського сектору вживають швидкі та жорсткі заходи для переведення банківської та загалом фінансової системи на військові рейки.

Кожній війні передують передвоєнний період і фаза гібридної війни. Під час війни всі ризики дворівневої банківської системи нарастають як по пасивах — через відтік вкладів фізичних осіб та запізнення у розрахунках, так і особливо — по активній частині балансу у зв'язку з неможливістю клієнтами обслуговування банківських кредитів, чиї виробничі потужності фізично постраждали від агресії, або через розрив логістичних ланцюгів поставок сировини та комплектуючих. Втрати заставного майна внаслідок обстрілів і руйнацій, тимчасової втрати територій безперечно призводять до зниження генерації cash-flow тими банківськими позичальниками, активи яких постраждали та ще постраждають від бойових дій у найближчому майбутньому.

Питання доцільності та ефективності інститутів розвитку загалом і банків реконструкції та розвитку зокрема досліджувалися багатьма українськими вченими¹. Також значний внесок у висвітлення теми глобальних і регіональних інститутів розвитку банківської системи зробили іноземні дослідники і фахівці².

Чи були готові центробанки воюючих сторін — НБУ та ЦБ РФ — до 24 лютого 2022р.? Навіть ліберальний російський економіст Я.Міркин писав задовго до війни: «Потрібно збити кризу — запускається в дію друкарський верстат. Потрібно фінансувати

підготовку до війни — ЦБ автоматично кредитує всіх і вся, поводить як активіст, безпосередньо втручається в економіку доступними йому засобами (грошова емісія, кредит, процент, валютний курс, рахунок капіталу). Коли ж в економіці, як це було в Росії, ламається все — власність, структура, управління, фінанси розбалансовані до загрози зламу, а сама вона деградує до рівня сировинної (і це відбувається два десятиліття підряд) — ЦБ повинен показати своє мистецтво інтервенціонізму³».

Для НБУ ж головна монетарна дилема у воєнний час, як незалежного (чи вже ні?)

¹ Насамперед, до них належать: А.Вішневський, В.Геець, А.Гриценко, В.Галасюк, А.Гулей, Б.Данилишин, А.Дробязко, І.Д'яконова, Я.Жаліло, І.Лютій, Г.Карчева, Ю.Кіндзерський, С.Козьменко, Т.Коляда, В.Корнєєв, Т.Кричевська, А.Максюта, В.Мищенко, П.Сениш, В.Шапран, О.Яременко та інші.

² Це, насамперед: L.Banda, D.Bianchini, N.Bruck, C.P.Chandrasekhar, G.Epstein, E.Gutierrez, M.Fujita, P.Krugman, J.Malan, S.G.Lazzarini, Luna V.M., Roberts P.E. Jr., Thorne J., M.Webber, M.Whittle та інші.

³ Міркин Я. Центральный банк развития. — Прямые инвестиции, 2013г., №4(132), с.32-36.

центрального банку — що важливіше: валютний курс чи процентна ставка? Що відпускати, а що підвищувати?

Немонетарна влада в РФ має напрацьовані механізми подальшого розгортання гібридних фінансових бойових дій як проти України, так і проти країн G7. Як заявив голова «Газпрому» О.Міллер на ПМЕФ-2022, росія отримає контроль над світовим економічним простором, володіючи ресурсами та розподіляючи їх: «відбувається згасання Бреттон-Вудської системи — міняється парадигма. Якщо ми пригадаємо класичну схему «Гроші — Товар — Гроші», то зараз на перше місце виходить абсолютно інша формула: Товар — Гроші — Товар. Продали спочатку газ, потім його добули. Наш товар — наші правила. Ми не граємо в ігри, правила яких придумали не ми. Хтось говорить: закон — Атлантика, а хтось: закон — тайга»⁴.

Це повертає банківські системи воюючих країн до багатостолітньої дилеми політекономії — товарна форма грошей чи кредитна — зараз переважатиме? Як визначав лівий теоретик руху «Окупай Волл-стріт» професор Д.Гребер: «якщо ми поглянемо на історію Євразії в останні п'ять тисяч років, то виявимо постійне чергування періодів, коли домінували кредитні гроші, і періодів, коли переважали золото і срібло, тобто коли значна частина операцій здійснювалася за допомогою переходу шматочків дорогоцінного металу з рук в руки. *Визначальним чинником тут є війна*»⁵.

Монети, за висновком Гребера, переважають перш за все тоді, коли панує насильство. Золоті і срібні монети відрізняються від кредитних угод однією специфічною межею: їх можна вкрати. Борг — це за визначенням запис, він заснований на стосунках довіри. Тому історичний досвід свідчить, що борги під час воєн і військових конфліктів дуже часто не виплачують, а списують⁶.

Якщо Україна не згодна жити за правилами товарно-економічної «тайги», то уже під час війни необхідно готувати міжнародні та

національні бюджетні і фінансово-банківські програми відновлення та відбудови нової економіки майбутнього, перебудови транспортної логістики та забезпечення ланцюжків доданої вартості в торгівлі зі світом та ЄС. Як показує успішний, більш ніж півстолітній, світовий досвід, глобальний банк розвитку IBRD, що входить до Групи Світового банку, міждержавні та локальні банки розвитку (БР), створені в 1945-1950рр. для реалізації плану Маршалла, як спеціалізовані установи для відбудови зруйнованих Другою світовою війною західних ринкових економік, продовжують відігравати значну роль і в наш час. Особливо під час різноманітних екзогенних глобальних і регіональних шоків та криз — економічних, природних та соціо-біологічних.

Державний контроль за БР здійснюється спеціальними уповноваженими органами, а не центральними банками як для комерційних та універсальних банків першого рівня. БР не підпадають під звичайні норми банківського регулювання й пруденційного нагляду за банками, включаючи вимоги створення обов'язкових резервів і виконання встановлених нормативів та коефіцієнтів ліквідності. До них застосовується особливий механізм регулювання операцій, зокрема на основі встановлення спеціальних обов'язкових нормативів діяльності та визначення рівня банківських ризиків.

Особливий статус і підтримка, яка надається державою локальним БР, дозволяють кредиторам розглядати ці банки як квазі-суверенних позичальників, що мають рівний із державою суверенний рівень ризику, що істотно поліпшує умови запозичення як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках капіталу.

У структурі банківської системи України досі немає окремого банку розвитку, хоча вітчизняні фахівці давно довели доцільність його створення в рамках неоіндустріалізації України та належній конкуренції з іноземними (насамперед, російськими банками розвитку) ще до війни. Заздалегідь, ще до початку

⁴ Міллер О.: «Ми є свідками розвитку двох систем — ресурсної і системи центробанків. Центробанки регулюють номінальну вартість грошей, процентні ставки, валютні курси. Через ці номінальні інструменти вони управляють і контролюють попит, але не контролюють пропозицію сировини». — <https://www.finam.ru/publications/item/akcent-v-tovarno-denezhnyx-otnosheniyax-smestilsya-v-storonu-tovara-miller-20220616-153249>.

⁵ Graeber D. Debt: the first 5,000 years. — First Melville House Printing NY: 2011, 524pp. Цит. Українською за: Прозоров Ю. Лекція Української асоціації Римського клубу. Девід Гребер «БОРГ. Перші 5000 років історії». — <https://www.youtube.com/watch?v=OhbeiKNwqOk>.

⁶ Там само, с.15-18.

гібридної агресії РФ у 2013р., попереджалося, що «державні фінансові інститути розвитку іноземних держав, насамперед Російської Федерації, що безпосередньо, як російський Банк ВТБ, або через дочірні структури, як Зовнішекономібанк (Банк розвитку РФ), що є основним акціонером Промінвестбанку, та Сбербанк РФ прямо або опосередковано здійснюють вплив на пріоритети у кредитуванні тих чи інших проектів на території України згідно з власними — зовнішніми для України — цілями»⁷.

Аналіз, проведений нами, показує, що існують кілька варіантів побудови чи реорганізації інституційної структури відбудови України в післявоєнний час. Опишемо стисло переваги та ризики кожного з них.

Сценарій 1. Національний банк України як центральний банк розвитку (цільове рефінансування на відбудову, лібералізація державного регулювання фінансового сектору та стимулююча грошово-кредитна політика).

Усі відомі випадки виходу з глибоких криз, з деформацій — лежать у розумному, обережному застосуванні ЦБ своїх монетарних заходів та налагодженій роботі каналів трансмісійного механізму, що не порушує принципу ринковості економіки. У «державі розвитку» (developmental state) потрібен «інший» післявоєнний центральний банк. Т.зв. центральний банк розвитку (developmental central bank), який ставить своїм завданням не лише цінову, валютну, фінансову стабільність, але й економічне зростання, збільшення фінансової глибини, перехід до модернізації. З вказаної проблематики є широка міжнародна практика, описана Дж.Епштейном⁸.

Цільове довгострокове рефінансування Нацбанком комбанків на кредити відновлення буде необхідною запорукою успіху такої політики, як і перехід від купівлі центробанком Військових облігацій на первинному ринку до операцій із новими післявоєнними державними борговими цінними паперами — інфраструктурними та зеленими Облігаціями відбудови та ін., що потребуватиме інституційних перетворень у трикутнику монетарних

цілей НБУ (інфляція, фінансова стабільність, сприяння економічному зростанню) зі збереженням незалежності ЦБ.

Сценарій 2. «Укрексімбанк» як спеціалізований локальний банк розвитку у зв'язці з існуючими державними інститутами (ЕКА, ДІФКУ, ДІУ, Програма «5-7-9», Фонд енергоефективності, Держагентство інфраструктурних проектів та ін.).

На відміну від приватних і неспеціалізованих державних банків, діяльність яких регулюється загальним банківським законодавством, БР в переважній більшості випадків створюються і діють відповідно до окремого спеціального закону або нормативного акта. На такі банки як на інститути, законодавцями покладаються функції фінансування та/або кредитування проектів, які створюють вагомий економічний, соціальний та екологічний переваги.

Причому Експортно-імпортні державні банки також відносяться до Банків розвитку і діють на основі окремого закону та регуляції, але на жаль — не в Україні. На такій позиції багато років наполягав колишній Голова Укрексімбанку та керівник валютного департаменту НБУ С.Яременко. Але до його думки очільники монетарної влади не дослухалися, здійснюючи хибну політику універсалізації цього спеціалізованого держбанку та сприяння кредитування іноземного імпорту в Україну, зокрема з недружньої Білорусі (трактори, автобуси та вантажна автотехніка), а не стимулювання експорту вітчизняних товаровиробників на зовнішні ринки.

Фінансові інститути розвитку є досить специфічним та неіснуючим у класичному вигляді сегментом вітчизняної фінансової сфери, що не просто потребує розбудови нової банківської інфраструктури для спрямування державних і міждержавних коштів у низько доходні довгострокові стратегічні інвестиційні проекти, а й вимагає трансформації існуючих в Україні неефективних державних та квазі-державних установ у логічну та ефективну структуру, з єдиним центром координації та прийняття фінансових рішень.

⁷ Прозоров Ю. Інституційна трансформація цілей функціонування банківських інститутів розвитку в Україні. — Економічна теорія, 2013р., №1, с.31-42, http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2013_1_4.

⁸ Epstein Gerald. Post-War Experiences with Developmental Central Banks: the Good, the Bad and the Hopeful. — UNCTAD, G24 Discussion Paper Series, №54, February 2009.

Сценарій 3. Створення нового Українського банку відбудови.

Найважливішим фінансовим інститутом розвитку у Німеччині є Kreditanstalt für Wiederaufbau (KfW) — Кредитна установа відбудови, що, станом на кінець 2017р., була третьою за величиною активів у банківській системі країни⁹. Після Другої світової війни чверть житлового фонду і п'ята частина промислових і комерційних підприємств ФРН були зруйновані. Оскільки західні союзники розділили німецькі великі банки, що активно підтримували нацистів у 1933-1945рр., на менші — регіональні банки, окупаційній владі західних секторів була потрібна інша центральна фінансова установа, яка б координувала і фінансувала відбудову Німеччини. Таким інструментом відбудови став створений у 1948р. KfW.

Як пише Т.Кричевська: «У другій половині 1950-х, коли післявоєнні голод і нестатки залишилися позаду, Банк відбудови почав виконувати нові функції — експортне фінансування, фінансування екологічних проектів та малого і середнього бізнесу. У 1980-х глобалізація ринків капіталу відкрила KfW нові можливості для рефінансування. У 1990-х ключовим напрямом діяльності KfW стало фінансування реконструкції Східної Німеччини після возз'єднання. У 2000-х роках банк KfW перетворюється на групу KfW, куди увійшли інші фінансові інститути розвитку»¹⁰.

Від імені держави KfW є держателем пакетів акцій у ряді корпорацій, таких як Deutsche Post, Deutsche Telekom і Commerzbank. Так, у нестабільних кризових умовах Німецький банк розвитку брав участь у 2007-2008рр. у реструктуризації німецької банківської системи. За даними В.Корнєєва, лише на порятунок Німецького промислового банку через механізм KfW Уряд Німеччини витратив €8,4 млрд.¹¹ Для полегшення доступу до кредитних ресурсів для

компаній, що мають потенційно ефективні бізнес-плани, Федеральний уряд Німеччини у 2009р. оголосив про створення спеціального державного фонду в сумі €10 млрд., розпорядником якого став Німецький банк розвитку. До функцій KfW, як банку розвитку, належить надання кредитів комерційним банкам, які своєю чергою кредитують за визначеними критеріями програми кінцевих позичальників.

Капітал банку на 80% належить федеральному уряду, а на 20% — урядам німецьких земель. KfW покриває 90% потреби в запозиченнях за рахунок випуску власних облігацій, які згідно з законом про KfW гарантує уряд, завдяки чому група має найвищий кредитний рейтинг. Такий механізм, що добре себе зарекомендував, вважаємо за доцільне використовувати і для створення у Києві центральної установи для післявоєнної відбудови України.

Але, як було показано нами ще у 2003р., засадниче інституційне питання: першого чи другого рівня повинна бути така банківська установа розвитку, тобто «безпосередньо чи опосередковано (через інститут уповноважених комерційних банків) УБРР проводитиме кредитування підприємств пріоритетних галузей народного господарства»¹² — досі не вирішено в Україні ні теоретично, ні практично.

Аналіз міжнародного досвіду, проведений Національним інститутом стратегічних досліджень¹³, свідчить, що більшість національних спеціалізованих БР мають формально закріплений особливий правовий статус. Колишній Голова Комітету промполітики Верховної Ради України В.Галасюк підкреслює «які б ресурси не надавали Україні союзники, **важливо щоб принаймні на 90% це були гранти, а не кредити**. В іншому випадку програма створюватиме додаткове навантаження на бюджет та у підсумку лягатиме тягарем на громадян. Причому йдеться

⁹ Кричевська Т. Національна модель банківської системи Німеччини: становлення, еволюція та можливості збереження в умовах глобалізації. — Економічна теорія, 2019р., №3, с.73-100.

¹⁰ Там само, с.95.

¹¹ Корнєєв В., Кульпінський С. Подолання дефіциту інвестиційних ресурсів за допомогою інструментарію банку розвитку. — Фінанси України, 2016р., №5, с.82-96.

¹² Коляда Т., Прозоров Ю. Створення Українського банку реконструкції та розвитку як вихід з інституційної пастки на шляху залучення інвестицій в економіку України. — Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2003р., №12, с.37.

¹³ Що до створення спеціалізованої фінансово-кредитної установи державного інвестування інноваційного розвитку. Аналітична записка. — Національний інститут стратегічних досліджень, 2020р., https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-09/bank-rozvytku1_0.pdf.

про дуже великі суми та досить стислі терміни»¹⁴. Він вважає, що за нового плану Маршалла, з урахуванням уже озвучених втрат України очевидно, що йтиметься про проект вартістю до \$1 трлн., який треба реалізувати приблизно за п'ять років, та одним із механізмів реалізації буде саме Банк розвитку.

На конференції в Лугано 4-5 липня 2022р. Національна рада відновлення України презентувала трьохетапну концепцію відновлення України, обсягом \$750 млрд. та термін 10 років¹⁵. Так, Національна програма 6В. «Забезпечення доступу до фінансування з конкурентоспроможною вартістю капіталу» із запланованим обсягом фінансування близько \$65 млрд., містить проект 6В.5. «Розгляд можливості заснування банку розвитку». Наскільки це доцільно і де буде центр ухвалення рішень — у Києві чи Лондоні (чи іншій європейській столиці) — вирішуватиметься у 2023-2032рр., причому обсяг фінансування цього проекту, наразі, не визначений¹⁶.

Сценарій 4. Глобальний Консорціум відбудови України (МБРР, ЄБРР, ЄІБ за участю банків розвитку країн ЄС)

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) вже на початку війни заявив, що зосередиться на «чотирьох основних елементах підтримки України:

1. Відстрочка платежів, списання заборгованості та реструктуризація.
2. Торговельне фінансування, у т.ч. для імпорту пального.
3. Екстрене фінансування ліквідності в координації з партнерами.
4. Екстрена підтримка реформ з метою надання українській владі допомоги у здійсненні невідкладних законодавчих і регуляторних заходів»¹⁷.

Такий пакет на суму \$2 млрд. був ухвалений Радою директорів ЄБРР 9 березня

2022р. та є першим етапом підтримки України під час воєнного стану. Світовий банк та Європейський інвестиційний банк також підтримали Україну. Після формалізації структури допомоги Україні в найближчому майбутньому інші національні Банки розвитку країн Європейського Союзу, на наші сподівання, візьмуть участь у співфінансуванні відбудови України. Плюси цього варіанта — велика капіталізація цих фінансових структур, найвищі з можливих кредитні рейтинги, дешеве та довге фінансування та багаторічний досвід успішних проектів. Мінуси — можливий довгий термін належної підготовки та отримання кредитних траншів, невикористання Україною наданих за договорами сум у зв'язку із відсутністю на місцях відповідної кваліфікації фахівців.

Сценарій 5. Без банку розвитку (Фонд розвитку України: кредити МВФ + гранти та державні гарантії країн G7 та Фондів ЄС на відбудову).

Це суто західно орієнтований підхід, кошти надаватимуться тільки державі Україна та безпосередньо іноземним компаніям, що братимуть участь у проектах з післявоєнної відбудови інфраструктури. Плюси його: суворий контроль використання наданих коштів, запобігання корупції та транспарентність, мінімальні ризики для позичальників — іноземних компаній поза юрисдикцією України. Мінуси — довгострокове кредитування в іноземних валютах, можливі секторальні та регіональні дисбаланси у визначенні напрямів фінансування відродження України, недостатній вплив органів державної влади країни на контроль і пріоритетність проектів відновлення.

ВИСНОВКИ

Можна прогнозувати, що міжнародні партнери та Уряд України ухвалитимуть рішення щодо комплексності підходу, де будуть застосовані елементи всіх розглянутих нами сценаріїв відновлення України та формування нових економічних зв'язків з ЄС та світом.

¹⁴ Галасюк В. Що допоможе відновити Україну. — <https://biz.nv.ua/ukr/experts/yak-vidnoviti-krajinu-plan-marshalla-dlya-ukrajini-50248935.html>.

¹⁵ Національна рада з відновлення. Презентація, с.8. — <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni>.

¹⁶ Там само, с.20.

¹⁷ EBRD unveils €2 billion resilience package in response to the war on Ukraine. — <https://www.ebrd.com/news/2022/ebrd-unveils-2-billion-resilience-package-in-response-to-the-war-on-ukraine-.html>.

Також у зв'язку з поданням на Міжнародній конференції у Лугано (Швейцарія) у липні 2022р. заявки України на вступ до Організації економічного співробітництва та розвитку¹⁸ (ОЕСР) та створення у ОЕСР спеціального офісу для України, важливо, щоб заявлений підхід ОЕСР для відновлення України ґрунтувався на трьох основних принципах:

1. лідерство України у процесі відновлення;
2. співпраця та координація всіх міжнародних партнерів на основі найкращих практик, оцінок і стандартів;
3. обмін досвідом та керування фінансами.

На думку генерального секретаря ОЕСР, «буде величезна потреба в інвестиціях в інфраструктуру, у фінансах, керуванні ними відповідно до скоординованого плану дій»¹⁹.

Також процес децентралізації повинен бути продовжений і у процесі відновлення України, він дасть ефективно залучення регіонів, міст і громад у цей процес. Ще одна мета процесу відновлення — макроекономічна стабілізація, а також відновлення міст на основі «зеленої реконструкції», відбудова економіки відповідно до екологічних стандартів, що також підвищить конкурентоздатність України. Успішний наявний досвід співробітництва України з ОЕСР у процесі створення ЕКА та плани асоціативної участі України в Міжнародній Енергетичній Агенції (IEA — автономний міжнародний орган у межах ОЕСР) свідчить про дуже важливу роль ОЕСР у координації між українською владою та партнерами і донорами у 2022-2032рр.

Основним фінансовим інститутом у сфері фінансово-кредитної підтримки післявоєнної відбудови економіки в Україні, на нашу думку, повинен стати новий Український банк розвитку та відбудови (УБРВ), який має бути

утворений Верховною Радою шляхом ухвалення відповідного спеціального Закону України як нова спеціалізована банківська установа із державною участю або створена на основі одного з існуючих банків із державним капіталом (Укресімбанк або Укргазбанк). Надалі можливе залучення до його капіталу як меншоритарних акціонерів (з часткою спочатку 25%, а потім до 49% акцій) потужних міжнародних партнерів України, що мають успішний досвід у відповідній сфері.

Такий банк функціонуватиме на засадах і принципах, визначених у ЄС для Національних Банків підтримки та розвитку²⁰ (включно з належним корпоративним управлінням та дотриманням вимог майбутньої відбудови економіки з Зеленого порядку денного). Україні як «найсвіжішому» кандидату у члени ЄС потрібно належно імплементувати найкращі європейські практики побудови та функціонування банків розвитку, з урахуванням специфіки воєнного та повоєнного часу.

Таке поєднання глобального та локального підходів особливо важливо для найскорішого відновлення кредитування малого та середнього бізнесу після війни в доповнення до існуючої вже системи компенсації процентних ставок «5-7-9» через колишній Німецько-Український фонд, засновниками якого були з української сторони НБУ та з німецької — згадуваний вище KfW (БР Німеччини — із найвищим міжнародним кредитним рейтингом, що вже є акціонером діючого Прокредитбанку в Україні).

Можливий варіант докапіталізації цього банку та розширення його мандата на підтримку МСБ у процесі відновлення економіки України — якщо буде прийнято рішення щодо створення БР як банку першого рівня, який буде безпосередньо надавати позики українським позичальникам, користуючись принципом «Відбудова кращого, ніж було (Build back better)» (що закладено в Національний план відновлення України).

¹⁸ ОЕСР була створена 30 вересня 1961р. на базі Організації Європейського Економічного Співробітництва, що з 1948р. координувала відновлення післявоєнної Західної Європи за «планом Маршалла». — <https://biz.liga.net/ua/all/novosti/ukraina-podala-zayavku-na-vstuplenie-v-klub-bogatyh-stran>.

¹⁹ Генеральний секретар ОЕСР Матіас Корманн: «Для посилення та розширення політики Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) з підтримки України у Парижі створений координаційний офіс, який у майбутньому перенесуть у Київ». — <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3521969-oesr-stvorila-koordinacijniy-ofis-dla-vidnovlennja-ukraini.html>.

²⁰ Whittle M., Malan J., Bianchini D. New Financial Instruments and the Role of National Promotional Banks. — Study for the Policy Department on Budgetary Affairs, European Parliament, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/572687/IPOL_STU\(2016\)572687_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/572687/IPOL_STU(2016)572687_EN.pdf).

НОВА УКРАЇНА У ПОВОЄННОМУ СВІТІ

Микола СУНГУРОВСЬКИЙ,

Директор військових програм Центру Разумкова

Повномасштабна війна *росії* проти України суттєво змінила картину світу та зумовить тектонічні зсуви у сприйнятті безпеки, а також відповідні зміни механізмів її забезпечення, реагування на кризи різного походження та їх врегулювання. Дедалі більше усвідомлюється (на жаль, низькими темпами та не всіма), що «нормальність», до якої Кремль намагається призвичаїти світ, не має нічого спільного з нормами міжнародного права і з реальним станом справ загалом.

З кремлівського режиму (в широкому сенсі) скинута маска, під якою ховається реальне обличчя Путіна — міжнародного терориста, вбивці, гвалтівника, мародера, брехуна, — уособлюючи все те, на що отримали індульгенцію збройні сили РФ на території України, а також особи, що визначають і реалізують внутрішню та зовнішню політику *росії*. Саме таке обличчя сподіваються зберегти окремі західні політики?

Міжнародна миролюбна спільнота з метою запобігання повторенню жакіть війни і зламу системи міжнародного права має домогтися реформування і зміцнення системи безпеки як на глобальному, так і на регіональному рівнях. Якщо ж структури, що відповідають за реалізацію механізмів забезпечення безпеки, з певних причин не готові або не погоджуються на зміни чи зводіають з їх запровадженням, то громадськість має знайти способи усунення персональних причин цього та примушення до реформ — через вибори, протестні акції, критику у ЗМІ тощо.

Війна підвела межу під казкою про братерські український і російський народи, про можливість їх мирного співіснування, викрила ворожу налаштованість проти України (і всієї демократичної спільноти) російської політичної «еліти»¹ та потужно зомбованого суспільства. Вона наклала негативний (подекуди руйнівний) відбиток на економічні та культурні україно-російські зв'язки, прирікає Україну на багато років наперед на відчуття постійної загрози її безпеці від північно-східної сусідки. Це зумовлює необхідність докорінної зміни в поглядах на структуру й організацію економічного та безпекового секторів України, які не за власної волі приречені на суттєву мілітаризацію.

ПЕРЕБІГ І ПЕРСПЕКТИВИ ЗАВЕРШЕННЯ ВІЙНИ

Результати та терміни завершення війни залежатимуть від співвідношення темпів виснаження ресурсів України та *росії*:

військових, політичних, економічних, людських, моральних. Так, втрати військових, економічних і людських ресурсів є величезними з обох сторін². У *росії* відбувається — і мірою запровадження повномасштабного ембарго на експорт нафти та золота відбуватиметься

¹ Див., наприклад, перебіг і результати ювілейної XXX Асамблеї Ради з питань зовнішньої і оборонної політики (СВОП) *росії* від 14-15 травня 2022р. Організація вважається майданчиком для обговорення думок представниками найкращих інтелектуальних російських та іноземних центрів з питань зовнішньої і безпекової політики. Під час Асамблеї висловлювалися думки представників з таборів як критиків існуючого режиму (мірою дозволеного), так і затятих прихильників імперського курсу. При цьому в питаннях зовнішньополітичних пріоритетів *росії* та її політики стосовно України представники обох таборів виявилися переважно єдиними, тобто агресивними. Див.: После специальной операции: Россия на новом этапе развития, 6 июня 2022г., <http://svop.ru/проекты/ассамблея-своп/42184/#more-42184>.

² «Якщо обидві сторони збережуть свою волю, то економічна стійкість, вірогідно, визначатиме кінцевий результат». Див.: Robert B.Zoellick, «How the G-7 can tip the scales toward Ukraine». — The Washington Post, 26 June 2022, <https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/06/26/g7-bavaria-meeting-economic-help-ukraine>.

дедалі більшими темпами — виснаження військових, фінансових та економічних ресурсів, коли головними джерелами їх поповнення стають використання лазівок у санкційних режимах, узаконена контрабанда та перелаштування економіки на воєнні рейки. Водночас, Україна отримала досить потужні джерела поповнення цих ресурсів — завдяки військово-технічній, фінансовій, гуманітарній допомозі західних країн і союзів, які зрештою зрозуміли, що ця війна стосується майбутнього не лише України, але й їх власного.

До того ж, якщо в Україні моральний дух війська, суспільна солідарність і рішучість перемогти у війні зростають, то в *росії* відбуваються зворотні процеси. Спостерігаються зростаючі розбіжності у верхівці путінського режиму. Зростає невдоволення всередині російського суспільства, яке поки що вдається каналізувати у ворожі настрої проти України та Заходу. Набирають обертів і розширюються санкції, наслідки яких неминуче вплинуть на зниження соціально-економічної і політичної стійкості *росії*, виникнення та поширення протестних рухів, спрямованих на руйнування існуючого режиму. Це не означає появи в *росії* влади, миролюбної до України, але сприятиме принаймні тимчасовому зниженню смертоносного російського тиску.

До завершення війни Україна матиме справи з існуючим кремлівським режимом, який вперто не бажає визнавати свого стратегічного програшу — намагаючись відкусити якомога більший шматок української території, продовжуючи підступну практику ракетних обстрілів мирного населення (які є нічим іншим, як актами державного тероризму з метою примусу України до капітуляції), а також висуваючи до Заходу божевільні вимоги з визнання могутності *росії*. Це свідчить про те, що завершення війни переговорним шляхом — за умов, коли позиції України та *росії* є не лише протилежними, але й непримиренними, — виглядає неможливим. Припинення вогню означатиме не завершення війни, а заморожування конфлікту, відтягування в часі ескалації агресії *росії*. Проте, на жаль, ще доводиться чути заклики до збереження обличчя Путіна, пропозиції не дратувати та не провокувати

його до ескалації агресії тощо. Ці заклики лунають переважно з табору тих, хто не хоче сприйняти той факт, що:

- ✓ дивіденди від завершення холодної війни добігли кінця;
- ✓ запровадження «суто комерційних проєктів» з *росією* розглядається Путіним як затягування «зашморгу залежності» на шії Європи та один із способів розширення експорту до західних країн політичної корупції;
- ✓ умовляння агресора в обличчі Путіна, поступливість у виконанні забаганок кремлівського очільника лише розпалюють його апетит і підбурюють його агресивність;
- ✓ *росія* виявилася не такою страшною, якою вона сама себе позиціонувала у світі, що Україна довела на власному прикладі: «жести доброї волі» Кремля у вигляді втечі російських військ з північних областей України та з острова Зміїний, визволення населених пунктів у Харківській і Херсонській областях тощо, набувають характеру необоротного процесу — аж до повного відновлення територіальної цілісності України.

У західних країнах замість великих сумнівів у здатності України протистояти більш потужній сусідці відбувається усвідомлення необхідності спільного, потужного протистояння Путіну, для якого непримиренними ворогами є не лише Україна (як «антиросія»), але й вся західна демократія, побудована на принципах верховенства права — як антипод «суверенної демократії» у *росії*. За цих умов поразка України означала б поширення зони «справедливих російських інтересів» на Європу, весь вільний, демократичний світ.

Розуміння цього проявляється у зростаючій допомозі Україні з боку західних країн, у створенні дедалі ширшої коаліції країн, що вважають за необхідне потужну підтримку України зброєю, фінансами, гуманітарною допомогою разом із розширенням і запровадженням дедалі більш жорстких санкцій

до *росії*³. Потужним імпульсом у розширення підтримки України в її справедливій війні з *росією* стали саміти ЄС, G7 і НАТО. На кожному з цих заходів лідери держав-членів висловили готовність розширити військову, фінансову та гуманітарну допомогу Україні, надавати їй до повної перемоги над *росією*, а також подовжити та розширити санкції проти *росії*, спрямовані на завдання потужного удару по її економіці, фінансовому сектору та оборонно-промисловому комплексу⁴.

Водночас подекуди спостерігається нерішучість окремих країн у наданні Україні великих обсягів озброєнь (особливо важких). Це викликано здебільшого їх невпевненістю в перемозі України над більш потужною *росією*, невизначеністю статусу повоєнної *росії*, з якою доведеться мати справи після завершення війни, а також побоюванням ціни, яку потрібно сплатити за перемогу (наслідків кризових явищ в економіці, енергетиці, у сфері продовольчої безпеки, міграційних хвиль тощо). З огляду на це існують два головні сценарії завершення війни, навколо яких відбуваються палкі дискусії (врізка «Сценарії завершення війни», с.98).

Наведені сценарії можуть зазнати певних коригувань залежно від ситуації на фронті, балансу сил і подій на міжнародній арені. Зокрема, опція розпаду *росії* може зачіпати інтереси інших країн, особливо Індотихоокеанського регіону. Здається, Китай досі остаточно не визначився з пріоритетами стосовно *росії*: чи надалі обережно підтримувати її та використовувати як подразник і певний засіб тестування поведінки США; чи — у випадку появи ознак остаточного ослаблення *росії* і початку відцентрових процесів — скористатися можливістю та

відновити «історичну справедливість», анексувавши території Сибіру та Далекого Сходу. Проте, посилення Китаю за рахунок придбання нових, багатих на сировину територій та отримання практично повного контролю над усім східним материковим узбережжям Тихого океану призведе до дисбалансу сил, створить суттєві виклики і явно не відповідатиме інтересам США, Японії, Індії, Австралії та інших держав Південно-Східної Азії. З огляду на це формула «повної поразки» *росії* може зазнавати змін, залежно від динаміки балансу сил у згаданому та інших регіонах Великої Євразії.

З іншого боку, такі процеси можуть значною мірою вплинути на кінцеві результати російсько-української війни. З одного боку, Китай має певні можливості впливати на поведінку *росії* та її позицію стосовно умов завершення війни. З іншого боку, за умов повної залежності України від західної допомоги, США та окремі країни Старої Європи за рахунок дозованого постачання озброєнь і пом'якшення санкцій проти *росії* здатні вплинути на спроможність України з досягнення «повної перемоги», запобігши таким чином розпаду *росії* (ефект т.зв. «регульованої перемоги»).

УРОКИ ВІЙНИ

Проміжні результати та очікувані наслідки російсько-української війни дають можливість винести важливі уроки.

✓ Війна *росії* проти України, порушення нею засад міжнародного права, її зневага до позицій, миролюбних закликів, попереджень інших держав і міжнародних організацій остаточно висвітлили імперську, загарбницьку

³ «Підтримувати Україну в цей час — це не просто правильно. У наших життєво важливих національних інтересах забезпечити мирну та стабільну Європу та дати зрозуміти, що сила не означає правоти. Якщо *росія* не заплатить високу ціну за свої дії, вона надішле сигнал іншим потенційним агресорам, що вони теж можуть захопити територію та підпорядкувати собі країни. Це загрожуватиме виживанню інших миролюбних демократій. І це може означати кінець заснованого на правах міжнародного порядку та відкрити двері до агресії будь-де з катастрофічними наслідками по всьому світу». Див.: President Biden: What America Will and Will Not Do in Ukraine. — *The New York Times*, 31 May 2022, <https://www.nytimes.com/2022/05/31/opinion/biden-ukraine-strategy.html>; На зустрічі Рамштайн-3 оголосили нову зброю для України. — DW, 15 червня 2022р., <https://www.dw.com/uk/na-zustrichi-ramshtain-3-oholosyly-novu-zbroiu-dlia-ukrainy/a-62146092>.

⁴ Див.: European Council conclusions on Ukraine, the membership applications of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia, Western Balkans and external relations, 23 June 2022, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/23/european-council-conclusions-on-ukraine-the-membership-applications-of-ukraine-the-republic-of-moldova-and-georgia-western-balkans-and-external-relations-23-june-2022>; G7 Statement on Support for Ukraine, 27 June 2022, <https://www.g7germany.de/resource/blob/974430/2057196/4628490eda0863e429c30136ec180feb/2022-06-27-g7-erklarung-ukraine-data.pdf?download=1>; Annex to G7 Statement on Support for Ukraine, 27 June 2022, <https://www.g7germany.de/resource/blob/974430/2057220/ac6c994a7ef633b6f9e8af24820aaa6f/2022-06-27-g7-erklarung-ukraine-annex-data.pdf?download=1>; Fact sheet: The United States and G7 to Take Further Action to Support Ukraine and Hold the Russian Federation Accountable, 27 June 2022, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/06/27/fact-sheet-the-united-states-and-g7-to-take-further-action-to-support-ukraine-and-hold-the-russian-federation-accountable>; Прощавай, радянська зброя: що у новому пакеті НАТО для України. — DW, 29 червня 2022р., <https://www.dw.com/uk/shcho-u-novomu-paketi-dopomohy-nato-ukraini/a-62308543>.

СЦЕНАРІЙ ЗАВЕРШЕННЯ ВІЙНИ

1. Витиснення російських військ до межі розмежування станом на 23 лютого 2022р., після чого сторони починають переговори про укладення договору, який має передбачати надання Україні гарантій безпеки, а також врегулювання «спірних питань» Донбасу і Криму.

Такий сценарій наче знаходить підтримку як в окремих політичних колах західних країн (Німеччини, Франції, Італії, маргінальної частини Республіканської партії США), так і, на жаль, з боку окремих представників Офісу Президента України*.

При цьому, по-перше, немає впевненості у згоді *росії* обговорювати питання ОРДЛО та, особливо, Криму за умов, коли вони фактично перебувають під її контролем. По-друге, попри запевнення представників Офісу Президента в готовності провідних країн Заходу надати Україні гарантії безпеки, насправді йдеться про їх готовність обговорити ці питання, причому однозначно не торкаючись воєнних гарантій, окрім надання допомоги озброєннями. Очевидними підтвердженнями цього є, наприклад, відмова закрити небо над Україною та забезпечити розблокування українських портів у Чорному морі.

Переговорним шляхом, імовірно, можливо домогтися тимчасової поступливості *росії* з окремих, не критичних для неї питань в обмін на пом'якшення або скасування частини санкцій. Проте фактично це буде домовленістю про заморожування конфлікту, оскільки в самій *росії* такий результат буде подано як капітуляція Заходу і стимулюватиме *росію* мірою поповнення сил і ресурсів до поновлення

агресії, використовуючи ОРДЛО і Крим як плацдарм для наступу.

Справжньою гарантією безпеки, принаймні для України та східноєвропейських країн, є остаточне позбавлення кремлівського режиму (як діючого, так і майбутнього) можливостей для агресії.

2. Повне відновлення територіальної цілісності України та капітуляція *росії*, що передбачає:

- ✓ **успішний контрнаступ Збройних Сил України з використанням отриманої західної військово-технічної допомоги та відновлення кордонів станом на 1991р.;**
- ✓ **репарації *росією* за завдану Україні шкоду;**
- ✓ **змушення *росії* погодитися на відведення певних видів її важких озброєнь за Урал (як це було за часів її участі в Договорі про звичайні збройні сили в Європі);**
- ✓ **укладення відповідного юридично зобов'язуючого документа з визначенням умов демаркації кордонів, зобов'язань *росії* із зазначених вище питань, механізмів верифікації їх дотримання і відповідальності за їх порушення.**

Сценарій повної поразки *росії* і позбавлення її можливостей для розв'язання агресії проти її сусідів відбиває погляди політичних кіл, що визначають політику більшості західних країн (зокрема, США, Великої Британії, Канади, Польщі, країн Балтії та ін.), а також відповідає настроям патріотично налаштованої більшості Українського суспільства.

* Широко розрекламований Договір про гарантії безпеки Україні, над текстом якого активно працює очільник Офісу Президента А.Єрмак разом з колишнім Генеральним секретарем НАТО Андерсом Фог Расмуссеном, передбачає, фактично, досягнення недосяжного консенсусу між Україною і *росією*. Насправді це виглядає як свідоме просування російського нарративу з метою, по-перше, уникнення капітуляції *росії*, започаткування процесів скасування санкцій, втягування України та її партнерів у безплідні переговори в намаганні виторгувати для себе певні здобутки, а по-друге – переведення в юридично-бюрократичну площину вже фактично погоджених і налагоджених західними партнерами процесів надання Україні допомоги озброєннями, замість удосконалення, реалізації і прискорення цих процесів.

сутність політики рф, підтвердили той факт, що стосовно *росії* норми права не працюють.

✓ Надання зеленого світла економічному співробітництву з авторитарними державами (Китай, *росія*) без огляду на питання безпеки, розширення «суто комерційних» проектів з компаніями цих держав сприяє поширенню останніми експорту політичної корупції, економічної і політичної залежності від них.

✓ Спроби налагодження конструктивних відносин з *росією* з боку, зокрема США («розморозка» за часів Дж.Буша-старшого

та «перезавантаження» за часів Дж.Буша-молодшого), Німеччини («економічна модернізація» за часів Г.Шрьодера та А.Меркель), Франції (за часів Ф.Міттерана, Ж.Ширака та на початку каденції Н.Саркозі), не бажаючи звертати увагу на імперську сутність кремлівських режимів (за всіх часів), а також успішна інтеграція *росії* не без їх допомоги у світову економіку сприяли її економічному зростанню, зміцненню стійкості, поширенню і посиленню політичного впливу на міжнародній арені та на безпекову ситуацію у світі (в усіх аспектах) шляхом, зокрема штучного створення проблем і кризових явищ, пропонуючи

при цьому власні послуги з їх розв'язання. Апогеєм усього цього стали війна з Грузією (2008р.), початок війни з Україною (2014р.), яка перетворилася на відкриту агресію 24 лютого 2022р.

✓ Гібридність міжнародних конфліктів і криз характеризується появою нетрадиційних видів зброї: енергоресурси, політична корупція, агресивна пропаганда, до яких останнім часом додалося продовольство. Застосування цієї зброї державою-агресором характеризує її як підлого, підступного, жорстокого актора. Головними напрямками використання цих видів зброї *росією* наразі є: тиск на Захід через намагання зганьбити його (волаючи до пам'яті країн Азії і Африки про їх колоніальне минуле, до несприйняття нерівності між країнами Півночі та Півдня, поширюючи фейки про походження *COVID-19* і несправедливий розподіл вакцин проти нього); підлив єдності Європи шляхом поглиблення енергетичної кризи та посилення невдоволення населення європейських країн напередодні та під час зимового періоду; посилення навантаження, зниження стійкості країн ЄС, відволікання їх уваги від війни в Україні через вимушене реагування на міграційні хвилі, спровоковані браком зерна, поставки якого з портів України заблоковані самою *росією*; зміцнення власних позицій на міжнародній арені через протиставлення *росії* «загниваючому» Заходу; пом'якшення наслідків санкцій через неприєднання до них окремих країн, шляхом запровадження «сірих» і контрабандних схем; ослаблення економічного потенціалу України, блокування її від західної допомоги.

Крім того, війна виявила серйозні проблеми в системах глобальної і регіональної безпеки.

✓ Практика використання права вето в Раді Безпеки (РБ) ООН гальмує, а в гіршому випадку унеможливорює ухвалення рішень про врегулювання конфліктів, що зачіпають інтереси постійних членів РБ. Неприпустимим є те, що у випадку російсько-української війни *росія* — постійний член РБ є визнаним агресором, який застосовує право вето на рішення, пов'язані з розв'язанням цього конфлікту. Це суперечить здоровому глузду і вимагає негайного реформування ООН.

✓ Система безпеки ООН не продемонструвала достатньої політичної волі та наявності механізмів примушення до ефективного розв'язання конфліктів, дотримання міжнародних норм і взятих зобов'язань. З арсеналу РБ ООН зникли операції з примушення до миру (через брак політичної волі, фінансових і військово-технічних ресурсів). Замість цього практикуються більш м'які засоби: операції з миробудування та операції з підтримання миру (т.зв. операції згідно з главами VI+ або VII-). Намагання ООН та інших безпекових організацій уникати проблем призводить до їх поглиблення замість розв'язання. Надання пріоритету політичному врегулюванню збройних конфліктів призводить до їх заморожування з наступною ескалацією. Яскравим прикладом є заморожування конфлікту на Донбасі, який після накопичення *росією* потрібних сил і засобів переріс у повномасштабну агресію проти України. Подібне могло статися в Молдові (Придністров'я) і Грузії (Абхазія і Південна Осетія).

✓ У намаганні зміцнити політичну солідарність членів союзів (ЄС, НАТО), забезпечення їх єдності перетворюється із неодмінної передумови, засобу досягнення головних цілей на самоціль, спотворюючи пріоритети діяльності цих організацій, погіршуючи оперативність ухвалення і реалізацію рішень, знижуючи рішучість та ефективність дій (приклади: брак ефективної реакції ЄС на шантаж Угорщини під час ухвалення шостого пакета санкцій проти *росії*, адекватної і своєчасної відповіді НАТО на вимоги Туреччини з приводу надання Фінляндії і Швеції членства в Альянсі).

✓ Початкова фаза війни *росії* проти України, висування нею ультиматуму НАТО, її наступний ядерний шантаж США та європейських країн засвідчили необхідність присутності в арсеналі систем колективної безпеки засобів завчасного виявлення ризиків, запобігання загрозам, адекватного, ефективного реагування на погрози та безпосередню агресію. Відповідь на це дав саміт НАТО, який 29 червня ухвалив нову Стратегічну концепцію НАТО, де пріоритетами визначені: розвиток систем розвідки, аналізу загроз, раннього попередження; розвиток спроможностей застосування сил в усіх

просторах; завчасна передова присутність потужних сил (у т.ч. ядерних), готових до негайного застосування; розвиток глобального партнерства⁵.

✓ Уроком для України є те, що проблема не лише в неготовності НАТО надати їй потрібну допомогу: разом із закликом до країн-членів про надання Україні допомоги, Альянс намагається зберегти образ миролюбного союзу, який докладає всіх зусиль для уникнення прямого конфлікту з ядерною державою. Справжня проблема України в тому, що вона виявилася поза рамками Альянсу, а з початком війни практично припинила активну діяльність з набуття членства в ньому, замість чого Офіс Президента надав перевагу підготовці утопічного Договору про гарантії безпеки та пошуку шляхів створення «альтернативного НАТО»⁶. Водночас зусилля були зосереджені на отриманні Україною статусу кандидата в члени ЄС. Проте, апелювати з питань поставок європейськими країнами озброєнь Україні доречніше було б саме до ЄС, оскільки вони регулюються його законодавством, а не позицією керівництва НАТО⁷.

ГОЛОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ОЧІКУВАНІ НАСЛІДКИ

Війна в Україні сколихнула доленосні глобальні процеси, зумовила зростання невизначеності, непередбачуваності та, відповідно, нервозності поведінки окремих гравців. Значно ускладнилися прогнозування майбутнього, визначення стратегічних і тактичних пріоритетів, координація поточної взаємодії країн у рамках спільних дій з подолання кризових явищ.

Суттєвим чинником, що впливає на світову економіку та безпеку, виявилися безпрецедентні санкції проти *росії*, які, посиливши наслідки епідемії *COVID-19*, зумовили потребу перегляду коопераційних зв'язків, зміни та ускладнення торговельних ланцюжків, кризові явища у глобальній економіці, в її окремих сегментах, практично в усіх регіонах

світу, в рамках глобальних і регіональних союзів. Загострення кризових явищ викликає неоднозначні очікування змін у структурі світової економіки та систем безпеки. З іншого боку, зміни, що відбуваються, значною мірою ускладнюють логістику реалізації санкцій і контролю над їх дотриманням, чим намагається скористатися держава-агресор.

Відбувається помітне падіння цінності гарантій безпеки. Самим гарантам — країнам-лідерам і згуртованим навколо них альянсам — треба буде довести свою стійкість і захищеність від потрясінь та активів агресії. В умовах кризових явищ в економіці (інфляція, енергетична криза, брак продовольства, криза заборгованості тощо) набирає обертів ерозія політичної солідарності. За таких умов вибудувати дієві колективні стратегії і політики стає дедалі складніше. Проте, це не є нерозв'язуваною проблемою, доказом чого стали саміти ЄС, G7, НАТО, під час яких вдалося подолати незгоду з певних питань окремих учасників та ухвалити дієві рішення — стосовно як України, так і стосовно боротьби з кризовими явищами й перспектив розвитку.

Війна висвітлила проблемні питання стосовно ефективності наявних економічних і безпекових союзів. Головними з проблем є, мабуть, помилки в оцінці ризиків, неспроможність запобігти кризовим явищам і запізнення в реагуванні на них. На цьому тлі лунають апокаліптичні висновки про кінець глобалізації, завершення епохи крупних союзів і перехід ініціативи до мережевих структур у вигляді автономних регіональних і субрегіональних союзів, альянсів, коаліцій. Проте, за умов відсутності переконливих доказів ефективності нових утворень, але за наявності тенденцій, спрямованих на пошук способів домогтися внутрішньої солідарності і стійкості, процес розвиватиметься, скоріше, кількома паралельними шляхами: реформування наявних економічних і безпекових інститутів; формування всередині них більш стійких субрегіональних структур

⁵ NATO 2022 Strategic Concept, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf.

⁶ Україна в Стамбулі висунула пропозиції щодо закінчення війни. Що в них? — BBC News. Україна, 29 березня 2022р., <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60908356>.

⁷ Зокрема, Спільна позиція Ради ЄС 2008/944/СЗБП від 8 грудня 2008р. про визначення спільних правил контролю над експортом товарів і технологій військового призначення, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-08#Text. Докладніше про співробітництво ЄС з Україною у безпековій сфері див.: Партнерство Україна-ЄС у безпековій сфері: сучасний стан і перспективи. Аналітична доповідь Центру Разумкова, 2021р.

і гнучких ситуаційних коаліцій; розвиток міжрегіональних і глобальних партнерств. Причому рухи в цих напрямках уже почалися в таборах як демократичних, так і авторитарних країн, за рахунок чого суперництво між ними вийде на більш високий рівень і набудуватиме нових рис.

Повільно, але все ж таки долається інерція у сприйнятті іншими країнами *росії*: від корисного економічного партнера та неодмінної складової міжнародної системи безпеки до злісного та підступного порушника міжнародного права в усіх його аспектах, джерела небезпеки, міжнародного терориста, відносини з яким є токсичними та загрожують власній репутації. Водночас володіння цим суб'єктом, з одного боку, потрібними для існування та розвитку значними обсягами ресурсів, а з іншого — потужним арсеналом знищення усього живого (ядерною зброєю) змушує світових гравців до дуже виваженої політики стосовно *росії*. Це безпосередньо впливає на стратегію перемоги над *росією* (стосовно чого в таборі демократичних країн сформувався певний консенсус, сформульований в документах самітів ЄС, G7, НАТО), на тривалість війни та на уяву про майбутнє України та *росії*. Така стратегія у загальних рисах може виглядати наступним чином:

- ✓ за умов своєчасного надання Заходом усіх потрібних озброєнь Україна домагається *повної* перемоги (врізка «*Сценарії завершення війни*») над *росією*; у найкращому випадку війна може завершитися до кінця 2022р. — бажаний для всіх варіант; за умов дозованих постачань озброєнь вона може розтягнутися на роки — небажаний варіант;
- ✓ подовження санкційного тиску з метою позбавлення *росії* спроможностей відновити агресію, чи загрожувати агресією будь-кому;
- ✓ відбудова (перебудова) України за участю зацікавлених партнерів, зміцнення її сектору безпеки до рівня, що забезпечує захищеність і стійкість;
- ✓ зумовлені воєнною поразкою і впливом санкцій внутрішні процеси в *росії* можуть

призвести до її часткового або повного переформатування, що докорінним чином має змінити ставлення до неї у світі.

На гідне місце в оновленому світовому порядку, у глобальних і регіональних економічних і безпекових системах Україна може розраховувати лише у випадку її *повної* перемоги над *росією*. За умов замороження конфлікту вона сприйматиметься як країна-жертва, а не як повноправний суб'єкт. При цьому після перемоги буде багато бажаних долучитися до табору переможців (яких насправді багато і без яких перемога була б неможливою). Натомість у випадку «недоперемоги» вся відповідальність буде покладена на Україну, бо, зрештою, це буде її рішенням, до якого її ніхто не примушував⁸.

ПОШУК УКРАЇНОЮ СВОГО МІСЦЯ У ПОВОЄННОМУ СВІТОУСТРОЇ

Здобуття Україною певного місця у новому світі може відбуватися двома шляхами:

- ✓ можна пливти за течією, посилатися на руйнівні наслідки війни, об'єктивні та суб'єктивні обмеження, розраховуючи, що партнери допоможуть Україні вирватися з прірви, в якій вона опинилася внаслідок війни (умовний «План Маршалла»), і згодом самі визначать її місце у глобальному та регіональному порядку денному. Але, по-перше, це місце може виявитися зовсім не тим (або не зовсім тим), про яке мріють українці, а по-друге — у цьому випадку Україна розглядатиметься навіть її найближчими партнерами як об'єкт у процесах, що відбуваються, а не рівноправний суб'єкт, що бере участь у визначенні їх перебігу;
- ✓ Україна сама визначає візію свого майбутнього, цілі (кінцеві і проміжні результати), що забезпечують досягнення бажаного стану, алгоритм дій (взаємопов'язані плани, програми) досягнення цілей, реалістично оцінює власні ресурси та, за потреби, потенційні і досяжні їх зовнішні джерела, ретельно аналізує ризики, що можуть завадити реалізації планів і потрібні засоби з їх усунення чи мінімізації — без усього

⁸ «США підтримають усі рішення України для закінчення війни». Див.: Secretary Antony J. Blinken With Chuck Todd of NBC's Meet the Press, 3 April 2022, <https://www.state.gov/secretary-antony-j-blinken-with-chuck-todd-of-nbcs-meet-the-press-3>.

цього візія майбутнього може виявитися не більше, ніж утопією. Такий підхід характеризує позицію цілеспрямованого суб'єкта, приреченого на важку працю, але гідного поваги (або принаймні уваги) з боку як партнерів, так і конкурентів і ворогів.

Хочеться сподіватися, що Україна-переможниця у війні з *росією* обере саме другий шлях. Але для цього українська влада має позбутися зазіхань на лаври переможця і провідну роль у просуванні України цим шляхом. Її роль — ефективний менеджмент, мотивація, стимулювання та організація спільних дій. До процесу стратегічного планування мають бути залучені — без оглядки на партійну належність — найкращі експерти з аналізу та синтезу складних систем, фахівці в конкретних предметних галузях, провідні представники приватного бізнесу, не виключаючи олігархів, які усвідомили неминучість зникнення цієї категорії із політичного життя України. Мають бути залучені провідні іноземні експерти — не побоючись звинувачень у зовнішньому управлінні, оскільки насправді така участь є не зовнішнім управлінням, а вмінням залучати зовнішні ресурси (інтелектуальний потенціал є одним із найважливіших видів ресурсів).

У цьому випадку найбільш бажаним — але з огляду на реальні здібності діючої української влади, дуже проблемним — є внесення умовного «Плану Маршалла» до складу національної стратегії розвитку, а не навпаки. В ідеалі цей «План» має стати засобом чітко контрольованого фінансового супроводу національної стратегії і програм її реалізації. Обмежувальним чинником тут може стати те, що держава відчуває суттєвий брак власних коштів, що може позначитися на її ролі у формуванні плану допомоги Україні. Це обмеження може бути (принаймні частково) компенсоване наявністю сильної політичної волі, якісної дипломатії, збереженням суспільної солідарності, забезпеченням концентрації і вмілої координації зусиль громадянського суспільства та його жагою до кращого майбутнього як мотивуючого чинника кропіткої праці.

За умов навіть повної перемоги над *росією* вона тривалий час залишатиметься загрозою для України — принаймні до моменту

її переформатування (розпаду до рівня самостійних державних утворень). Це зумовлює потребу мілітаризації економіки та суттєвого зміцнення сектору безпеки. Локомотивом розвитку економіки цей період може стати оборонна промисловість, орієнтована на виробництво (самостійно або/та в кооперації з іноземними компаніями) якнайширшого спектра озброєнь. Поступово це дасть Україні можливість не лише забезпечити всім необхідним Збройні Сили України, але й посісти гідне місце на світових ринках озброєнь та отримувати відповідний зиск від їх експорту. Для спрощення цього процесу сектор безпеки України має бути повністю переведений на стандарти НАТО, що передбачає зокрема високий рівень стандартизації та уніфікації продукції військового призначення та подвійного використання.

Ситуація у світі складається таким чином, що до справжнього миру ще далеко. За цих умов і для США та Європи, і для України доцільними були б практичне використання спільно набутих навичок протистояння потужному агресору та побудова надійного бар'єра, що відділяє демократичну Європу від авторитарної *росії*. З огляду на це, цілком органічно виглядали б надання Україні членства в НАТО, побудова з використанням її території і досвіду бойових дій міцної і стійкої системи колективної оборони, включення України до поясу протиповітряної і протиракетної оборони НАТО.

Дієвим спонукальним чинником для реформування економічного та безпекового секторів України стане надання їй статусу кандидата в члени ЄС, включно з висунутими умовами, проблемними питаннями, переліченими в опитувальнику ЄС і відповідях на нього українського Уряду. Ці реформи мають забезпечити набуття Україною таких властивостей, які характеризують її як гідного суб'єкта міжнародних відносин, бажаного учасника систем економічного співробітництва та колективної безпеки, надійним партнером, контрибутором «доданої вартості» та дають їй право розраховувати на відповідні економічні та безпекові зиски.

Для України важливо не втратити на етапі відновлення того потенціалу привабливості серед партнерів, якого вона набула під час самовідданого опору агресії.